

Red. Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli, Espen S. Ore og Vigdis Ystad

Bok og skjerm

Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse

Bidrag til en konferanse arrangert av Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer 20.–22. oktober 2000

Denne digitale utgaven er publisert av NNE med godkjenning fra forfatterne.

4

Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer

<http://www.nnedit.org>

Den trykte utgaven ble utgitt med støtte fra Stiftelsen Svensk-norske samarbeidsfonden

© Forfatterne

Boken er satt med Times New Roman

Trykk: Valdres Trykkeri

Printed in Norway

ISBN 82-7322-171-7

Abstract

Bok og skjerm [Book and Screen], ed. by Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli, Espen S. Ore & Vigdis Ystad. Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer. Skrifter. 3, Fagbokforlaget, Oslo, 2001. ISBN 82-7322-171-7.

The present volume consists of papers presented at the conference arranged by the Nordic Network for Textual Critics that took place in Oslo, 20–22 October 2000. The conference dealt with the relation between scholarly editions in book format and in electronic format. We discussed the organization and structure of electronic and printed editions, a possible distribution of labour between the two media, and whether the new possibilities within electronic publication of texts would call for a revision of long established conventions in publishing books. These and other issues of interest were considered at the conference from historical, theoretical, and practical perspectives.

Odd Einar Haugen gave a historical survey of synoptical editions. Karl G. Johansson and Mats Dahlström treated various basic issues regarding the editing and organizing of texts.

Several of the presenters have solid, practical experience from large editorial projects that are digitally based either in part or in toto. Eva Nyström and Thomas Anfält are working on an electronic edition of Linné's correspondence; Claus Huitfeldt has directed the edition of «Wittgenstein's Nachlass», and Karsten Kynde is working on the electronic edition of Søren Kierkegaard's Writings. These presenters raised problems and advanced solutions emanating from their respective projects.

Two of the presented topics were not directly related to editorial philology, but were and are nevertheless of special interest to editorial philologists. Thus Astrid de Vibe, a publisher discussed electronic editions from the perspective of a publishing house, and Eirik Dønne, an attorney, addressed copyright issues.

5

Forord

Siden 1996 er det blitt avholdt årlige konferanser om edisjonsfilologi arrangert av NNE (Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer). Arrangementet har alternert mellom de nordiske land, og i år 2000 stod Norge for tur. Konferansen ble avholdt i lokalene til Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, den 20.–22. oktober. Den lokale arrangementskomite bestod av Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli og Vigdis Ystad. Espen S. Ore tok velvillig ansvar for den IT-tekniske tilrettelegging.

Tema denne gang var forholdet mellom vitenskapelige utgaver i bokform og i elektronisk form. Målet var å belyse spørsmål som kunne interessere alle edisjonsfilologer, enten de selv hadde erfaring med elektronisk publisering eller ikke. Vi ville diskutere organisering og oppbygging av elektroniske og trykte utgaver, en mulig arbeidsdeling mellom de to medier, og om de nye mulighetene innenfor elektronisk tekstutgivelse gav grunn til å ta hevdvunne konvensjoner knyttet til bokutgaver opp til revisjon. Vi ønsket primært en filologisk diskusjon, men selvsagt knyttet til kunnskap om hva som er praktisk og hva som er mulig innenfor datamaskinens verden.

I århundrer er det blitt produsert utgaver i bokform, og det har utviklet seg sterke konvensjoner og tradisjoner for hva slike utgaver skal inneholde og hvordan de skal bygges opp. Med den moderne datateknologien har vi fått et nytt medium som også egner seg til tekstutgivelse. Mediet har en helt annen karakter enn den tradisjonelle boken og gir mange nye muligheter. Maskinen gjør det enkelt å søke etter opplysninger i teksten, informasjon på ulike steder kan koples sammen, lyd og bilder kan lenkes til teksten, det kan legges inn lenker til andre utgaver eller andre informasjonsbaser som er elektronisk

6

tilgjengelige, osv. Det finnes knapt grenser for hvilke mengder av informasjon som kan organiseres i en elektronisk utgave. Dersom det er ønskelig, kan flere tekstversjoner tas med, uten at verket blir for voluminøst.

Forskjellene mellom boken og det digitale medium er store, og det er ikke unaturlig at vi som edisjonsfilologer er bundet til bokmediet. Vår utdanning er tuftet på bokutgaver, og det er bokutgavenes konvensjoner og tradisjoner vi bygger på. Det er ikke noe problem å publisere de samme tekstene som er tenkt for bokutgivelse, elektronisk. Utfordringene og de store mulighetene ligger i å lage elektroniske utgaver der vi virkelig utnytter de muligheter det nye mediet gir. For å ta i mot denne utfordringen må vi betrakte datamaskinen som et selvstendig medium, løsrive oss fra boktenkningen og planlegge utgavene med utgangspunkt i datamaskinens muligheter. Når vi nå har tatt datamaskinen i bruk til tekstutgivelse, kan vi også stille krav til maskin og programvare, få utviklet et verktøy tilpasset våre behov.

Boken har fått en utfordrer i datamaskinen, men har åpenbart viktige fortrinn som gjør at den fremdeles i mange tilfeller vil være å foretrekke. Den er stabil, den er en fysisk gjenstand, den er god å lese, den kan brukes hvor som helst, uavhengig av maskin- og programvare, og det er uproblematisk å referere til den. Dersom valget står mellom en elektronisk utgave og en bok, er det viktig å være seg bokens fordeler bevisst. Det er mulig at visse typer stoff egner seg bedre for bokmediet, andre for maskiner. Dette kan igjen tenkes å få konsekvenser for bokutgivelsens konvensjoner.

Enkelte utgaveprosjekter planlegger både elektronisk og bokbasert utgave av det samme materialet. Det er da naturlig å tenke seg en arbeidsdeling mellom boken og den elektroniske utgaven. Det ville være uklokt å gjøre de to versjonene avhengig av hverandre, men det er ikke nødvendig at all informasjon er tilgjengelig begge steder. Det er mulig å avlaste bokutgaven for mindre leservennlig dokumentasjon og en del detaljer som er tilgjengelige elektronisk. Irriterende overkommentering kan strykes fra bokutgaven og skjules i el-utgaven for den som ikke er interessert. Det er altså grunn til å se de to versjonene i sammenheng og bruke de mulighetene som gis til å forme dem etter

7

hverandre. Dette medfører også en revisjon av konvensjonene for bokutgaven.

Takket være velvilje og dyp innsikt fra foredragsholdere og tilhørere ble disse og flere andre interessante spørsmål belyst på konferansen. Iver Kjær serverte en faglig aperitiff og kunne blant annet vise fram en elektronisk bok i et format som faktisk liknet en tradisjonell bok. Odd Einar Haugen gav et historisk perspektiv på synoptiske utgaver.

Med sin bakgrunn fra gammelspråklig edisjonsfilologi (norrønt) stod han sammen med Karl G. Johansson dessuten for et nytt innslag i NNE-sammenheng. Karl G. Johansson og Mats Dahlström tok opp ulike prinsipelle spørsmål angående digital edering og organisering av tekst. Flere av foredragsholderne har solid praktisk erfaring fra store utgaveprosjekter som helt eller delvis er digitalt basert. Eva Nyström og Tomas Anfält arbeider med en elektronisk utgave av Linnés korrespondanse, Claus Huitfeldt har ledet utgaven av «Wittgenstein's Nachlass», Karsten Kynde arbeider med den elektroniske utgaven av Kierkegaards skrifter. Disse diskuterte problemer og presenterte løsninger fra sine respektive prosjekter. Johan Svedjedal var opprinnelig satt opp på programmet med foredragstittelen «Hypertext och zap-läsning», men måtte dessverre melde avbud. I stedet trådte hans landsmann Karl G. Johansson inn på kort varsel. På programmet stod to foredrag som ikke hadde edisjonsfilologisk emne, men som likevel var av særlig interesse for edisjonsfilologer. Forlagsdirektør Astrid de Vibe tok for seg elektroniske utgaver i et forlagsperspektiv, og advokat Eirik Dønne tok opp spørsmål i forbindelse med rettigheter til elektronisk tekst. Lunsj lørdag ble inntatt på M/S Nordsol på vei til en interessant omvisning på Hovedøya ved kapellan Karl Gervin.

Foredragene har vært gjenstand for en viss redigering og «skriftliggjøring», slik de her er publisert. Huitfeldts artikkel bygger ikke direkte på hans foredrag, men er en oversettelse av et foredrag han holdt i Bologna i September 2000: «Editorial Principles of *Wittgenstein's Nachlass* – *The Bergen Electronic Edition*». Artikkelen skal også publiseres på engelsk.

8

Konferansen mottok økonomisk støtte fra Det Norske Videnskaps-Akademi, Gyldendal Norsk Forlag ASA, Institusjonen Fritt Ord, Letterstedska föreningen, Clara Lachmanns fond, Det historiskfilosofiske fakultet (Universitetet i Oslo), Det historisk-filosofiske fakultet (Universitetet i Bergen) og Svensk-norska samarbeidsfonden. Vi er meget takknemlige for dette.

Jon Gunnar Jørgensen

9

Innhold

Iver Kjær | Ord og tid – om teksten, bogen og skærmen 11

Odd Einar Haugen | Det synoptiske problemet 19

Karl G. Johansson | Elektronisk utgivning – manuskripttext eller edition? 47

Mats Dahlström | Trycket från trycket. Fixerade, mindre editioner eller mindre fixerade arkiv? 61

Tomas Anfält | En långdragen historia. Utgivningen av Linné-korrespondensen från 1700-talet till 2000-talet 81

Eva Nyström | Ett nätverk på nätet. Material och frågeställningar från utgivningen av Carl von Linnés korrespondens 91

10

Karsten Kynde | Kampen mellem bog og skærm set fra den elektroniske redaktørs skrivebord 103

Claus Huitfeldt | Utgivelsen av «Wittgenstein's Nachlass» 115

Astrid de Vibe | Forleggeri, edisjonsfilologi og vitenskapelige tekstutgivelser 135

Eirik Dønne | Opphavsrett og elektronisk utgivelse 143

Litteratur 151

Bidragstere 163

Ord og tid – om teksten, bogen og skærmen

af Iver Kjær

Det var en morgen i begyndelsen af maj i år. Forårssolen glitrede i havneløbet neden for Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs nye minimalistisk designede lokaler – som skabt til IT-verdenen, hvad de da også er. For balancens skyld ligger dog DSLs pragtstykke af en arvet sachsisk kurfyrstebibel fra 1600-tallet på stålhylden under mit lange skydeskårslignende vindue. Blandt denne morgens kommunikationer i forskellige medier var et godt gammeldags brev med frimærke i det ene hjørne og Henrik Ibsens skræmmende stejlskriftsinitialer i det andet. Det var fra Vigdis Ystad, der venligt spurgte, om jeg ville holde åbningsforedraget her i aften, beskrevet som et “kåseri af kulturpolitisk og bibliofilt tilsnitt”. Det skulle handle om forholdet mellem trykte og elektroniske udgaver, og det skulle vare omtrent ½ time og ikke lægge op til en diskussion. Alle tiders chance for uimodsagt at luften meninger og holdninger, tænkte jeg – og skyndte mig at svare ja.

Derefter kom tømmermændene. Hvad kunne jeg overhovedet sige om dette emne, som kunne interessere andre? Ville jeg ikke klart komme til at fremstå som en latterlig bagstræbende bogelsker? Og en næsten jævnaldrende kollega, som jeg fortalte om opgaven, var da også elskværdig nok til at sige: “Det er du da alt for gammel til at

12

sige noget fornuftigt om.” Nogen trøst fandt jeg dog i arrangørernes formulering i brevet: “For oss er det viktig å markere bokens særart og fortsatte verdi.” Det er det også for mig.

Hen over sommeren havde jeg opgaven liggende i baghovedet. Jeg begyndte at reflektere over oplevelser og erfaringer på feltet, DSLs og mine egne. Jeg samlede sammen, hvad jeg stødt på i læsning og samtaler. Det var ikke så lidt. Emnet er – som I alle ved – særdeles synligt i tiden, “hot” som det hedder. Impulser var der nok af. Men hvordan skulle jeg finde tid til ordning og overblik? “Gierning vil have Tid, men Tid vil ogsaa have Gierning” – som der står i en af de ordsprogssamlinger, jeg arbejdede med den gang, der var tid til sådanne sysler, nemlig N. F. S. Grundtvigs fra 1845. Det skrev jeg mig bag øret, samtidig med at jeg anede, at tidsbegrebet måske kunne bruges til at bringe lidt struktur på mit uorganiserede mylder af tanker, iagttagelser og fornemmelser. Da Vigdis Ystad samtidig skrev og bad om en titel på mit foredrag, valgte jeg derfor “Ord og tid – om teksten, bogen og skærmen”.

Jeg nøjedes ikke med at søge oplysning ved at læse og spørge. Jeg gik også til en paneldiskussion på Hovedbiblioteket i København i september. Titlen var “Revolution eller E-volution – er E-bøger fremtiden?” Panelet bestod af tre kyndige personer, som forventes at blive blandt de ledende aktører på feltet i Danmark: de administrerende direktører for dansk Gyldendal og Microsoft Danmark og direktøren for Biblioteksstyrelsen. Trods voldsom regn og rusk vrimlede det med mennesker helt ud på gaden, mest unge nørdere. Her mødte jeg Gyldendal-direktøren, Stig Andersen, som jeg har haft at gøre med i forskellige traditionelt boglige sammenhænge. Han kiggede undrende på mig og spurgte: “Hvad vil du her?” Jeg svarede: “Sætte mig ned på bagerste række og blive klogere”. Hvortil han replicerede: “Skal vi ikke bytte?”

Denne spontane ordveksling opfatter jeg som karakteristisk for situationen netop nu, i dette korte segment af den historiske tid. Fornemmelsen af usikkerhed og uvidenhed er stor – også hos dem, der kunne forventes at vide besked. Og synes man endelig at have erhvervet lidt indsigt og klogskab, må man gøre sig klart, at den er af

13

meget kort varighed. Som Stig Andersen sagde i sit indlæg: “For 10 måneder siden var der ingen i den danske forlagsbranche, der tænkte på E-bøger.”

Den grundlæggende opgave for editionsfilologer, hvad enten resultatet af deres anstrengelser fremlægges i form af en bogtrykt eller en elektronisk bog, er den samme: at restaurere og tilgængeliggøre fortidens værdifulde tekster. Editionsfilologer bygger ud fra en uproblematisk lineær tidsopfattelse bro mellem fortid og nutid, en bro, der også

gerne skulle føre ind i fremtiden.

Man skulle tro, at dette nyttige arbejde med at takle forgængeligheden nød megen påskønnelse. Men det har nu aldrig været tilfældet. Editionsfilologer har måttet indstille sig på at virke i det stille og på, at deres indsats som oftest bar lønnen i sig selv. Stilede de højere, lå de under for deres forfængelighed, kunne det gå helt galt. Tyske editionsfilologer, der står midt i et møjsommeligt projekt, ynder at fortælle om den oprindelige udgiver af den store Herder-udgave i 33 bind (1877–1913), Suphan, at da han havde arbejdet en menneskealder og fået udgivet en lang række bind, måtte han opleve den ubærlige tort, at udgiveren af den store Weimar-udgave af Goethes værker fik titel af Weimarerischer Hofrath, men ikke Suphan. Han stablede de mange udkomne bind af sin udgave oven på hinanden på gulvet, slog et tov rundt om loftsbjælken, bandt en løkke om halsen på sig selv, stillede sig op på sin bogstabel og sparkede den omkuld. Det blev *hans* endeligt, men udgaven blev fuldført af Redlich. Her 100 år efter er den stadig standardudgaven af Herder, reprografisk optrykt i Hildesheim 1967–68.

Udgaver slår bro mellem tidsaldre. Trykte udgaver har en lang tidshorisont – det ved vi af erfaring. Elektroniske udgaver har – så vidt vi kan skønne i dag ved begyndelsen til en udvikling – en kort tidshorisont.

Elektroniske dokumenter kan kun læses af software, derfor nødsages vi og fremtidige generationer til at bevare al den software, der er nødvendig for at læse de dokumenter, vi skaber. Og ikke nok med det, operativsystemer og hardware skal bevares – et helt teknisk museum. Og dertil kommer, at der også skal oplæres folk i at betjene det.

14

Dette perspektiv er selv inden for en kortere periode helt uoverskueligt, og derfor er biblioteker og arkiver for længst gået over til at overføre filer med regelmæssige mellemrum til de nyeste informationsbærere. Det fungerer, men koster penge og medfører risiko for tab af data og forstyrrelse af autenticiteten.

Heroverfor står den trykte bog, denne geniale lavteknologiske opfindelse: en bunke papir hæftet sammen i den ene side og dækket med små tegn, der kan bringes til at betyde alt. Så elementær og definitiv, at den nu i godt et halvt årtusind har kunnet fungere stort set uændret. Vi kan idag (med de nødvendige sproglige forudsætninger, som er uafhængige af teknologien) læse flere hundrede år gamle bøger nøjagtigt som forfatter, udgiver og bogtrykker havde til hensigt med dem.

Når det gælder tekstkritiske udgaver, har vi tekstfilologer ofte opfattet vores arbejde som definitivt. Udgaverne blev monumenter. Nu var arbejdet gjort, og det behøvede aldrig gøres om. At konkurrenter og efterkommere kunne se anderledes på det, har vi været gode til at ignorere. Sådanne definitive udgaver er altså et statisk fænomen, som passer perfekt til den bog, der er trykt på langtidsholdbart papir og indbundet i solide læderbind, gerne med guldtryk på ryg og snit for at understrege klassikerstatus. Det elektroniske dokument er dynamisk, kan gøres til genstand for stadig opdatering og fornyelse. Det egner sig til hjemmesider og vidensbaser. Men egner det sig også til klassikerudgaver?

Kendte jeg det endelige svar på det spørgsmål, kunne vi overveje at slutte konferencen her og tage til Hovedøya. Men det gør jeg selvfølgelig ikke. Det, jeg kan prøve, er at komme med nogle små tidsbundne bidrag, baseret på egne erfaringer.

DSL udgav – som det vil være bekendt fra tidligere møder i det editionsfilologiske netværk – i 1997 Henrik Pontoppidans store roman *Det Forjættede Land* ved Esther Kielberg, Lars Peter Rømhild og Karsten Kynde. Det er en trykt udgave af Pontoppidans første udgaves 1. oplag med varianter fra 2. oplag og en vedlagt cd-rom i HTML-format indeholdende alle fem stærkt omarbejdede versioner fra forfatterens levetid med markeringer af samtlige ændringer. For mig

15

at se er det en kombination af udgivelsesformer, som gør teksterne optimalt tilgængelige for læsning og studium af mange arter. Men foreløbig har vi ikke kunnet skaffe økonomiske midler til at udgive Pontoppidans to andre store romaner *Lykke-Per* og *De Dødes Rige* på samme ideelle måde. Og *Det Forjættede Land* har ikke skabt de lange køer hos boghandlerne, som denne pionerudgivelse fortjener.

Projektet *Henrik Ibsens Skrifter* har i juni d.å. udgivet *Catilina* i en kombination af bog og cd-rom. Jeg kender den kun fra prospektet men forestiller mig, at den principielt svarer til udgaven af Pontoppidan.

Fælles for de to udgivelser er, at de giver fine og hurtige muligheder for studiet af en teksts tilblivelse, og at de i videnskabens navn krænker forfatterens opfattelse, at det er den seneste udgave fra deres hånd, der er den gyldige.

Som Ibsen skriver i forordet til 2. udgave 1875 om 1.-udgaven: “Jeg så [...] at formen sågodtsom intetsteds afgav et fyldestgørende udtryk for, hvad jeg havde villet.” Og om 2.-udgaven: “Bogen er forbleven den oprindelige, kun at den nu fremtræder i en fuldført skikkelse.”

Fremtiden for elektroniske tekststudgaver synes ikke knyttet til cdrom mediet. Nu handler det om at lægge tekster på nettet. DSL arbejder sammen med Det Kongelige Bibliotek om et nyt *Arkiv for Dansk Litteratur*. Det begyndte med DSLs bogserie *Danske Klassikere*, som i samarbejde med Det Kongelige Bibliotek blev lagt på en cd-rom kaldet *Magnus*. Disse tekster er nu på nettet, og arkivet er ved at blive udbygget og moderniseret. Udbygget med nye tekster, både i DSLs og i andre forsvarlige udgaver. Målet er et websted for den klassiske danske litteratur i en litteraturhistorisk dokumentarisk ramme og med en række indbyggede elektroniske funktioner. Samarbejdet mellem de to institutioner skulle sikre en høj faglig og teknisk kvalitet.

Samtidig overvejer forlagene – i alt fald Gyldendal – at lægge dele af deres omfattende backlists på nettet. Men det rejser mindst to problemer. For det første vil og kan et forlag selvfølgelig ikke gøre noget sådant uden at have sikkerhed mod piratkopiering. Som Stig Andersen udtrykte det: “det vil være det samme som at åbne for Fort Knox.” Og en sådan sikkerhed eksisterer ikke i dag. Det andet problem, som

16

er mere interessant for editionsfilologer, er at sikre kvaliteten. Det gælder udvælgelsen, det gælder tekstgrundlaget, og det gælder tekstgengivelsen.

Alle her kender problemerne ved de kommercielle trykte klassikerudgivelser, hvor fejlene videreføres og forøges fra oplag til oplag. Her har forlagene og editionsfilologerne en forpligtelse til at samarbejde. Og et sådant samarbejde har DSL og Gyldendal så småt indledt. Hvis forlagene blot skanner de gamle tekster uden korrekturlæsning og i de forkerte udgaver, vil mængden af vraggods i nettets megapulterkammer blot vokse helt unødvendigt. Også her skal forlagene og filologerne tale sammen og sikre teksternes autenticitet.

De elektroniske tekster er kommet for at blive. Det ville være vanvittigt maskinstormeri at søge at bekæmpe dem. Men efter min overbevisning vil den trykte bog i en overskuelig fremtid leve videre på egne forudsætninger. De to medier har forskellige kvaliteter og supplerer hinanden. Den trykte udgave er til læsning og fordybelse, den kan i en æstetisk totaloplevelse af tekst, tryk, papir, billeder, bind osv. bygge bro tilbage til den gamle tekst. Den elektroniske tekststudgave vil muliggøre helt nye ikke lineære læsninger, og editionsfilologerne skal være med i udviklingen.

Det elektroniske medium vil, rigtigt udnyttet, også kunne få den funktion i tiden, at nye bogfremmede generationer alligevel møder de klassiske tekster og får mulighed for at destillere erkendelse ud af nettets informationsvæld.

I flyet herop til Oslo medbragte jeg en E-bog, som Det Kongelige Biblioteks webafdeling har lånt mig til demonstration ved denne lejlighed. Jeg muntrede mig med at surfe rundt fra *Alice in Wonderland* til “Den standhaftige Tinsoldat” og *Phantasterne*. Der er også en sektion, der hedder “Famous Last Words”. Der fandt jeg min udgangsreplik. Det kan en E-bog altså også bruges til. Efter Elvis Presleys debutoptræden 25. september 1954 sagde manageren til ham: “You ain’t goin’ nowhere, son. You ought to go back to driving a truck” – og så fyrede han ham. Med de ord vil jeg fyre mig selv og sætte mig ned på bagerste række ligesom på Hovedbiblioteket i København, lytte og forhåbentlig med tiden blive klogere.

17

Note

Forfatterens manuskript fra konferencen er, bortset fra korrekturrettelser, gengivet uændret. Litteratur, som indlægget står i gæld til, er Birkerts 1996, Brunse 1996, Glamann 1998 og Larsen 1999.

18

19

Det synoptiske problemet

Synoptiske utgåver

Den synoptiske utgåva er eit gammalt svar på eit gammalt problem: korleis kan ein stille opp nærslekta tekster på ein slik måte at ein både kan lesa kvar tekst i samanheng og jamføre teksta steg for steg med ei eller fleire andre tekster? Oppstilling av ulike tekstversjonar i parallelle kolonnar går tilbake til antikken. Men om ein avgrensar seg til utgåver som stiller opp variantar av teksta i tilnærma same språkform, altså med eit reint tekstkritisk føremål, har den synoptiske utgåva ei mykje kortare historie. Den første utgåva av denne typen kom i 1774, då Johann Jakob Griesbach (1745–1812) gav ut *Synopsis evangeliorum* (jf. Greeven 1978). Dette er ei utgåve av tre av dei fire nytestamentlege evangelia – Matteus, Markus og Lukas – oppstilte i kolonnar med parallelle tekststader ved sida av kvarandre. I 2. utgåve (1797) føydde han også til Johannes-evangeliet, slik at heile det greske Nytestamentet kunne lesast på langs og på tvers (ill. 1 nedanfor).

Seinare har det kome ei lang rekkje slike utgåver av Det nye testamentet, nokre jamvel med bruk av fargekodar – første gong William G. Rushbrooke med *Synopticon* i 1880. Då hadde den synoptiske utgåva for lengst slege gjennom i andre greiner av filologien, og no er det vel knapt nokon tradisjon som ikkje har sett dette formatet. Sjølv om det er stor typografisk variasjon i utforminga, vel dei fleste synoptiske utgåver å stille opp teksta i kolonnar, slik

20

Griesbach gjorde i si utgåve. Nokre utgåver snur på saka og set teksta opp i horisontale blokker, i det vi kan kalle rekkjer (ill. 10, s. 34 nedanfor), og det finst også utgåver som kombinerer dei to formata (ill. 6, s. 27 nedanfor). Oppstilling i kolonnar er veleigna til tekstjamføring, medan oppstilling i rekkjer gjer det lettare å supplere teksta med eit kritisk apparat, forutan at spaltene får ei meir lesarvenleg breidd.

I dag må det synoptiske formatet seiast å vera eit heilt allment format. Eit nytt døme – og eitt som dessutan vart framlagt på symposiet i foredraget til Eirik Djønne – er den synoptiske oppstillinga i *Nordens upphovsrättslagar* (1996). Utgjevarane har valt å stille opp lovtekstene i seks parallelle kolonnar, ein for kvart av landa – Finland, med finsk og svensk tekst, Sverige, Danmark, Norge og Island. Publikasjonen gjev eit funksjonelt og effektivt oversyn over dei seks lovtekstene, både der dei er samstemte og der dei vik av frå kvarandre.

Sjølv om den synoptiske utgåva primært er ei trykt utgåve, kan formatet lett gjenskapast på skjerm. Eit eksempel er den nettbaserte utgåva til Mahlon H. Smith (*A synoptic* [...] 2001), som har valt ut ein del perikopar i Det nye testamentet og oppstilt desse synoptisk med bruk av fargekodar på korresponderande lesemåtar. Det er ei velfungerande utgåvekonsept, men nokon revolusjon er det ikkje – Rushbrooke gjorde det same med si utgåve i 1880. Dette kan stå som eit innleiande memento om at bok og skjerm ikkje alltid er så ulike. Begge er visingsformat, og begge er essensielt todimensjonale. Ei anna sak er at bak den todimensjonale skjermen kan det liggje ei elektronisk utgåve som i ein forstand er fleirdimensjonal. Det kjem eg tilbake til seinare i artikkelen.

Historisk bakgrunn: frå rull til kodeks

Kimen til den synoptiske utgåva ligg i bokrullen. Her er teksta av nødvendige grunnar oppstilt i kolonnar, på same måte som i moderne aviser, men utan inndeling i sider. Den eine kolonnen følgjer etter den andre, like til rullen er slutt. Under lesing av teksta må rullen dreiest, og det seier seg sjølv at det er upraktisk med lange rullar. Dei færraste har ei lengd på meir enn 10 meter. Ein slik rull rommar t.d. Lukas-evangeliet, men ikkje så mykje meir.

21

M A T. XXVII.	M A R. XV.	L U C. XXIII.	
μὴν εἶπεν· τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισσῶς ἐκρά- ζον, λέγοντες· σαυ- ρῶθῃς. Ἰδὼν δὲ ὁ πλάτος, ὅτι οὐδὲν ἔφελεν, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεσθαι, λαβὼν ὕδωρ, ἀπενί- ψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τῷ ὄχλῳ, λέγων· ἄθως σίμι	τοῖς· τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ οὐ πε- ρισσῶς ἐκρά- ζον· ἔκραξαν· σαυρώσον αὐτόν.	τὸν σαυρωθῆναι· καὶ κα- τίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν P καὶ τῶν ἀρχιερέων·	
24 Τότε ἀπέλυ- 15 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	Jo. XIX.
σεν αὐτοῖς τὸν βαρεβαβῶν, τῷ ὄχλῳ τὸ τὸν δὲ ἰησοῦν φραγγελλώσας παρέδωκεν αὐ- τῷ σαυρωθῆναι.	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	
27 Τότε οἱ στρα- 16 Οἱ δὲ στρα- 24 Οἱ δὲ στρα-	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	
τιῶται τῷ ἡ- γεμόνι, πα- ραλαβόντες τὸν ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτωρίον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπείραν.	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	25 Ὁ δὲ πλάτος 24 Ὁ δὲ πλάτος	

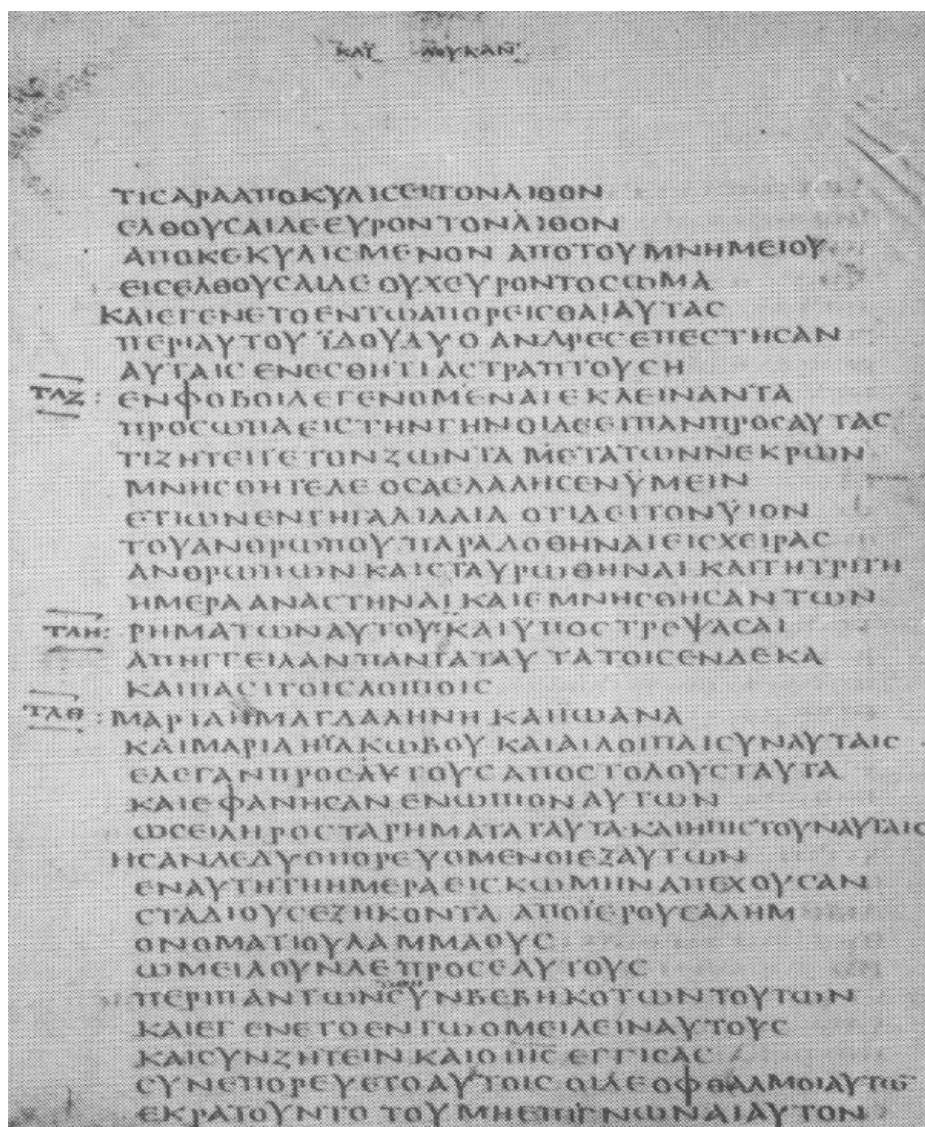
Y 2

M A T.	M A R.	L U C.
(f) = BD. 102. Codd. (o) ABCDGHKM. al. (p) = BL. al. 2. Copt. it. Chryl. Post. 24. Mt. r. 10. Sahid. Sahid. Vulg. Codd. it. teu. ponit A. teu (p) = D. cant. corb. (q) = ADELPS. al. 54. ανδρωπου. Sahid. (q) + του κα. α. φ. α. M. Mt. BV. al. 18. Ed. Perf. (g) + αυτοις. DFL. 10. Evangelistaria Mt. p. Copt. (Syr. p. habet al. 2. Mt. c. k. o. d. Slav. 2. (r) praetorii, c. ob.) cant. verc. Ed. Vulg. It. (exc. Copt. Vulg. Codd. it. veron.) item Syr. quod est praetorii, cant. δ] εν γ. Arm. hierof.	ο. περισσώτερος.	q † αυτοίς.

Ill. 1. Jakob Griesbach Synopsis evangeliorum (3. utg. 1809).

22

På rullen stod teksta i spalter som hadde ei breidd på 5–8 cm og som elles gjekk frå topp til botn av rullen. Bokrullen vart normalt rulla ut i så stor breidd at fleire spalter ved sida av kvarandre var synlege. Fleirspalta oppstillingar vart dermed eit vanleg syn, og denne oppstillinga vart overført til det nye bokformatet, kodeksen. Nokre nøyddde seg rett nok med berre ei spalte, som t.d. Codex Bezae frå 500-talet (ill. 2). Andre hadde fleire spalter; i Codex Sinaiticus frå 300-talet er teksta oppstilt i fire spalter, og attpåtil er det gode margar (ill. 3). Då keisar Konstantin i 331 e.Kr. bestilte femti eksemplar av dei heilage skriftene, fortel Eusebius frå Cæsarea at desse vart leverte i praktfulle band i “tre- og firfaldig form” (jf. Metzger 1968, 7). Denne

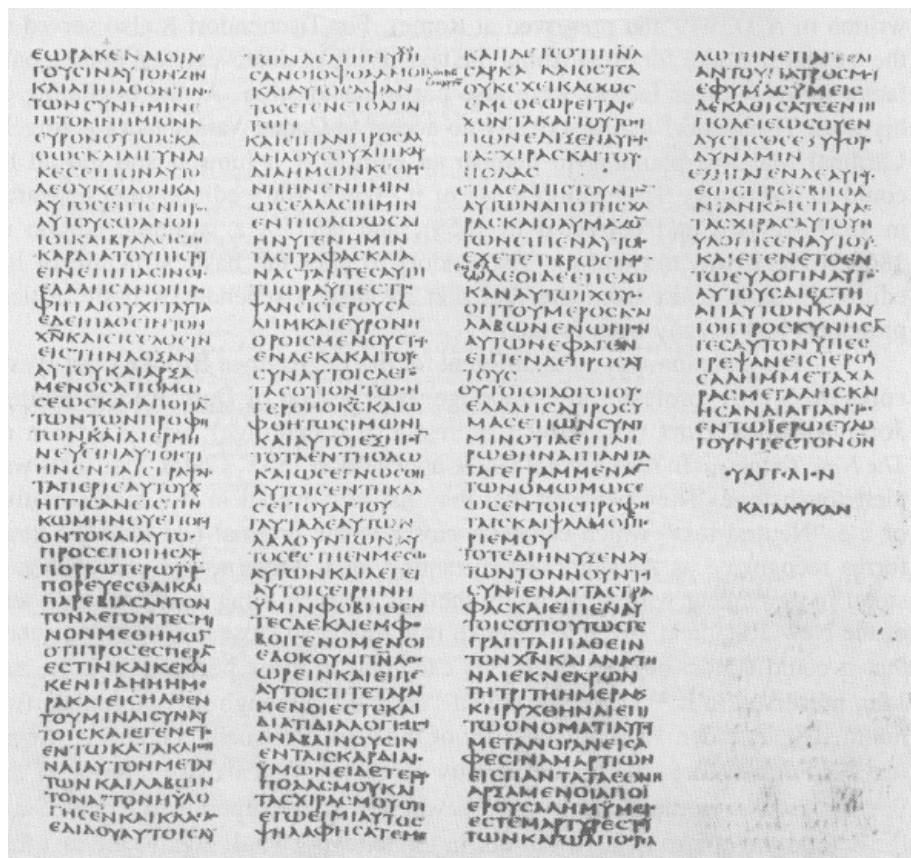

Ill. 2. Det greske NT i Codex Bezae (500-talet) – frå Aland 1987.

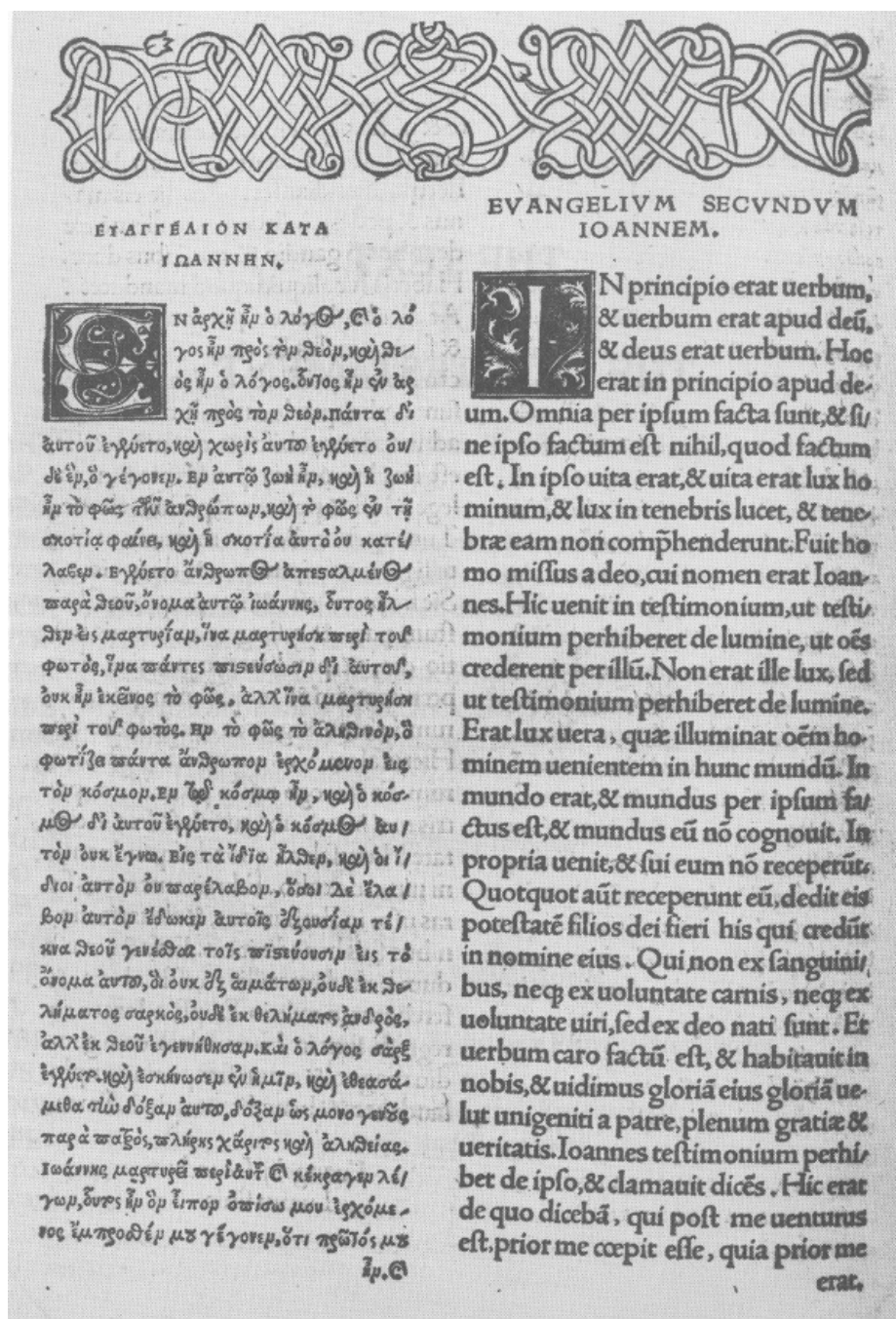
23

formuleringa har vore tolka på fleire måtar, men mest sannsynleg er det at handskriftene var oppstilte i tre og fire spalter på kvar side.

Ein kodeks kunne framstillast av papyrus, men som oftast vart han laga av pergamentblad, som vart bretta saman ein eller fleire gonger og sydde saman i ryggen. Det er ingen tvil om at kodeksen har store fortrinn jamført med bokrullen. For det første vart det enkelt å skrive på begge sider av bladet, særleg når kodeksen vart laga av pergament. Papyrus har liggjande fiber på den eine sida av bladet og ståande på den andre, og det er lettare å skrive *med* fibera enn *mot* dei. For det andre vart det mykje lettare å orientere seg i boka; det går raskare å bla att og fram enn å rulle. For det tredje kan kodeksen gje plass til

Ill. 3. Det greske NT i Codex Sinaiticus (300-talet) – frå Aland 1987.

Ill. 4. Det greske NT i utg. av Erasmus av Rotterdam (1516) – frå Aland 1987.

25

mykje meir tekst enn rullane. Dei fire evangelia fekk lett plass i ei bok.

Det er ikkje noko langt steg frå ei tekst oppstilt i spalter til fleire tekster, parallelt oppstilte i to eller fleire spalter. Det fremste dømet på dette frå antikken er *Hexapla*, utarbeidd av Origenes frå Alexandria (ca. 185–254 e.Kr.). Dette er ei utgåve av heile Det gamle testamentet oppstilt i seks spalter (derav namnet *Hexapla*), og nokre stykke så mykje som i åtte spalter; den første spalta inneheldt den hebraiske teksta i hebraiske bokstavar, den andre ei translitterering i greske bokstavar, den tredje den greske omsetjinga til Aquila (ca. 130 e.Kr.), den fjerde omsetjinga til Symmachus, den femte *Septuaginta* og den sjette omsetjinga til Theodotion. I tillegg til desse fire greske versjonane er det føyd til ytterlegare to versjonar, kalla *Quinta* og *Sexta*, for enkelte av dei bibelske bøkene, slik at det vart åtte spalter i alt.

Hexapla er tapt, og det ser heller ikkje ut til at det vart laga noka fullstendig avskrift av dette verket – det var i seg sjølv eit så stort prosjekt at økonomien truleg forbaud det. Omfanget av verket er estimert til drygt 3000 blad eller 6000 sider. Det finst avskrifter av Salmane som er fragmentarisk overleverte, og desse kan gje gode indikasjonar på korleis verket eigentleg har vore, i tillegg til at vi har omtalar av sjølve verket, m.a. hos Eusebius frå Cæsarea.

Innføringa av boktrykkjarkunsten gjorde det mogleg å produsere utgåver i eit heilt anna omfang enn før. Rett nok tok det noko tid før det vart utvikla høvelege typar for gresk og hebraisk skrift, men når desse først var på plass, kom

26

Pag. 1

CAP. I.

SVo höst ritad i
sörst bokum, ad
Iotnaheimar voru
kallader nordan
um Gandviyk, enn fyri
fannan Lundz
land: enn adr Tirkir oc Afiz meñ
komu i Nordur-laund, bigdu Nordur-
halfurnan Rifar, oc sumt half-
Rifar. Giordist þa mikid sambland
þiodanna: Rifar feingu fier kuen-
na ur Mannahheimum; en sumer giptu
þangar dættur sinar. Gudmundr
hiet Hofdingi i Iotnaheimum; þær
hans het i Grund; en hieraded Glæ-
fisveller: han var rikur madur oc
vitur, oc vard suo gammall, oc aller
hans menn, ad þeir lifdu marga
mans alldra: þvi trudu heidnir
menn ad i hans rike munde Odains
akur, (sa stadur, er af hoorium
manni, er þar kiernr, huerst fort oc
elli: oc ma eingin deya.) Gudmundr
Kongr atte son þan er Haufradr
hiet: han var bæde forþar oc spakr
oc vakur ad vici: han var settu
domandi iser oll þau laund, er honom
lau i namd: han dæmði alldreyr ran-
gan dom: eingin þordi eða þurfti
hans dom ad riufa. Madr hiet Arn-
grimur, han var Rifi oc bergbui:
han nam ur Mannahheimum Amu
Imus dotter, oc gieck ad eiga ha-
na. Son þeirra hiet Hergrimur,
er kalladr var halfitroll: han var
Auðumda med berg-Risam, en stund

Motstående side: Ill. 6. Heimskringla i utgåva til Johan Peringskiöld (1697).

27

Norrøne tekstutgåver: parallelle omsetjingar og parallelle tekster

Sjølv om boktrykkjarkunsten kom til Norden på slutten av 1400-talet, tok det si tid før norrøne tekster vart tryke. Den første fullstendige utgåve av ei norrøn tekst kom først i 1664 med *Gautreks saga*, ei uhistorisk søge om Sveriges stolte fortid, utgjeven i Uppsala av Olof Verelius. Dette er ei tospalta utgåve, der den norrøne teksta er oppstilt i venstre kolonne og omsetjinga til svensk i høgre kolonne. Tilsvarende oppstilling finn vi i *Hervarar saga* frå 1672, også utgjeven av Olof Verelius (*Gothrici* [...], ill. 5). Vi kan for øvrig leggje merke til at den norrøne teksta står i antikva, i respekt for det klassiske opphavet, medan den svenske omsetjinga står i den moderne og gangbare frakturskrifta. Denne fordelinga finn vi i mange utgåver like til 1940-talet, med Meissners utgåve av lovfragment frå Borgarting og Eidsivating (1942) som truleg det siste dømet; Hitler hadde då sendt ut eit dekret om at fraktur-skrifta eigentleg var eit jødisk påfunn, og at Det tredje riket heretter skulle omfamne antikvaskrifta.

På 1600- og 1700-talet hadde nesten alle norrøne tekstutgåver parallell omsetjing til latin, mange også til dansk eller svensk. Dette gjeld t.d. den første komplette utgåva av *Heimskringla*, som Johan Peringskiöld gav ut i to store band (1697–1700), med god hjelp av islendingar. I denne utgåva er den norrøne teksta oppstilt i venstre kolonne, omsetjinga til svensk i høgre kolonne og til latin i full spaltebreidd nedst på sida (ill. 6). Her står både den norrøne teksta og den svenske omsetjinga i fraktur, medan latinen er trykt i antikva med innslag i kursiv. Tilsvarende oppsett finn vi i Sorøe-utgåva av *Konungs skuggsjá* (*Kongs-skugg-sio* 1768) og fleire andre 1700-talsutgåver (ill. 7).

I nokre utgåver blir heile oppslaget utnytta, t.d. *Viga-Glums saga* (1786), der den norrøne teksta står i antikva på venstresidene og den latinske i kursiv på høgresidene (ill. 8). Når heile oppslaget blir brukt, blir det plass til endå fleire parallelle versjonar, men eg kjenner ikkje noko døme på meir enn trespråklege utgåver av norrøne tekster. Omsetjing til eit moderne nordisk språk opna tekstene for ein lokal marknad, og om det dertil følgde ei omsetjing til latin, fekk ein også

86 VIGA-GLUMS SAGA. CAP. XVI.

göðum dreing; en ef þú gerir eigi svo, muntu misfímdí á fíá. Þessu iátar han, ok fær Ingólfr þessarar konu, ok geriz bú-madr, ok nýte dreingr.

XVI. Cap.

A. C.
966.

Glúmr gipti Þórlausu dóttur sína Viga-skútu at Mývatni nordr, ok fyrir sakar þeirra fundrlyndis, þá let han hana fara heim til Þverár, ok let hana eina, þat líkadi Glúmi þungt. Síðan bad hennar Arnórr Kerlingarnef, ok átti hana: frá þeim eru komnir göfgir menn. Síðan var med þeim Glúmi ok Skútu fæd mikil. Eitt sumar kom einn einhleypingr á fund Skútu, ok bad fer viddu. Han spurdi: hvat hönum væri á höndum? Han lez vera vígamadr, ok ega (k) úvætt 31 (f) sínum herdum. Skúta svarar: eigi veit ek mer vanda á vid þik, eda hvat villtu tilvinna áfíá minnar? Han svarar: til hvörs mælis þú? Skúta svarar: þú skalt fara fendiför mína til Viga-Glúms, ok mæla þessum ordum vid hann, at þú þikiz þurftu, at han se forþiörnadr þíns rádz, ek get at nú beri svo til um fund ykkarn, at han se í þingreid. Han er þrautgóðr, ef menn þurfa hans; ok nú verda at hán mæli, at þú farir til Þverár, ok biðir hans þar. Þú skalt sezia: at meir se þer þraungt, ok þú villdir helldr, at þú megir

(k) Vífi í sínu herði, B. omnes, sídem
fixas habere in suo territorio, quod
abfurdum videtur, & negatio excidisse

ante vífi.
(f) Sumum quibusdam A. 2.

med seg heile den lærde verda. Det fanst ikkje så mange grammatiske og leksikografiske hjelpemiddel på denne tida, slik at omsetjingane var nødvendige om ein skulle nå vidare enn til det islandske publikummet.

Først på 1800-talet kjem det synoptiske tekstutgåver i strengare forstand, dvs. utgåver som ikkje stiller opp originaltekst med parallelle omsetjingar, men utgåver som stiller opp mot kvarandre norrøne versjonar av den same teksta. Bak slike utgåver låg det eit heilt anna

31

*comperies. Ille postulato annuit. Atque Ingolfus hanc uxorem
nactus, paterfamilias evasit opulentus, & civis utilis.*

Cap. XVI.

**) Glumus filiam Thorlögum Viga-Skuta (Scotto homicida) ad Myvatn &
boream versus habitanti nuptum dedit. Verum enim vero propter
e natam inter ipsos discordiam Skuta eam donum ad Thvera repu-
diatam remisit, quod Glumus graviter tulit. Post illam Arnor
Kellingarnef (nasus anilis) uxorem ambiit, & in matrimonio habuit.
Ex iis orta est clara progenies. Deinde inter Glumum & Skutam
magna erat simulas. Quadam æstate solitarius erro venit ad Skutam, &
orans, ut se reciperet: Skuta interrogavit, quid illi negotii esset? Ille
dixit se esse homicidam, atque mansionem in suis territoriis minus
tutam habere. Skuta respondet: nullam mihi necessitudinem tecum
intercedere scio, aut quo facto mereri vis meum patrocinium? Ille
respondet: quid tu postulas. Skuta regeffit: tu pro me ad Viga-
Glumum legationem obibis: & hæc verba proferes; quod indigeas,
ut ille tuis rebus prospiciat. Jam vero conjicio, ita eventurum esse
de vestro conventu, ut ille sit in itinere forensi: est autem benignus in
necessitatibus, si qui ejus auxilium indigent: & fieri potest, ut jubeat
te Thvera venire, atque ibi se expectare. Tu dicito, te majori
P 3 neces-*

**) Contraversiæ Glumi & Vigaskutæ tam hæc præfens quam altera prior,
quæ ab nostro autore suppressitur, quæque occasio fuit nuptiarum
Skutæ cum Thorlögæ plene & luculenter enarratur in vita Viga-
skutæ, ubi & ratio redditur divortii inter Skutum & Thorlögum.*

Ill. 8. Tospråkleg utgåve av Víga-Glúms saga (1786).

tekstkritisk medvit, og dei reflekterer også ei profesjonalisering av tekstutgjevingsarbeidet. Det tidlegaste dømet eg kjenner til, er Gustav Storms *Sigurd Ranessøns Proces* (1877). Dette dokumentet har rettshistorisk verdi, fordi det gjev så inngående omtale av ei konkret rettssak, men Gustav Storm nyttar det også i ein diskusjon av tekstforholdet for kongesogene. I første delen av utgåva stiller Storm opp to parallelle tekster, frå handskriftene Hulda (med variantar frå Hrokkin-

32

II.

Eirspennill.

Fra þeim bræðrum ok
Sigurði Hrana syni.

Sigurðr Hrana son varð mis-
sattir við Sigurð konung.

Jöfraskinna.

Deila þeira bræðra.

Sigurðr Hrana son varð mis-
sattir við Sigurð konung.

5 hafðe haft sinnfor af hende konunga
fyrir sakir tengða ok langrar vin-
attu ok margra goðra luta er Sig-
urðr konungr ueitti honum ok var
hann inn merkiligsti maðr ok hinn
10 vinsælasti. En þar bar sva at sem
opt kann verða at vander menn ok
qfundslukir meirr en gæzku fullir
baro þat i eyro Sigurði konungi
at Sigurðr Hrana son munde meira
15 eigna ser af sinnskattenom en hófi
gegndi ræða þor til malit at Sig-
urðr konungr lagðe á hann fiand-
skap sender eptir honum ok er
hann kemr á konungs fund mælti
20 konungr. Eigi vænta ek at þu
munder suá launa mer segir hann
mikit lén ok sóma at eigna þer
mitt ok hafa meira lut af en þer
uæri leyft. þa segir Sigurðr.
25 Eigi er þat satt er yðr er fra sagt

hann
hafðe haft sinnfær af hendi konunga
fyrir sakir tengþa oc langrar vin-
attu, þi at Sigurðr var enn vin-
sælti maðr,

enn þat varþ sem opt
kann verþa at æfundfullir menn
rögðu¹ hann við konung meirr enn
sunnorðir, oc barú þat i eyro Sig-
urði konunge

at Sigurðr mundi
meira eigna ser af sinnscattinom
enn hófi gegndi. stefndi konungr
Sigurð a sinn fund, mælti konungr

eigi ætlaða ec at þu mundir² sva
læna mer segir hann mikil len oc
soma at eigna þer mitt, oc hafa
meira lut af, en þer var leyft. þa
svarar Sigurðr. eigi er þat satt
herra er yðr er fra sagt, slicann

¹) rægðu. ²) mundir.

skinna) og Morkinskinna. I andre delen stiller han opp ikkje mindre enn fire parallelle tekster, no frå handskriftene Eirspennill, Jöfraskinna, Gullinskinna og Codex Frisianus (ill. 9). Oppstillinga er gjord slik at parallelle tekststader så langt mogleg står rett ved sida av kvarandre; det blir derfor dei lengste tekstene som styrer disposisjonen.

II.

Gullskinna.

Codex Frisianus.

Fra Sigurði Hrana syni.

Her hefr þingabátt.

Sigurþr Hrana son varþ mis-
saltr við Sigurþ konung,

hann
hafði haft sinnfor af hendi konunga
fyrir sakir teingða ok langrar vin-
attu,

enn þar for sem jafnan at
vondir menn oc meirr ofundsíukir
en gæzku fullir baru þat i eyru
konunge at Sigurþr Hranason mundi
meirr eignaz af sinnskattinóm enn
honom gengdi. þar Sigurþr kon-
ungr nú a hann með freku.

hann
svarar. eigi er þat satt er yðr er
frasagt, at ec hafi þar meira af enn

Sigvrþr Hrana son varþ mis-
saltr við Sigvrð konvng mæg sinn.
hann atti Skialldvoro systvr Magnus
konvngs berfættz sammæðra. hann
hafði haft sinnfor af hendi konvnga 5
fyrir sakir tengða. ok langrar vin-
atto ok mægra goðra luta er Sig-
vrðr Hrana son veitti konvngom. ok
hann var hinn merkiligzli maðr
ok vinsæll. En þar bar sva at sem 10
oppt kann verþa. at vandir menn
ok meirr ofvndsíukir enn gæzko-
fullir baro þat i eyro konvngi at
Sigvrðr Hrana son hefði eigi vel
farit með sinnskattinóm. ræða þar 15
þar til her vm. at Sigvrðr konvng
leggr a hann fiandskap ok reiði
sina ok sendir eftir hanóm. ok hann
kemr a konvngs fynd. þerr kon-
vng þetta a hann. ok segir at hann 20
varði eigi þess. at hann mvndi sva
læna honom mikít lán ok sóma at
eigna ser konvngs eign. þa svarar
Sigurðr Hrana son. Egi er þat
satt er yðr er þar fra sagt. slíkan 52

Ill. 9. Sigurd Ranessøns Proces i utgåva til Gustav Storm (1877)

Fleire av islendingesogene ligg føre i ein kort og ein lengre versjon. Dette gjeld *Fóstbroeðra saga*, som er overlevert i to versjonar: ein kort i Hauksbók (kalla H-resensjonen) og ein lengre i Möðruvallabók, Flateyjarbók og ytterlegare to handskrifter (kalla MFR-resensjonen). Det var tidlegare allmenn semje om at Hauksbók representerer den

Hb 370 G 63 kenningar nafn, at þv skalit Kolbrvnr skalld heita. Þormoðr þackaði Kotlv giofina, ok siþan festiz þat nafn við Þormoð, sem Katla gaf hanvm. Hvskarlar Bersa komv þar, er þeir forv vtan or vikini, ok geck Þormoðr a skip með þeim, ok þackaði hvsfreyiv sinn 5 velgerning, ok skillþvz þav vinir. For Þormoðr heim til foðvr sins, ok var heima vm svmarid. En er isa lagði ok vetra tok, þá mintiz hann þers vinskapar, er hanvm hafði verið við Þordisi i Avgri, ok gengr

nafn, at þu skalit heita Þormoðr Kolbrvnarskalld.¹⁰ 10 Þormoðr þackaði henni giofina; nu festiz þetta nafn við Þormoð, sem Katla gaf honum. Huskarlar Bersa komu aptr til motz við Þormoð; stigr hann þa a skip með þeim, ok þackar husfreyiu þann fagnat, er hon hafði honum veitt. Katla mællti, at Þormoðr 15 G 38 skyldi þar eigi hia garði sneiða, ef farar hans bæri þannig. Skillduz at sva mælltu. Ferr Þormoðr heim a Laugabol, ok hafðiz heima við, þat er epler var sumarsins. Ok er vetra tok ok isa lagði, þa mintiz Þormoðr þess vinfengis er honum hafði verit 20

10. nafn: kenningarnafn *F, R.* at—skalit: ok skaltu *R.* Þormoðr *ul. F, R.* — 11. Þormoðr: hann *F.* henni *ul. R.* nu: ok *F;* *ul. R.* þetta: þat *F.* — 12. Þormoð: hann *F, R.* sem—honum *ul. F.* Huskarlar Bersa: fgrunautar Þormoðar *F, R.* — 13. aptr—Þormoð: þar við land *F;* þar, er þeir fóru aptr *R.* — 13—15. stigr—veitt: ok fór hann þá með þeim heimleiðis ok þackaði vel Kötlu sinn velgerning *R.* — 15—16. mællti—skyldi: það hann vel fara ok sneiða *R.* — 16. þar eigi: *Orðföjningin efter 1149, H, Th;* eigi þar *m.* garði *ul. F.* sneiða *ul. R.* farar *Saal. 1149, Th, F;* farer *m;* ferðir *H, R.* — 17. þannig þar hjá *F, R.* at—mælltu: þau vinir *F, R.* Þormoðr hann þá *R.* — 18. hafðiz—við: var heima *F;* heima þar *R.* — 18—19. þat—sumarsins *ul. R.* — 20. Þormoðr: hann *F, R.*

Ill. 10. Fóstbroeðra saga i utgåva til Björn K. Þórólfsson (1925–27).

35

eldste versjónen av saga, og at denne er overlevert i ei utvida form i dei andre handskriftene. Då Björn K. Þórólfsson gav ut *Fóstbroeðra saga* i 1925–27, sette han opp begge tekstene; H-resensjónen øvst og MFR-resensjónen nedanfor (ill. 10). Seinare forskarar har meint at forholdet mellom dei to versjonane er omvend; det er den lengre, utflytande MFR-resensjónen som er eldst, og som deretter har vore stramma opp og forkorta i H-resensjónen. Det er framleis ikkje full semje om kva som er den rette teksthistória, men den synoptiske utgåva til Björn K. Þórólfsson fungerer like godt i begge tilfelle. At han har valt å setja teksta frå H-resensjónen øvst på sida, er i denne samanhengen eit mindre poeng. Dessutan er det praktiske grunnar for det, sidan MFR-resensjónen har behov for eit variantapparat, som då kan setjast opp nedst på sida, der ein ventar å finne det.

Etter kvart har det kome ikkje så få synoptiske utgåver i norrønfilologien. I si utgåve av *Hallfreðar saga* (1953) stiller Bjarni Einarsson opp på det meste fire tekster, to av dei med eit eige variantapparat. Tilsvarande, om ikkje fullt så vidløftige utgåver, finst i utgåveseriane i København, Oslo og Reykjavík, t.d. *Eiríks saga víðfrela* (utg. Jensen 1983), *Soga om birkebeinar og baglar* (utg. Magerøy 1988) og *Elucidarius* (utg. Firchow og Grimstad 1989).

Det synoptiske problemet – på eit praktisk nivå

Det synoptiske problemet, slik teologane forstår det, er først og fremst eit tekstkritisk problem. Det handlar om forholdet mellom dei fire nytestamentlege evangelia, og særleg tre av dei, Matteus, Markus og Lukas. Desse evangelia har mykje stoff til felles. Nesten heile Markus-evangeliet finn ein att hos Matteus og Lukas, og dei to siste har i tillegg ei lang rekkje parallellar seg i mellom. Rett nok er det også eit stort innslag av særstoff, mest i Lukas-evangeliet, men når evangelia blir lesne samla, synoptisk, blir ein slegen av at mange tekstavsnitt er svært like, til dels ord for ord, og at rekkjefølgja av avsnitta også fell saman i mange tilfelle. Desse samanfalla er så store at tekstene ikkje kan vera uavhengige av kvarandre.

For teologane er det store og framleis uløyste spørsmålet korleis tekstforholdet eigentleg er. Debatten om det såkalla synoptiske pro-

36

MATTHÆUS 17,10-21	MARKUS 9,13-29	LUKAS 9,37-43a	JOHANNES 6,71
138 • Elias' komme			
Matt 17,10-13	Mark 9,11-13		
¹⁰ Så spurgte disiplene ham: «Hvordan kan de skriftkloge da sige, at Elias først skal komme?» ¹¹ Han svarede: «Ja, Elias skal komme og genoprette alt, ¹² men jeg siger jer: Elias er allerede kommet, og de kende ham ikke, men gjorde med ham, som de ville. Sådan skal også Menneskesønnen lide for deres hånd.» ¹³ Da forstod disiplene, at han talte til dem om Johannes Døber.	¹¹ Så spurgte de ham: «Hvorfor siger de skriftkloge, at Elias først skal komme?» ¹² Han svarede dem: «Elias skal komme først og genoprette alt. Hvordan kan der så stå skrevet om Menneskesønnen, at han skal lide meget og være foragtet?» ¹³ Jo, jeg siger jer: Elias er allerede kommet, og de gjorde med ham, som de ville, sådan som der står skrevet om ham.»		
139 • Helbredelsen af drengen med den urene ånd			
Matt 17,14-21	Mark 9,14-29	Luk 9,37-43a	
¹⁴ Da de kom ned til folkeskaren, kom en mand hen til Jesus, faldt på knæ for ham ¹⁵ og bad: «Herre, forbarm dig over min søn, for han er månesyg og lider slemt. Han styrter snart i åld og snart i vand. ¹⁶ Og jeg har bragt ham til dine disciple, men de kunne ikke helbrede ham.» ¹⁷ Jesus udbød: «Du vantro og forvildede slægt, hvor længe skal jeg være hos jer, hvor længe skal jeg holde jer ud? Kom herhen med ham!» ¹⁸ Og Jesus trædte ad dømmen, og den fór ud af ham, og i samme øjeblik blev drengen rask. ¹⁹ Da de var blevet alene, kom disiplene hen og spurgte Jesus: «Hvorfor kunne vi ikke drive den ud?» ²⁰ Han sagde til dem: «Fordi I har så lille en tro. Sandelig siger jeg jer: Har I en tro som et sennepsfrø, kan I sige til dette bjerg: Flyt dig herfra og derhen! og det vil flytte sig. Og intet vil være umuligt for jer.» ²¹ Den slags for-	¹⁴ Da de kom ned til disciplene, så de en stor skare omkring dem og nogle skriftkloge, som diskuterede med dem. ¹⁵ Hele skaren blev grebet af ærefrygt, straks de fik øje på Jesus, og løb hen for at halse på ham. ¹⁶ Han spurgte dem: «Hvad er det, I diskuterer med dem?» ¹⁷ Og en fra skaren svarede ham: «Mester, jeg har bragt min søn til dig; han er besat af en ånd, som gør ham stum. ¹⁸ Hvor som helst den overvælder ham, kaster den ham til jorden, og han fridder og skærer tænder og bliver helt stiv. Jeg sagde til dine disciple, at de skulle drive den ud, men det kunne de ikke.» ¹⁹ Da udmød Jesus: «Du vantro slægt, hvor længe skal jeg være hos jer, hvor længe skal jeg holde jer ud? Kom herhen med ham!» ²⁰ Så bragte de ham hen til Jesus. Men da ånden så ham, rev og sled den straks i drengen, så han faldt om på jorden og lå og frådede	³⁷ Dagen efter, da de var kommet ned fra bjerget, mødte Jesus en stor skare, ³⁸ og en mand i skaren råbte: «Mester, jeg beder dig, se til min søn, for han er den eneste, jeg har.» ³⁹ En ånd tager fat i ham, og pludselig skriger han op, og den river i ham, så friden står ham om munden, og den mishandler ham næsten hele tiden. ⁴⁰ Jeg har bedt dine disciple om at drive den ud, men det kunne de ikke.» ⁴¹ Jesus udbød: «Du vantro og forvildede slægt, hvor længe skal jeg være hos jer og holde jer ud? Kom herhen med din søn!» ⁴² Endnu mens han var på vej derhen, rev og sled dømmen voldsomt i ham. Men Jesus truede ad den urene ånd og helbredte drengen og gav ham tilbage til hans far. ⁴³ Og alle blev overvældet af Guds storhed.	
138 • Matt 17,10-13; Mat 17,23-24; Luk 1,17 - 17,12; Matt 11,14			
139 • Matt 17,20; Mark 6,30; Luk 17,6			

Ill. 11. Evangelierne synoptisk opstillet (utg. Niels Hyldahl 1996), s. 114.

37

blemet er uhyre omfattende, og eg skal ikkje gjera nokon freistnad på å referere han her (sjå t.d. Carlson 2000 for ei oppdatert nettside, Stein 1987 for eit innføringsverk, og Longstaff & Thomas 1988 for ein bibliografi). Mitt perspektiv er praktisk: korleis har dei synoptiske utgåvene løyst problemet med oppstilling av tekster som somme stader følgjer kvarandre nøy, andre stader vik mykje av, og atter andre stader stokkar om på rekkjefølgja?

Den enklaste løysinga er utan tvil å setja teksta opp i fire parallelle spalter, inndelt etter perikopane i evangelia, frå Jesu fødsel til hans død og himmelfart. Slik er det gjort i den nyaste danske synoptiske utgåva, *Evangelierne synoptisk opstillet* (1996), som også inkluderer Johannes-evangeliet. Her er teksta oppstilt i fire like breie spalter markert med gjennomgåande kolumnetitlar (ill. 11). Tekstavschnitt som berre førekjem i eitt av evangelia, blir derimot oppstilte i dobbel spaltebreidd, til dels i to samanhengande spalter. Dermed blir kolumnetitlane mindre informative og spaltesdisposisjonen variabel (jf. t.d. s. 15). Det er likevel ikkje vanskeleg for lesaren å orientere seg i boka, og produksjonen av satsen ser ikkje ut til å ha bydd på store utfordringar. Den viktigaste innvendinga er at det blir mykje ubrukt plass når nokre av tekstene er vesentleg lengre enn dei andre (jf. t.d. s. 36). Dette blir forsterka av at Johannes-evangeliet er teke med, ettersom denne teksta vik så mykje av frå dei tre andre evangelia.

Trass i den generøse bruken av tomme spalter er verken formatet eller sideomfanget av den danske utgåva avskrekkande. Men kvar spalte blir relativt smal. Optimal linjelengd ligg mellom 45 og 75 teikn, men i fleirspalta oppsett kan talet gjerne gå ned til mellom 40 og 50 teikn (Bringhurst 1996, 26). Den danske utgåva ligg på rundt 25 teikn, og det er i smalaste laget for samanhengande tekstlesing. På den andre sida kan det fungere godt med tanke på tekstjamføring, fordi teksta blir oppdelt i små og memorable einingar.

Den første synoptiske utgåva på norsk, *Evangelie-synopse* ved Gunnar Johnstad m.fl., kom i 1993 (2. utg. 1998). Tidlegare har den danske utgåva, ved Iver K. Madsen (1951 og seinare) vore mykje brukt. Den nye norske utgåva har berre med Matteus, Markus og Lukas, og har valt ei variabel spaltebreidd innanfor eit fast skjema,

38

Matt 17	Mark 9	Luk 9
Forbarm deg over sønnen min!		
Matt 17,14-21	Mark 9,14-29	Luk 9,37-43a
¹⁴ Da de nærmet seg folkemengden, kom det en mann til Jesus, falt på kne for ham ¹⁵ og sa: «Herre, forbarm deg over sønnen min. Han er månesyk og er svært plaget, for ofte faller han inn i ilden og ofte i vannet. ¹⁶ Jeg tok ham med til dine disipler, men de var ikke i stand til å helbrede ham.» ¹⁷ Jesus svarte: «Du vantro og vrange slekt! Hvor lenge skal jeg være hos dere? Hvor lenge skal jeg holde ut med dere? Før gutten hit til meg!»	¹⁴ Da de kom tilbake til de andre disiplene, så de en mengde mennesker samlet omkring dem og noen skriftlærde som snakket ivrig med dem. ¹⁵ Da fikk folket plutselig se Jesus; de ble overrasket og løp til og hilste ham. ¹⁶ Han spurte dem da: «Hva er det dere er uenige om?» ¹⁷ En av mengden svarte: «Mester, jeg er kommet til deg med sønnen min fordi han er besatt av en ånd som gjør ham stum. (v 22) ¹⁸ Når den tar fatt i ham, kaster den ham over ende, og han fråder og skjærer tenner og blir stiv. Jeg bad disiplene dine drive den ut, men de maktet det ikke.» ¹⁹ Da sa han til dem: «Du vantro slekt! Hvor lenge skal jeg være hos dere? Hvor lenge skal jeg holde ut med dere? Før gutten til meg!» ²⁰ De kom med ham, og straks ånden fikk se Jesus, rev og slet den i gutten, så han falt over ende og vred seg og frådet.	³⁷ Neste dag, da de gikk ned fra fjellet, kom en stor folkemengde i møte med ham. ³⁸ Da var det en i flokken som ropte: «Mester, jeg ber deg: Ta deg av sønnen min, min eneste sønn! ³⁹ Rett som det er, griper en ånd ham. Den setter i et skrik og river og sliter i ham så han fråder; den tar nesten livet av ham, før den endelig slipper ham. ⁴⁰ Jeg bad disiplene dine drive den ut, men de var ikke i stand til det.» ⁴¹ Da sa Jesus: «Du vantro og vrange slekt! Hvor lenge skal jeg være hos dere og holde ut med dere? Før sønnen din hit!» ⁴² Men før gutten var kommet fram til Jesus, kastet den onde ånd ham over ende og rev og slet i ham.

Matt 17,16; Mark 9,18; Luk 9,40: 2 Kong 4,31

Ill. 12. Evangelie-synopse (utg. Gunnar Johnstad 1998), s. 110.

39

24 Oui, je vous dis:
Pour le pays de Sodome il y aura moins de
rigueur
au jour du jugement, que pour toi!

88. HYMNE DE JUBILATION

Mt 11 25-27

Lc 10 21-22 172

25 En ce temps-là,
ayant pris la parole, Jésus dit:
« Je te bénis, Père,
Seigneur du ciel et de la terre,
d'avoir caché cela aux sages et aux habiles
et de (l')avoir révélé aux tout petits!
26 Oui, Père, car tel a été ton bon plaisir!
27 Tout m'a été remis par mon Père.
Et personne ne connaît le Fils,
si ce n'est le Père.
Ni le Père, nul ne (le) connaît,
si ce n'est le Fils,
et celui à qui le Fils voudra le révéler. »

21 En cette heure même, il tressaillit d'allégresse
dans l'Esprit Saint, et il dit:
« Je te bénis, Père,
Seigneur du ciel et de la terre,
d'avoir caché cela aux sages et aux habiles
et de (l')avoir révélé aux tout petits!
Oui, Père, car tel a été ton bon plaisir!
22 Tout m'a été remis par mon Père.
Et personne ne connaît qui est le Fils
si ce n'est le Père,
ni qui est le Père,
si ce n'est le Fils,
et celui à qui le Fils voudra le révéler. »

89. APPEL DE JÉSUS Mt 11 28-30

28 « Venez à moi vous tous qui peinez et ployez sous le fardeau et moi, je vous reposerai.
29 Prenez mon joug sur vous et apprenez de moi que je suis doux et humble de cœur
et vous trouverez du repos pour vos âmes (Jr 6, 16).
30 Car mon joug est aisé et mon fardeau léger. »

90. LES ÉPIS ARRACHÉS LE JOUR DU SABBAT

Mt 12 1-8

Mc 2 23-28

Lc 6 1-5

1 En ce temps-là, Jésus passa, le
sabbat, à travers les moissons. Or
ses disciples eurent faim et se mi-
rent à arracher des épis et à manger.
2 Or les Pharisiens, ayant vu, lui
dirent:
« Voici que tes disciples font
ce qu'il n'est pas permis de faire
le sabbat! »
3 Mais il leur dit:

23 Et il arriva, lors du sabbat, il
passait par là à travers les moissons,
et ses disciples, chemin faisant, se
mirent à arracher les épis.
24 Et les Pharisiens lui disaient:
« Vois: Pourquoi font-ils,
le sabbat,
ce qui n'est pas permis? »
25 Et il leur dit:

1 Or il arriva, lors d'un sabbat,
comme il passait au milieu de mois-
sons, et ses disciples arrachaient les
épis et (les) mangeaient en (les)
frottant avec les mains.
2 Or quelques-uns des Pharisiens
dirent:
« Pourquoi faites-vous
ce qui n'est pas permis
le sabbat? »
3 Et ayant pris la parole, Jésus
leur dit:

Lc 10 21 Au lieu de « Dans (ou par) l'Esprit Saint », P⁴⁵ porte « dans l'esprit », et A W ⁹ Koi « par l'esprit ».

Ill. 13. Synopse de Matthieu, Marc et Luc (utg. Lucien Deiss 1975), s. 72.

40

der rekkjefølgja er Matteus – Markus – Lukas. Når eit tekstavsnitt berre finst i eitt av evangelia, er dette sett i full breidd, dvs. over alle tre spaltene (t.d. Matteus s. 1, Markus s. 104, Lukas s. 142). Dersom det finst i to av dei tre evangelia, blir teksta sett opp i to spalter; når teksta førekjem i alle tre evangelia, blir alle spaltene brukte (ill. 12). Denne løysinga med variabel spaltebreidd gjev betre utnytting av sideflatene, men det har ikkje gjeve noka innsparing i høve til den nyaste danske utgåva. Forklaringa ligg dels i at den norske utgåva har større skriftgrad og linjeavstand, og dessutan eit apparat med parallellar frå andre tekster, inkl. Johannes-evangeliet.

Ei liknande løysing er valt i ei fransk utgåve ved Lucien Deiss, *Synopse de Matthieu, Marc et Luc* (1963, ny utg. 1975). Denne utgåva stiller opp dei tre synoptiske evangelia med parallellar frå Johannes-evangeliet. Skilnaden er at dei tre spaltene alltid er markerte typografisk, med unntak av forteljinga om Jesu barndom, som berre står hos Matteus og Lukas og dertil i heilt ulike versjonar. Når eit tekstavsnitt elles manglar i eitt eller to av evangelia, er dette vist som tomme felt, åtskilde av loddrette strekar. Tekstblokkene er ikkje i nøyaktig vertikalt samsvar med kolumnetittelen, men rekkjefølgja av evangelia på kvar side er alltid den same. Ei tekst som berre finst i eitt av evangelia fyller om lag 80 % av spaltebreidda, med rundt 10 % avsett som tomrom til kvart av dei “stumme” tekstvitna (jf. ill. 13). Dette gjev ei svært økonomisk plassutnytting, samtidig som tekstflata har ein tydeleg og veldefinert struktur.

Kronologien er det styrande prinsippet i evangelia, som fortel saga om Jesu fødsel, virke, liding, død og himmelfart, og stort sett i same rekkjefølgje. Men det er fleire døme på at eitt av evangelia snur om på rekkjefølgja i høve til eitt av dei andre. Det er ikkje like opplagt kva for tekst som då skal ha prioritet, især når det tekstkritiske forholdet mellom evangelia er så uavklart. Ein kjem derfor ikkje utanom å gje forrang til ei tekst overfor dei andre. I den norske utgåva er prioritet gjeven til Markus-evangeliet, som er det kortaste av dei tre evangelia. På bakgrunn av at Markus-evangeliet har minst særstoff i høve til dei to andre evangelia, kan det sjå ut til å vera eit praktisk motivert val, heller enn noka tilslutning til ein spesifikk hypotese om

tekstforholdet. Når Markus-evangeliet er styrande, kan særstoffet frå Matteus og Lukas leggjast inn etter kvart som det kjem inn.

Det har vore eit mål for den norske utgåva at evangelia skal kunne lesast i samanheng, kvar for seg, utan at ordninga av stoffet blir endra. Dette kan ein ikkje utan vidare få til, fordi fleire av tekstavsnitta kjem i ulik ordning i evangelia. Løysinga har derfor vore å markere ein “førande” tekst som står i ordinær skriftgrad, medan parallelle avsnitt som står lenger framme eller bak i dei andre evangelia, står i petit. Desse avsnitta kjem då to stader i synopsen, ein stad der det retteleg høyrer heime i evangeliet, og ein annan stad der dei skal takast med for å vise ein parallell til eit anna evangelium – og då markert med mindre skrift. “Det bortkomne får” – eller “Sauen som gikk seg bort”, som det no heiter – står såleis som førande tekst i Matteus-evangeliet i kap. 18.12–14, med parallellen frå Lukas-evangeliet i kap. 15.3–7 i petit, fordi denne står lenger ute i Lukas-evangeliet (*Evangelie-synopse*, s. 116; ill. 14); men når ein kjem til Lukas 15.3–7, “Lignelsen om den ene sauene – og de nittini”, er denne teksta blitt førande og Matteus 18.12–14 blir oppført i petit (*Evangelie-synopse*, s. 141; ill. 15). Den danske utgåva brukar kursiv i staden for petit i tilsvarende tilfelle, rett nok utan å forklare bruken.

Dei tre eksempla som er gjevne her, løyser ikkje det praktiske problemet på nett den same måten. Men det er ikkje avgjerande skilnader. Ein kan m.a. leggje merke til at ordninga av evangelia er den same: Matteus – Markus – Lukas, med Johannes-evangeliet som ei fjerde spalte. Og utgjevarane kan også byggje på ein svært grundig analyse av sjølve teksta, der det langt på veg er semje om inndeling i tekstavsnitt, om enn ikkje i nummereringa.

Analysen i tekstavsnitt har for øvrig lange tradisjonar, i alle fall tilbake til dei tabellane over *canones* som vart utarbeidde av Eusebius frå Cæsarea på 300-talet. Dette er utførlege lister over parallelle tekststader som snart fann innpass i evangeliehandskriftene, både på gresk og i omsetjingar til andre språk (jf. t.d. Metzger 1968, 24–25). Knappt nokon andre verk er så grundig analyserte som Det nye testamentet. Det inneber at utgjevarar av andre verk vanlegvis står langt friare – på godt og vondt – når utgåveformatet skal fastsetjast og dei synoptiske problema løysast.

Sauen som gikk seg bort

Matt 18,12-14

¹² Hva mener dere? Når en mann eier hundre sauer, og én av dem går seg bort, lar han ikke da de nittini være igjen i fjellet og går på leting etter den som er kommet bort?

¹³ Og skulle han finne den,

sannelig, da ville han glede seg mer over denne ene enn over de nittini som ikke var kommet bort.

¹⁴ Slik vil heller ikke den himmelske Far at en eneste av disse små skal gå tapt.

Luk 15,3-7

³ Dersom en av dere eier hundre sauer og mister én, lar han ikke da de nittini være igjen ute i marken og leter etter den som er kommet bort, til han finner den?

⁵ Og når han finner den, blir han glad og legger den på skuldrene sine. ⁶ Straks han kommer hjem, kaller han sammen venner og naboer og sier: «Gled dere med meg, for jeg har funnet igjen den sau som var kommet bort.»

⁷ Jeg sier dere: På samme måte blir det større glede i himmelen over én synder som vender om, enn over nittini rettferdige som ikke trenger omvendelse.

En bror som synder, og menighetens ansvar

Matt 18,15-20

¹⁵ Dersom din bror gjør en synd, så gå til ham og tal ham til rette på tomannshånd. Hører han på deg, har du vunnet din bror. ¹⁶ Men hører han ikke, så ta med deg en eller to andre, for etter to eller tre vitners utsagn skal enhver sak stå fast.

¹⁷ Hører han heller ikke på dem, så si det til menigheten. Men vil han ikke engang høre på menigheten, skal han være for deg som en hedning eller en toll. ¹⁸ Sannelig, jeg sier dere: Alt dere binder på jorden, skal være bundet i himmelen, og alt dere løser på jorden, skal være løst i himmelen.

¹⁹ Også dette sier jeg dere: Alt det to av dere her på jorden blir enige om å be om, skal de få av min Far i himmelen. ²⁰ For hvor to eller tre er samlet i mitt navn, der er jeg midt iblant dem.

Luk 17,3

³ Ta dere i vare!
Dersom din bror gjør en synd, så tal ham til rette, og hvis han angrer, skal du tilgi ham.

Matt 18,12-13: *Tomasev 107*. Jesus sa: «Riket er å ligne med en hyrde som eide hundre sauer. En av dem gikk seg bort, og det var den største. Han lot de nittini være igjen og lette etter den ene til han fant den. Da han hadde strevd og slitt, sa han til sauene: Jeg elsker deg mer enn de nittini.» 2 Pet 3,9: ... Herren ... er tålmodig med dere, for han vil ikke at noen skal gå fortapt, men at alle skal nå fram til omvendelse. Matt 18,15-17: *Dial 13,3*. Når dere taler hverandre til rette, så gjør det ikke i sene, men i fred, slik dere finner det i evangeliet. Hvis en gjør noe galt mot sin nese, skal ingen snakke med ham, og han skal ikke høve et ord fra dere før han går i seg selv. Matt 18,15: *Klemens av Aleksandria Strom VII,13,82*. I de overleveringer som apostelen Mateus har fortalt om i enkeltsteder, heter det: Når naboen til en utvalgt synder, er det en synd begått av den utvalgte. For hadde han handlet slik Ordet påbyr, ville også naboen ha skammet seg over sin livsfærelse, og ikke syndet. *TestGad 6,3f*. Elsk hverandre altså av hjertet. Når noen synder mot deg, så tal ham til rette i fred og gi avkall på hatens gift. I dine tanker skal du ikke klamme deg til noen list. Hvis han angrer og vender om, så tilgi ham. ⁴ Hvis han nekter, så trett ikke med ham; elters ville du, hvis han sverger falskt, påføre deg selv dobbelt skyld.

Matt 18,12: *Sal 119,176; Esak 34,16; Matt 10,6; Joh 10,11-15; 1 Pet 2,25 Matt 18,14; Matt 18,11; Luk 19,10 Matt 18,15: 3 Mos 19,17; Gal 6,1; 2 Tess 3,13; Jak 5,19f Matt 18,16: 3 Mos 19,13; Joh 8,17; 2 Kor 13,1; 1 Tim 5,19 Matt 18,17: Rom 16,17; 1 Kor 5,9-13; 2 Tess 3,14 Matt 18,18: Matt 16,19; Joh 20,23 Matt 18,19: Matt 7,7; 21,22 par; Joh 3,16 Matt 18,20: Matt 28,20*

Ill. 14. "Sauen som gikk seg bort", Evangelie-synopse, s. 116.

³¹ Eller hvis en konge vil dra i krig mot en annen konge, setter han seg ikke da først ned og tenker over om han med sine ti tusen mann er sterk nok til å møte den andre, som kommer mot ham med tju tusen? ³² Og er han ikke det, sender han menn av sted mens fienden ennå er langt borte, for å tinge om fred. ³³ Således kan ingen av dere være min disippel uten at han oppgir alt han eier.

Lignelsen om saltet

Matt 5,13

¹³ Dere er jordets salt!

Men om saltet mister sin kraft, kan det da bli til salt igjen? Det duger ikke lenger til noe,

men kastes ut og trækkes ned av menneskene.

Mark 9,49-50

⁴⁹ For hver og en skal saltet med ild.

⁵⁰ Salt er nyttig, men om saltet mister sin kraft, kan det da bli til salt igjen?

Ha salt i dere selv, og hold fred med hverandre!

Luk 14,34-35

³⁴ Salt er en god ting.

Men om saltet mister sin kraft, kan det da bli til salt igjen?

³⁵ Det kan ikke brukes, verken i jord eller gjødsel; det er bare til å kaste.

Den som har ører å høre med, hør!

Lignelsen om den ene sauen - og de nittini

Matt 18,12-14

¹² Hva mener dere? Når en mann eier hundre sauer, og én av dem går seg bort, lar han ikke da de nittini være igjen i fjellet og går på leting etter den som er kommet bort? ¹³ Og skulle han finne den, sannelig, da ville han glede seg mer over denne ene enn over de nittini som ikke var kommet bort.

¹⁴ Slik vil heller ikke den himmelske Far at en eneste av disse små skal gå tapt.

Luk 15,1-7

¹ Tollerne og synderne holdt seg nær til Jesus for å høre ham. ² Fariseerne og de skriftlærde ble forarget over dette og sa: «Denne mannen tar imot syndere og spiser sammen med dem.» ³ Da fortalte han dem denne lignelsen: ⁴ Dersom en av dere eier hundre sauer og mister én, lar han ikke da de nittini være igjen ute i marken og leter etter den som er kommet bort, til han finner den? ⁵ Og når han finner den, blir han glad og legger den på skuldrene sine. ⁶ Straks han kommer hjem, kaller han sammen venner og naboer og sier: «Gled dere med meg, for jeg har funnet igjen den sauen som var kommet bort.» ⁷ Jeg sier dere: På samme måte blir det større glede i himmelen over én synders som vender om, enn over nittini rettferdige som ikke trenger omvendelse.

Luk 15,4-7: *Tomasev 107*. Jesus sa: «Riket er å ligne med en hyrde som eide hundre sauer. En av dem gikk seg bort, og det var den største. Han lot de nittini være igjen og lette etter den ene til han fant den. Da han hadde stredt og slitt, sa han til sauen: Jeg elsker deg mer enn de nittini.»

Luk 14,35: *Matt 11,15; 13,9 par: Ap 2,7 Luk 15,1-7; Matt 9,10 par: 11,19 par: Luk 19,7 Luk 15,3-7; Sal 119,176; Esak 34,6; 12,16; Matt 10,6; Joh 10,1-13 Luk 15,4; Luk 19,10 Luk 15,6; Luk 1,58; 1 Pet 2,25*

Ill. 15. "Lignelsen om den ene sauen – og de nittini", Evangelie-synopse, s. 141.

44

Avgrensingar for synoptiske utgåver

I mange tilfelle representerer den synoptiske utgåva ei god og robust løysing. Som nemnt ovanfor fungerer utgåva av *Fóstbroeðra saga* like godt anten H-resensjonen eller MFR-resensjonen blir gjeven prioritet. Sjølv Griesbach, som hadde sitt klare syn på forholdet mellom dei synoptiske evangelia, organiserte utgåva av Det nye testamentet slik at ho var mest mogleg nøytral (jf. Greeven 1978, 28).

Den synoptiske utgåva er essensielt ei *trykt* utgåve, og er dermed bunden av dei to dimensjonane i bokformatet. Desse dimensjonane tvingar også fram eit hierarki i oppstillinga av tekstene. Dessutan må tekstjampføringa skje i ei bestemt oppløysing, frå ordnivå opp til relativt store tekstavsnitt. Desse tre avgrensingane skal kort drøftast nedanfor.

Dimensjonalitet

I ei synoptisk utgåve blir parallelle tekster oppstilte i vertikale eller horisontale tekstblokker, slik at kvar enkelt- eller dobbeltside i utgåva gjev eit fullstendig oversyn over dei utvalde versjonane. I praksis må ei av tekstene gjevast prioritet, og det er denne førande teksta som styrer utgåva. Den prioriterte teksta dannar såleis ein syntagmatisk akse gjennom utgåva, der dei parallelle tekstene (metaforisk talt) plasserer seg vinkelrett på denne, langs ein paradigmatiske akse.

Dei nytestamentlege synopsane viser tydeleg kor vanskeleg det er å handtere omstokkingar i teksta, særleg dersom ein ønskjer at alle tekstene skal kunne lesast i samanheng. Problemet ligg i at ei todimensjonal utgåve berre tillèt ein syntagmatisk akse, dvs. berre ei førande tekst av gongen. Det er ikkje mogleg å skifte perspektivet ved å velja ein annan av versjonane som den førande. Når momenta ikkje kjem i same rekkjefølgje i alle versjonane, må ein bryte opp tekstflyten i den førande versjonen, anten ved å leggje inn kryssreferansar eller ved å skyte inn heile tekstavsnitt.

Hierarki

Alle utgåver av tekster som er overleverte i fleire versjonar, stiller utgjevaren overfor eit utvalsproblem. Den kritiske tekstutgåva vel ut *ei* tekst og supplerer med variantar frå dei andre tekstvitna, som oftast i eit nøyte

45
avgrensa utval. Den synoptiske utgåva stiller tekstene i høgare grad på like fot, sjølv om det også innanfor denne utgåvetypen er mogleg å rangere tekstene, særleg ved horisontal oppstilling. I nokre tilfelle er det slik at den viktigaste teksta (etter utgjevarens meining) kjem øvst, stundom også i større skriftgrad enn dei parallelle tekstene lenger nede på sida. Vertikal oppstilling innbyr ikkje i så høg grad til noko hierarki, sjølv om den første spalta i leseretninga som regel vil bli oppfatta som den viktigaste.

Granularitet

Tekstjamføringa i ei synoptisk utgåve må skje med grunnlag i ei bestemt “oppløysing” av teksta. Basis for tekstjamføringa kan vera ganske store tekstavsnitt, like til heile kapittel. Slik er det i den danske NT-synopsen, som vi såg i ill. 11, der kvar perikope er oppstilt som samanhengande tekst utan noko forsøk på å jamføre kvart enkelt ord.

Når det er små avvik mellom tekstene, er det naturleg å la perioden eller setninga vera eininga. Då kan ein få fram ei ganske detaljert tekstjamføring, linje for linje. Omsetjingar kjem vanlegvis i denne kategorien, for sjølv om det sjeldan er mogleg med ei omsetjing ord-for-ord, blir setningsgrensene i hovudsak respekterte.

Men ein kan også gå heilt ned på ordnivå, noko som særleg er aktuelt for reint tekstkritiske studiar. Mine eigne tabellar over tekstvariasjonen mellom fem handskrifter av *Niðrstigningar saga* er på dette nivået (Haugen 1992, b. 2). Generelt kan ein seia at di større oppløysinga er, di meir oppstykkja blir teksta og mindre eigna som utgåve. Og omvendt, di lengre tekstavsnitt ein opererer med, di vanskelegare er det å utføre ei konkret tekstjamføring.

Når status skal gjerast opp

Den synoptiske utgåva kan seiast å vera ei særleg kontemplativ utgåve, ei utgåve som innbyr til refleksjon over kvart avsnitt i teksta, ei utgåve som snart kan lesast på langs og snart på tvers. Synoptiske utgåver er edisjonsfilologiens *Stilleben*. Men som vist ovanfor ligg det avgrensingar også i det synoptiske formatet.

Det er lett å argumentere for at elektroniske utgåver løyser dei problema som gjeld for dei trykte utgåvene, også dei synoptiske. I

46
den elektroniske utgåva kan ein parallellføre kor mange tekster som helst, og gjennom lenking mellom tekststadene kan ein også koma rundt det problemet som ligg i at stoffet ofte er ordna i ulik rekkjefølgje. Ettersom kvar tekst kan leggjast ut *in extenso* og lenkjast *ad infinitum* til dei andre tekstene, oppstår det ein mangedimensjonalitet som den trykte utgåva manglar. Hierarkiet mellom tekstene kan endrast ved eit tastetrykk, og om det berre ligg nok informasjon i den løpande teksta, kan ein også velja oppløysingsgrad i tekstjamføringa.

Slik er det i den nyaste elektroniske utgåva av hovudprologen til *The Canterbury Tales* (Chaucer 2000). I denne arkivbaserte utgåva finn ein transkripsjonar av prologen i 53 handskrifter og tidlege trykte utgåver, attgjevne både i diplomatarisk og normalisert språkform, faksimilar av alle saman, og dertil er utgåva utstyrt med programvare for kollasjoner og kladistisk analyse. Her gøymer utgjevaren sanneleg ingenting, og med dei vedlagde programma kan brukarane til og med laga sine eigne utkast til stemma for prologen.

Men er det alltid ønskeleg å leggje ut heile teksttradisjonen? Må brukarane alltid få vita *alt*? Eg trur den typografiske avgrensinga i dei synoptiske utgåvene ikkje ligg så langt unna grensa for kor mykje ein lesar kan – eller vil – femne over av tekstvariasjon. Sjølv i ei synoptisk utgåve – som i nokon grad overlèt tekstvala til brukarane – ligg det mange avgjerder bak. I Bjarni Einarssons utgåve av *Hallfreðar saga* (1953) er teksta oppstilt i inntil fire parallelle versjonar, men i tillegg kjem eit variantapparat som formidlar ytterlegare sju handskrifter. Og dei fire evangelia, synoptisk oppstilte, reflekterer ein enorm tekstmasse – totalt rundt 5000 handskrifter, om alle fragmenta blir medrekna.

Den synoptiske utgåva inneber ikkje at utgjevaren abdiserer og overlèt alle avgjerder til brukarane. Snarare er det slik at utgjevaren trer noko tilbake og legg meir av tekstmaterialet fram enn i ei kritisk utgåve. Formatet for utgåva er essensielt det typografiske rommet som vi er fortrulege med frå kodeks og bok. Kan hende pregar det vår forståing meir enn godt er. Men ein skal heller ikkje sjå bort frå at etablerte format seier noko om vårt høgst menneskelege og avgrensa forhold til tekster og deira variasjon.

47

Elektronisk utgivning – manuskripttext eller edition?

av Karl G. Johansson

Inledning

Under senare år har elektronisk utgivning av tekster blitt et allt vanligere samtalsämne bland litteraturvetare och filologer. Samtidigt har de tekniska förutsättningarna för att framställa avancerade utgåvor med variantläsningar och referenser när det gäller den elektroniska sidan fått en närmast obegränsad omfattning; i dag är det väl mest utgivarens brist på tid och pengar (och fantasi?) som sätter gränserna. Ofta har jag emellertid uppfattat det som att de senaste årens diskussion om elektronisk utgivning har hamnat i eviga tekniska utläggningar om programvara eller kodning av enskildheter. Det är inte alltid man når fram till det enligt min mening viktigaste, nämligen i vilken mening elektroniska utgåvor eller arkiv med elektroniska texter kan innebära förändringar i vårt sätt att arbeta med textmaterialet; alltså i vilka avseenden de elektroniskt etablerade textmaterialen skiljer sig från tryckta texter och vilka konsekvenser detta får för forskningen. Alltför ofta fokuserar vi dessutom på det vi ser på skärmen; titeln på den här konferensen kanske därmed får sägas vara syn för sägen. Ur ett språkvetenskapligt perspektiv skulle det vara mer relevant att diskutera förhållandet mellan text och dator, databas eller databaserat textarkiv. Det vi ser på skärmen, flotta bilder av handskriftssidor i

48

vilka det inte går att söka information som t.ex. representationer av förkortningstecken eller specialtecken, eller en samling texter utan någon slags standardmärkning som klarlägger hur användbara texterna är, är inte det centrala för mig som språkvetare eller filolog. Det viktiga är givetvis den information som lagrats i datafilerna och hur sökbar denna är.

Här ställer jag upp ett slags motsatspar *skärm–dator* som givetvis inte i sig skall uppfattas som något allvarligt problem. Problemet ligger snarare i ett antal andra motsatspar som jag vill diskutera närmare i det följande. För att komma åt problemet på ett förhoppningsvis fruktbart sätt vill jag emellertid gå en tur runt filologins traditioner och de problemställningar som aktualiseras där i samband med den elektroniska utvecklingen. Det är härvid av intresse att se närmare på metodskillnader mellan utgivning av äldre handskriftsmaterial och modern textutgivning av t.ex. Strindbergs eller Ibsens verk. Det blir även relevant att fråga sig hur den så kallade “nya filologin” förhåller sig till traditionell filologi när det gäller etableringen av elektroniska texter. Vidare är det två motsatspar som jag menar att vi alltför lite har diskuterat i samband med den elektroniska utvecklingen. Det är dels relationen mellan den tryckta utgåvan och en elektronisk utgåva, dels relationen mellan en elektronisk text baserad på ett enstaka manuskript och en elektronisk utgåva baserad på flera versioner av verket. Här blir det även relevant att fundera över relationen mellan filologens arbete och den tänkta brukaren av en utgåva; är det samma brukargrupper och samma brukarbehov som skall tillgodoses av en elektronisk text som av en tryckt utgåva?

Norrön filologi och modern – ett givet motsatspar?

Vid en konferens kring utgivning av svenska texter arrangerad av Svenska vitterhetssamfundet 1990 refererade Tore Wretö till den tyske filologen Friedrich Beissner (1964) när han framställde skillnaden mellan utgivning av äldre

Flodens lopp från källan uppe i bergen till sitt utflöde i havet når nere i dalen den punkt där floden blir segelbar. Den textkritiske utgivaren av ett författarskap från nyare tid studerar förloppet fram till och med den punkten i och med att han följer ett arbete från utkast till en slutbearbetad version i tryck; den klassiske filologen däremot startar sin färd motströms någonstans i flodens nedre lopp och hur han än anstränger sig, når han aldrig tillbaka till den punkt, där floden först blev segelbar. ¹

Denna skillnad har ofta framhållits som avgörande för de två typerna av textkritik och de metoder som utvecklats inom dessa. Utgivare av äldre handskriftsmaterial har helt andra problem att brottas med än utgivare av kända författarskap med tillgång till handskrivna notater, utkast och manus förutom de tryckta versionerna av författarens verk. Som Wretö visar i sin fortsatta framställning har emellertid gränsen aldrig varit fullt så självklar som detta kan antyda.

För medeltidsfilologen har det traditionellt varit en uppgift att genom en analys av de bevarade vittnena till en texttradition välja en bästa text, dvs. den text som anses stå närmast arketypen, eller ibland rentav det ursprungliga originalet. Med den bästa texten som bastext väljer filologen därefter de varianter från övriga manuskript som anses vara relevanta för texttraditionen; kanske kunde man säga att vägen till textetableringen därmed dokumenteras. Men det har inom norrön filologi alltid funnits en viss skepsis till detta sätt att arbeta. Som Odd Einar Haugen visar i sitt bidrag till denna volym förekommer det redan tidigt i den norröna utgivningstraditionen synoptiska utgåvor av flera textvittnen, där utgivaren alltså valt att redovisa två eller flera traditioner för texten. Värderingen av de olika varianterna, det intellektuella arbetet, redovisas i en sådan utgåva snarast i inledningen.

I de medeltida handskrifterna finner vi en överflödande variation på i princip alla språkliga nivåer. En del av denna variation, de s.k. accidentalerna, kan, åtminstone inledningsvis, betraktas som helt irrelevant för relationen mellan olika versioner av ett verk, och därmed som ointressant för den som är intresserad av verkets innehåll. Men en ansevärd del av variationen är relevant för rekonstruktionen av en arketypisk text, och att kartlägga denna variation anses vara den viktigaste uppgiften för norrönfilologen.

En modern författares anteckningar och manuskript innehåller vanligtvis inte tillnärmelsevis samma variation som de medeltida handskrifterna, och korrektur och förstautgåvor är sannolikt rensade från den variation som funnits i författarens manuskript. Men det finns likafullt variation som kan vara av intresse för den som studerar låt oss säga verbböjning under 1800-talets slut. Hur stor variation är det t.ex. i Strindbergs bruk av plurala verbformer mellan manuskript och tryckt utgåva? Det finns alltså även för utgivaren av moderna författares verk anledning att fundera på vad de olika varianterna av en text kan ha för intresse för olika brukargrupper. Där utgivaren av handskriftsmaterial alltså analyserar och värderar de bevarade versionerna i en texttradition, förväntas utgivaren av ett modernt verk ge upplysningar om författarens arbetsmaterial, manus och eventuella korrektur i en kommentar. I en tryckt utgåva av t.ex. Strindbergs samlade verk är det emellertid naturligt att den sista av författaren sanktionerade versionen kommer att utgöra grunden för utgåvan.

Det föreligger alltså skillnader i materialets art mellan medeltidsmaterialet och en modern författares verk som påverkar filologens textkritiska arbete. Dessutom finns det skillnader i syftet med att etablera texterna som får en viss betydelse för arbetet. Men som jag skall visa i det följande finns det även mycket som förenar de båda verksamheterna, och som bör diskuteras särskilt i anslutning till att man etablerar elektroniska texter och editioner.

Diskussionen om ny filologi – igen

Inom framför allt klassisk och medeltida filologi har det under senare år förts en debatt om disciplinens uppgift och studieobjekt. De s.k. nyfilologerna (från det engelska *New Philology*) har opponerat sig mot den syn på filologins uppgift som varit dominerande under 1900-talet, att filologen skall producera en utgåva som ligger så nära den ursprungliga texten som möjligt, en utgåva som sedan kan studeras av icke-filologer inom t.ex. litteraturvetenskap

eller historia.² Nyfilologerna har givetvis mött kritik från framför allt de filologer som anser att filologins uppgift ligger, och skall ligga, fast.³ Men vari ligger nu den nyfilologiska brytningen med traditionell filologi?

51

Traditionellt anser man alltså att filologens huvuduppgift är att etablera kritiska textutgåvor för bruk inom andra historiska discipliner. De som engagerat sig i den nyfilologiska debatten har emellertid ofta uttalat en vilja att utvidga filologins arbetsfält, eller kanske snarare att återetablera filologin som den tvärvetenskapliga disciplin den lanserades som under 1800-talet. För medeltidsfilologen utgör de äldsta versionerna av en text därmed inte enbart textvittnen till den ursprungliga texten. De utgör även utgångspunkter för studiet av textens utveckling i traditionen. Och i denna tradition kan även de yngre avskrifter som tidigare avfärdats som ointressanta som textvittnen få en upprättelse som tidsvittnen. Detta innebär även att motsättningen mellan den traditionella filologin och nyfilologi inte borde upplevas som särskilt besvärande. För att kunna studera en tradition i utveckling måste man fortfarande etablera relationen mellan olika versioner av en text. Det är ju egentligen först med utgångspunkt i denna som den enskilda versionens funktion som tidsvittne kan studeras.

Om vi nu återvänder till bilden av modern filologi som följer flodens väg från källan till utloppet i motsättning till exempelvis medeltidsfilologins hopplösa strävan att ens komma ovanför den sista seglingsbara delen av floden ser vi att denna kan utvecklas något. Seglingsleder in i floder är som bekant fulla av landmärken och anvisningar på sjökortet för seglare och lotsar. Nyfilologin tar fasta på att dessa är relevanta för vår förståelse av en texts utveckling och olika funktioner under olika tider i denna. Varje etapp i seglingen upp längs floden blir alltså ett spännande studieobjekt för filologen. Och därmed blir också den enskilda versionen i sin helhet av värde.

Klassisk filologi och medeltidsfilologi får med detta resonemang som framgår dessutom en delvis liknande hållning till sitt material som moderna filologer anlägger när de studerar en texts tillblivelse från första utkast över olika stadier av manus till den färdiga tryckta texten. Skillnaden är att den yngsta versionen av en text ligger längst bort från en tänkt författares verk; texten ses snarare som tillkommen i en tradition där varje version innebär en bearbetning på vägen mot det slutgiltiga resultatet. För de medeltida texterna är det ytterst sällan

52

relevant att diskutera en författares intentioner. Det är snarare redaktörer och skrivare som bearbetar texten. Det slutliga resultatet, den yngsta bevarade texten, kan därmed om man vill ses som ett kollektivt skapat verk.

Den tryckta utgåvan och traditionens makt

Den tryckta utgåvan har som bekant en lång utvecklingshistoria. När det gäller nordiska texter inleds traditionen redan på 1600-talet med utgivning av de isländska medeltidstexterna och av det nordiska lagmaterialet, vilket fortfarande hade en funktion inom rättsväsendet. Under 1800-talet utvecklas mer moderna metoder för textutgivning med verk som Schlyters utgivning av de svenska medeltidslagarna (*Corpus iuris* [...] 1827–77) och de nordiska ländernas medeltidsdiplomatarier (t.ex. *Svenskt diplomatarium* 1829–). Denna utgivningsstrategi fullföljs än i dag och t.ex. *Svenskt diplomatarium* utkommer fortfarande med nya häften. För modernare texter tog en mer systematisk utgivning egentligen sin början under 1900-talets första hälft.

När dagens textutgivare finner vägen till det nya datormediet har de därför med sig sina erfarenheter och vanor från det tryckta mediet. Det är därför inte särskilt förvånande att det fortfarande är vanligt att elektroniskt etablerade utgåvor presenteras på ett sätt som påminner om boken. Den grundläggande texten framställs på en "sida" och varianter presenteras i form av enstaka ord ur andra versioner av texten i en variantapparat. I utgåvor med referenser till källor, för medeltida texter t.ex. latinska källor, presenteras dessa genom att man "bläddrar" från utgåvans sida till motsvarande "sida" i källutgåvan. Det mest irriterande för mig som språkvetare är i det här fallet "variantapparaten". I en tryckt utgåva – och i en tid när den tryckta utgåvan var det enda alternativet – var det inte underligt att man valde att producera en "bästa text" försedd med varianter; det är t.o.m. vanskligt att i en tryckt utgåva ge plats för en synoptiskt etablerad text. I en elektronisk utgåva är detta emellertid inte fallet. Det finns inget utrymmesskäl som hindrar att utgivaren etablerar fullständiga versioner av den enskilda versionen och därefter anger olika typer av relationer mellan dessa.

Därmed återkommer vi till frågan om tid och pengar. Det måste väl ta så mycket mer tid, och därmed kosta så mycket mer pengar, att etablera fullständiga avskrifter av varje enskild version? Här menar jag givetvis inte att man i alla tillfällen, och framför allt inte inledningsvis, skall etablera avskrifter av samtliga versioner av en text. För en medeltida text som den isländska lagtexten *Jónsbók* som föreligger i ett stort antal avskrifter kan det kanske räcka med att i ett inledningsskede åstadkomma elektroniskt hanterbara transkriptioner av de versioner av texten som anses representativa för olika grenar av texttraditionen. Därefter kan naturligtvis fler texter läggas till allt eftersom dessa blir transkriberade. För en utgivning av exempelvis Strindberg kunde ett motsvarande resonemang gälla manus i olika stadier eller olika av författaren auktoriserade tryckversioner. Men framför allt borde transkriptionen av de olika versionerna kunna bli både tidsmässigt och ekonomiskt effektivare än den traditionella excerperingen. När transkriptionen av versionerna är utförd kan man göra snabba och korrekta excerperingar av varianter. När detta är klart har man dessutom, som en gratifikation, de olika versionerna tillgängliga för vidare forskning.

Elektroniska texter och traditionens makt?

Med utgångspunkt i det resonemang jag har fört i föregående avsnitt om relationen mellan traditionell utgåva och en elektronisk utgåva, skall jag nu utveckla det som jag som språkvetare ser som viktigt, nämligen etableringen av den enskilda handskrifts- eller manuskriptversionen. När jag talar om att etablera avskrifter av varje enskild version väcker det som sagt knappast någon större entusiasm bland forskare inom andra discipliner som skall använda utgåvan, och jag vet av erfarenhet att filologer som länge arbetat inom traditionen inte kan se att detta skulle kunna ge något nytt av värde. Den stora skillnaden mellan traditionellt etablerade utgåvor och den elektroniska texten eller utgåvan är givetvis sökbarheten. Genom att strukturera större handskriftsmaterial i ett elektroniskt textarkiv kan filologer och andra forskare genomföra undersökningar av material av betydligt större omfång än tidigare har varit möjligt och med en betydligt större

exakthet. Det är emellertid viktigt att påpeka att det inte är nog att strukturera materialet; det är alltid forskarens kunskap och idérikedom som styr utfallet av forskningen. Här hjälper inga datorer i världen. Daniel Apollon diskuterar viktiga aspekter på utvecklingen av databaser och elektroniska hjälpmedel i en artikel från 1990. Han konstaterar:

Hierarkiske databaser og hypertekstmodeller raffinerer ytterligere omgangen med materialet, og gjør at klassiske problemstillinger kan utforskes og løses med langt større stringens enn tidligere. Men å systematisere et forskningsmateriale er ikke ensbetydende med å utforske det samme materialet. En filologisk aktivitet som begrenset seg til ren utgivelsesvirksomhet ville stagnere. Den filologiske tekstvitenskap må ikke reduseres til et moderne elektronisk scriptorium, hvor kopistene ikke har noen annen funksjon enn å kopiere og samle; like lite som samfunnsvitenskapen kan reduseres til samfunnsutredninger.⁴

Det är alltså viktigt att mitt i entusiasmen för de nya elektroniska hjälpmedlen också tänka igenom vad man egentligen vill göra med dem. Den svenske nordisten Gustaf Lindblad genomförde i början av 1950-talet en omfattande undersökning av den viktigaste bevarade handskriften som innehåller eddadikter, Codex Regius (GKS 2365 4to). Lindblad excerperade för hand hela manuskriptet med avseende på paleografiska och ortografiska drag som kunde skilja de olika dikterna från varandra när det gällde förlagepåverkan. En av hans hypoteser var att olika förlagor, eller förlagors förlagor, skulle ge olika variation. Med en omfattande excerpering etablerade han ett material som gav stöd för att samlingen gjorts efter huvudsakligen två förlagor, eventuellt med ett mellanled, dvs. att den direkta förlagan kan ha varit den som sammanställt de två förlagorna.⁵

Lindblads arbete framstår som närmast ofattbart i omfattning. Men det är trots allt resultatet som är det mest intressanta. Genom att samla ett stort material utifrån sina iakttagelser i handskriften kunde Lindblad få stöd för sina hypoteser, och hans resultat står sig utomordentligt väl än i dag. Nu är det så att jag har fått en elektroniskt läsbar transkription av handskriften som jag försett med en relativt enkel taggning. Jag kan därmed genomföra samtliga de undersökningar

Gustaf Lindblad gjorde men snabbare och kanske med större exakthet. Men därmed är mitt arbete inte likvärdigt med Lindblads arbete, eller hur? Jag gör bara samma undersökning med utgångspunkt i hans frågeställningar. Men det jag kan göra är att styrka de resultat som han kom fram till, och dessutom utföra en mängd undersökningar som han inte ville eller orkade göra manuellt. Dessa kan i sin tur eventuellt ge ytterligare stöd åt hans hypoteser. Om jag därefter kan göra liknande undersökningar av flera individuella handskrifter kan den metod som etablerades av Lindblad utvecklas och förbättras. I ett nästa skede kan större grupper av manuskript studeras med hänsyn till paleografisk och ortografisk utveckling liksom till relationer till förlagor eller regionala skrifttraditioner.⁶

Ett ytterligare exempel på hur en traditionell metod kan utvecklas med hjälp av elektroniska hjälpmedel kan vi finna när det gäller konkordanser. I början av 1960-talet presenterade Robert Kellogg en konkordans över eddadikterna baserad på Hans Kuhns utgåva av dessa. I den tryckta versionen av konkordansen som utkom 1988 beskriver Kellogg i förordet hur han suttit och klistrat samman rad för rad ur utgåvan till en konkordans.⁷ Resultatet av denna ansträngning är också ett användbart redskap. Men när vi för några år sedan började förbereda en nyöversättning av eddadikterna i Göteborg var ett första steg att låta några studenter skriva in hela Kuhns utgåva av eddadikterna ur Codex Regius i datorläsbar form. Därefter var det inte många minuters arbete att etablera en konkordans; och vi kan välja om den skall vara efter ord eller enskilt tecken. Det säger sig självt att denna konkordans i många avseenden ger snabbare och mer tillgänglig information för forskaren. Det den inte gör är att komma med viktiga och relevanta hypoteser; dessa får filologer och andra forskare även fortsättningsvis stå för.

Slutdiskussion

Vad är det nu jag vill ha sagt med ovanstående diskussion? Jag antar att det framgått klart att jag här utgår från den ena parten i ett motsatspar *filolog—allmän brukare*. Som filolog menar jag att det är

av vikt att de filologiska kraven på brukbarhet får större genomslag när man etablerar elektroniskt hanterbara texter. Jag har givetvis störst erfarenhet av medeltidsmaterialet och utgår väl därför i stor utsträckning från detta i mitt resonemang. Dock har jag försökt framhäva paralleller mellan utgivning av medeltida text och moderna författarverk, detta för att vara så allmängiltig som möjligt.

När vi etablerar en text i datorläsbar form finns det tre aspekter som brukar lyftas fram som viktiga. Det första är *tillgängligheten*, dvs. hur lätt det är för brukarna att komma åt information och material som tidigare varit tillgängligt endast vid arkiv och bibliotek. För den typen av tillgänglighet vore det nog att fotografera handskrivna manuskript eller boksidor och att lägga dem i t.ex. pdf-filer. Därmed skulle i princip även den andra aspekten vara avklarad, nämligen *presentationen*. För den som vill läsa en text på nätet räcker det ju att den föreligger med samma sidangivelser som i den tryckta texten. Slutligen kommer vi emellertid till den tredje, och enligt min mening viktigaste, aspekten på datoranvändning, nämligen *sökbarheten*. Genom att lägga in en text i ett sökbart format får vi redan inledningsvis ett material som går att använda till annat än ren läsning. Genom att lägga till information i form av elektronisk kodning ökar vi sökbarheten ytterligare. Det kan röra sig om information om t.ex. abbreviaturer, ordklass, morfologi eller syntax. Möjligheterna att söka i stora textmaterial är inte heller någon ny insikt för den som arbetar med datorer och språkvetenskapliga undersökningar. När det gäller utgåvor av litterära verk som är av intresse för litteraturforskare och historiker har detta emellertid inte alltid varit lika självklart.

Inledningsvis nämnde jag den motsättning som ofta framhålls mellan filologer och brukare när det gäller utformningen av utgåvor. Filologerna skall enligt denna föreställning vara fixerade vid detaljer som för andra forskare framstår som irrelevanta, medan de senare, om det hela sätts på sin spets, vill ha utgåvor där texten normaliserats till ett helt modernt språk som inte erbjuder något läsmotstånd. Detta är givetvis en alltför grov förenkling. Vi vet ju alla att forskare som arbetar med litteratur från 1600-talet eller 1800-talet läser sina texter i original eller diplomatisk utgåva utan några större vanskligheter,

och vi vet också att de flesta filologer, förutom att vara intresserade av detaljer, uppskattar en god text. Men det är

ändå helt klart att det finns en motsättning här. Brukarna av en utgåva vill naturligtvis inte störas av detaljiakttagelser när det gäller exempelvis bruket av ett enskilt ord eller utvecklingen av ortografiska normer i 1600-talets tryckverkstäder. När den enda möjligheten att göra texter tillgängliga för historiker och litteraturvetare var att trycka dem, kunde man därför förstå att kraven var att den utgivna texten skulle vara ekonomiskt uppställd. Utgåvor av såväl medeltida som modern text begränsades därför till att bygga på en "bästa text" eller bastext där det inte gick att få med flera hela versioner från samma texttradition och dessutom fick den förkättrade variantapparaten inte bli alltför stor eller avskräckande. Det som kunde accepteras där var endast de – subjektivt valda – substantieller som ansågs ha relevans för betydelsen. Elektroniskt hanterbara material ger oss emellertid ingen anledning att begränsa oss av utrymmesskäl. Elektronisk textetablering bör därför både vad gäller medeltida och modern text återge de bevarade versionerna av en text i sin helhet snarare än att endast återge en bastext och substantiella varianter. Detta utesluter givetvis inte att textkritikern i nästa skede kan och skall göra sitt arbete.

Om vi nu jämför den tryckta utgåvan och möjligheterna en elektroniskt läsbar text har, kan Codex Wormianus (AM 242 fol.), en handskrift från mitten av 1300-talet, ge ett gott exempel. Den innehåller en version av *Snorra Edda*, fyra grammatiska avhandlingar och dikten *Rígsþula*. För samtliga texter gäller att de har utgivits flera gånger i skilda sammanhang. Texten till *Snorra Edda* gavs ut efter versionen i Codex Wormianus av Finnur Jónsson 1924 och de grammatiska avhandlingarna kom i en samlad utgåva under titeln *Islands Grammatiske Litteratur i Middelalderen* (1884–86) och finns i utgåvor av de enskilda texterna från senare tid (t.ex. Raschellå red. 1982 och Óláfr Þórðarson Hvítaskáld 1998). *Rígsþula* finns med i flera utgåvor av eddadikterna (senast *The Poetic Edda* 1997). Själva handskriften utgavs i faksimil av Sigurður Nordal 1931 (Snorre Sturlasson 1931). Därmed kan tillgängligheten till de texter som föreligger i manuskriptet tyckas vara väl tillgodosedd. Men när jag

58

säger att samtliga texter i handskriften utgivits flera gånger är det en sanning med modifikation. Det är de texter som kopierades i handskriften av en 1300-talsskrivare som utgivits. Två senare tillfogade kristna dikter har inte utgivits i sammanhang med handskriften och ett antal pappersblad som tillfogats under 1600-talet och som innehåller skrift av två olika skrivare har inte utgivits. Alltså är inte tillgängligheten helt tillgodosedd med de utgåvor jag nämnt här, och framför allt är inte handskriften som en helhet tillgänglig i något medium. En utgåva med anspråk på att återge denna enhet skulle givetvis innehålla samtliga texter som föreligger i manuskriptet som det finns bevarat i dag.

Men det elektroniska mediet är också nytt på det sättet att det ökar sökbarheten i det samlade materialet. Många säger att om man lägger ut faksimil av handskriften Codex Wormianus på nätet eller ger ut den på CD-rom är det inte längre nödvändigt att vara så noggrann i transkriberingen och i hur man anger abbreviaturer och information om handskriften. Detta är enligt min mening en helt felaktig slutledning. Det är tvärtom så att det nu blir viktigare än någonsin att i den elektroniska texten lägga in så mycket information som möjligt. Det är först när informationen är inlagd i datorläsbar form som sökbarheten ökar och stora samordningsvinster kan göras. Bilder av handskriften på nätet kan säkert se flotta ut, men utan information om t.ex. förekomsten av abbreviaturer är sökbarheten inte större än i det redan tillgängliga faksimilet. Detsamma gäller själva texten. Det är först när all variation i handskriften är återgiven och relaterad till en sökbar normalisering, exempelvis i form av *lemma*, som sökbarheten blir större än i den tryckta utgåvan. Om vi därefter ser detta i ett större perspektiv kan vi tänka oss att ett större antal manuskript etablerats enligt dessa principer. Då vi åstadkommit ett sådant arkiv för t.ex. norröna handskrifter når vi de verkligt stora vinsterna vad gäller sökbarhet.

Den elektroniska hanteringen av text ger oss alltså möjligheten att organisera och söka i stora mängder text. Men den ger oss även möjlighet att utifrån nog så diplomatariska och informationstäta filer skapa en läsutgåva som möter brukarnas krav på tillgänglighet. Det är därför

59

inte särskilt ekonomiskt att i utgångsläget skapa elektroniska utgåvor byggda på en bastext med en begränsad variantapparat för andra versioner. Frågan i titeln till mitt föredrag borde alltså formuleras om som ett påstående: Elektronisk utgivning – manuskripttext och edition. När man i dag hör en historiker eller litteraturvetare säga att en text skall återges i det elektroniska mediet så att den kan läsas, är det med utgångspunkt i det ovanstående svårt att förstå varför. Datorskärmen är definitivt ännu inte det bästa mediet för att läsa sig igenom världslitteraturen!

¹ Wretö 1991, 11f.

² Se t.ex. Nichols 1990

³ Se t.ex. Wolf 1993

⁴ Apollon 1990, 189

⁵ Lindblad 1954

⁶ Se t.ex. Johansson 1997

⁷ Kellogg 1988, vii

60

61

Trycket från trycket

Fixerade, mindre editioner eller mindre fixerade arkiv?

av Mats Dahlström

Årets konferenstema, *Bok och skärm*, handlar om relationen mellan tryckkultur och digital textrepresentation. Det finns några vetenskapsoch praktikerfält i det historiska gränslandet mellan medietyper: litteratursociologi, bokhistoria och medievetenskap samt filologi, textkritik och bibliografi. Man kunde, också utanför NNE, önska sig ett livligare samtal dels internt mellan dessa fält, dels och framför allt externt mellan dessa och andra discipliner. I den till synes eviga debatten om bokens framtid och digitaliseringens konsekvenser ser man alltför sällan inlägg från representanter för de ovan angivna fälten, vilket är synd. De har ändå en viss vana vid medieövergångar. För dem är det upptrampade, aldrig helt igenvuxna stigar. De har stött på mediekollisioner tidigare. För digitalisering handlar inte bara om mörka hot eller ljusa möjligheter utan också om just kollisioner – giftermål och krascher – mellan medier och deras respektive strukturer.

I det sammanhanget är *editionen* (här med betydelsen vetenskaplig utgåva, t.ex. av kritisk natur) dubbelt intressant som studieobjekt: både som textuellt och som (meta)medialt verktyg. Den kritiska editionen, med sitt komplexa nätverk av sammanflätad text, utgör onek-

62

ligen en av tryckkulturens mer imponerande verktyg, och Jerome McGann kallar den rentav “one of the most sociohistorically self-conscious of texts”.¹ Varje editionstyp innehåller ett särskilt urval text från olika stadier i verkets mediella historia. Om text är editionens kött, är det abstrakta, kritiskt ederade verket den ande som håller editionen samman, uttryckt i en viss dokumentarkitektur. Såsom metatextuellt fenomen – med sitt stemma, sina apparater, index och noter – kan editionen visa sig vara ett fruktbart studium för insikter i vilka mekanismer som är verksamma vid övergångar från ett medium till ett annat. I sin strävan att gestalta rymden av relationer i ett verk, påminner den kritiska utgåvan om kartografins dilemma: att på en tvådimensionell och synkron yta försöka representera tredimensionell och diakron rymd. Den försöker att, åter med McGanns ord, “deploy a book form to study another book form”.² Dessutom ger digitala medier oss nu en anledning att stanna upp och se tillbaka på tryckkulturen med nya ögon. Digitalisering av text, elektronisk uppmärkning och grammatikor för märkspråk tvingar oss att både försöka enas om och formulera våra uppfattningar om vad som s.a.s. konstituerar codexböckers fysiska anatomi samt textuella verks abstrakta struktur. Detta är förmodligen ett svårare arbete än kanske först inses. Själva ederingen i sig innebär ju att överföra ett verk mellan medier, bärare och generationer av läsare och studenter.

Ankomsten av nya medietyper ger tillfälle till omprövning av utgivningskonstens fundamenta: Vad är egentligen vetenskaplig edering? Vilka är dess syften och målgrupper? Vilka typer av verk blir föremål för edering och när i deras livscykel anses de mogna för detta? Hurdan är utgåvans egen livscykel? Vilka metoder och verktyg använder vi bäst

för att gestalta dessa verk, och hur har hittillsvarande medier fungerat som behållare för editionen? Åtminstone aktualiseras sådana frågor när vi förr eller senare skall åstadkomma vetenskapliga utgåvor av verk *born digital* – hur utformar vi en kritisk utgåva av t.ex. Michael Joyces hyperroman *afternoon: a story* (1987)? ³

Under mediehistoriska jämviktstillstånd, alltså stabila perioder av ett visst mediums hegemoni, senast den tryckta codexboken, har vi kanske svårare att ställa oss den typen av frågor. Frågan om vad

63
ederingen egentligen innebär är t.ex. en nyttig påminnelse om hur vetenskaplig utgivning som praktik är ett sätt – bland många – att närma sig ett verk, en praktik privilegierad och väsentligen annorlunda än t.ex. linjär nöjesläsning. Hur vill vi egentligen att ederingsperspektivet skall slå igenom i det bärande dokumentet? Skall editionen vara ett hjälpmedel att se *genom* texten eller *på* texten, dvs. hur bör den placera sig i spänningsfältet mellan Bolters och Grusins (1999) *transparency* och *hypermediacy* i sitt förhållande till det ederade verket? Medför digital hypermedial utgivning ett närmande till eller fjärande från verket, jämfört med traditionella tryckutgåvor?

Att det fysiska medium som bär en text också påverkar textens framträdelseform, torde vara legio vid det här laget. Man kunde säga att det fysiska mediet i viss mening är en *signifikant*. Så i varje mediemiljö – oavsett om vi har att göra med tryckta eller digitala medier.

Nu finns en föreställning att digitala texter på något sätt skulle vara objektiva, alltså immateriella spöken i cybermaskinerna och därför befriade från de kroppslighetens bojar som fjättrar tryckta texter. Men texter är *inte* att liknas vid det vin som intakt kan föras över från en flaska till en annan. ⁴ Om så varit fallet, skulle elektroniska medier förmodligen ha slagit ut pappersboken vid det här laget. Varje medium stipulerar egna villkor för textuell organisering och representation. Den text som framträder i varje särskilt dokument är en kompromiss mellan det aktuella mediets produktionsvillkor och de åtgärder som vidtagits av författaren eller den person som svarar för en digitalisering. ⁵ (I synnerhet gäller detta om termen text inbegriper, med den svenske bibliografen DuRietz' termer, ⁶ inte bara *idealtext* utan också dokumentets *naturaltext* och rentav *materialtext*. De två senare utsätts för högre grad av påverkan än idealtexten när ett verk överförs mellan framträdelseformer i olika bärande medier.)

I skarp kontrast till vinmetaforen uppvisar inte alls digitala texter någon avsaknad av fysisk materialitet. Snarare ställs vi där inför oerhört komplexa dokumenthanteringssystem och mängder av materiella bärare, mellan vilka de digitala texterna färdas millisekunds snabbt. Särskilda textuella drag i det aktuella verket som låter sig uttryckas i det nya mediet och dess notationssystem överlever, medan de andra

64
betraktas som brus som stör de egentliga textsignalerna. Detta är med andra ord en textuell kamp för överlevnad, där avgörande agenter är mediets villkor samt dokumentens kontext, användning och syfte, eller deras *sociologi*. ⁷ Så vet vi har skett vid äldre medieövergångar, ⁸ t.ex. från representation i bokrulle till codexform, och så sker förstås också nu. Därför behöver inte mediakonservatism nödvändigtvis vara av irrationellt fetischistisk natur, utan kan också vara rotad i en i sig berättigad önskan att behålla ett bekant brus framför ett obekant. ⁹

Därtill kommer förstås det gamla McLuhanska credot, att varje ny medieform simulerar de äldre genom att imitera dem. Understundom faktiskt bortom det praktiskt berättigade: somliga element i inkunabeln syftade enbart till att imitera den förnämre handskriftens skrivarpraktik. ¹⁰

Vid närmare betraktande av den första generationens elektroniska editioner vi hittills sett, inses snart i vilken utsträckning dessa snarast utgör ett slags digitala inkunabler. Över dem vilar ett tungt tryck från trycket: codexeditionens struktur och tryckkulturella värderingar är framträdande, det äldre mediets högre status är tydligt. Den tryckta utgåvan begränsas förstås av tryckmediets fysiska och ekonomiska lagar, vars omedelbara resultat som bekant är struktureringen runt en utsedd eller eklektiskt skapad full grundtext runt vilken de avvikande versionerna kretsar, vanligen visuellt åstadkommet genom att de förpassas från bokens upplysta dagsida ner till variantapparatusens nattmörka katakomber, belägen längst ned på sidan eller längst bak i utgåvan.

Att på detta sätt sätta munkavle på kakafonin av stridiga versionsviljor genom att begrava dem på vad Edward Vanhoutte kallar ¹¹ den labyrintiska apparatusens kyrkogård, är förstås i tryckmediet ett nödvändigt värn mot kaos.

(Flera antika verk, med sina förlorade original och avsevärda versionsrikedom, återges av den tryckta kritiska editionens boksida rentav bedrägligen som stabila och fixerade. Här hjälper mediet till att skapa illusionen av harmoniskt kosmos ur ett disharmoniskt kaos.) Men är det också en strukturell nödvändighet i digital miljö? Hur länge är det rimligt att upprätthålla tryckkulturella principer i digitala editioner och arkiv, som exempelvis en huvud-

65

sakligen axial strukturering av materialet samt korandet av en grundtext med avvikande varianter i hierarkiskt underordnade paratexter? Man kan ifrågasätta bruket att i det digitala arkivet arbeta vidare med fot- eller slutnoter konstruerade enligt samma hierarkiska principer som i tryckta dokument. Tryckkulturens relativt primitiva notsystem med i princip en brödtextsekvens och en underordnad fotnotstextsekvens skulle exempelvis kunna lämna plats för en mer finfördelad differentiering mellan olika typer av noter.

Vi snuddade här vid frågan: om den tryckta editionen kan sägas vara huvudsakligen universionell, kan vi då i digitala medier hoppas på flerversionella, rentav universella arkiv? För att bättre kunna ta ställning till en sådan fråga, kan vi hastigt försöka ringa in en handfull egenskaper, där digitala medier erbjuder väsentligen andra villkor än tryckta medier.

Digitala texter är för det första inte fixerade till bestämda bärare och är därför något logiskt snarare än fysiskt definierat. De är härigenom transportabla mellan bärare, maskiner och format. De är i princip också befriade från rumsliga begränsningar: lagring och visning är åtskilda. Det tycks därför finnas ett större behov att skilja mellan texten som lagrad och texten som visad, ett betydligt mer pragmatiskt motiverat perspektiv i digital kultur än i tryckkultur, där de två textfaserna sammanfaller.¹² Digitala texter är slutligen betydligt mer kraftfulla än pappersburna texter när det gäller hastighet och sökbarhet.

För det andra är digitala texter till synes dynamiska och föränderliga – ett kognitivt fenomen som egentligen grundas i den hastighet varmed dokumenten färdas mellan bärare. Vill vi i det här sammanhanget pröva den missbrukade termen interaktivitet, kan vi definiera detta som läsarens möjlighet att påverka produktionen av tecken som de visas på skärmen eller en utskrift. Med en viss *input* från läsaren, varierar dokumentets textuella *output*.

För det tredje grundas all datorbaserad kommunikation – oavsett simulerad medieform – på den binära representationen av ettors och nollors *lingua franca*. Detta möjliggör – i ökad takt med den ökade kapaciteten i datorer och kablar – integrerad flermedialitet, hypermedialitet och exempelvis avancerad bildbehandling.

66

En fjärde aspekt är förstas den radikalt förändrade logistiken i digital nätdistribution, en utveckling från "tryck först – distribuera sedan" till "distribuera först – tryck (kanske) sedan". Snarare än tryckkulturens fördefinierade massupplaga av identiska exemplar utmånglade till presumtiva köpare, vilar nätdistributionen på tillgängliggörandet av en fil eller en uppsättning filer, som läsaren själv svarar för att kopiera och distribuera hem till sin dator. En naturlig fördel av distributionssystemet är förstas den via nätdistribuerade digitaliseringar kraftigt ökade tillgängligheten av t.ex. tidigare svåråtkomliga handskrifter. Liksom emellertid alla mynt har två sidor, påpekar Robinson & Taylor med glimten i ögat: "Earlier we cited as an immense advantage the ability of The Wife of Bath's Prologue on CD-ROM to provide on a desktop what scholars previously had to travel around the world to find. But scholars like traveling around the world".¹³

För det femte erbjuder modern uppmärkningsteknik möjligheten att separat deklarerat en texts innehåll från hur detta innehåll skall presenteras visuellt.¹⁴ Dessutom kan avsevärda mängder sökbar och varierbar metainformation skrivas in i särskilda lager och följa med dokumentet. Här vilar givetvis en editionsteoretiskt intressant möjlighet att förse ederat textuellt innehåll med flera möjliga lager med visuella koder, kommentarer, bibliografiska uppgifter eller annan metainformation, lager som användaren sedan kan välja utifrån särskilda behov och intressen.

På detta sätt, och för det sjätte, karakteriseras de digitala dokumenten i en allt högre hastighet av fragmentisering i allt fler lager som tillsammans genererar det vi uppfattar som dokument och text – en utveckling som för det första påskyndas av t.ex. style sheets och XML och för det andra sedan länge är ett tekniskt faktum med Internets paketdistribution av filer. Med detta sker en historiskt avgörande uppstyckning av dokument, en decentralisering, eller med ett ökänt ord: en dekonstruktion, men denna gång handlar det inte om en abstrakt dekonstruktion av

innebörden i verk, utan en bokstavlig, konkret dekonstruktion av det textuella uttrycket i fysiska dokument. Den här fragmentiseringen anknyter till föränderligheten, och pekar fram mot potentiellt kinetiska texter, ¹⁵ där visning är föränderlig och

67

lagring är stabil. Från ett lager med uppmärkt text kan varierande framträdelseformer genereras.

En med fragmentiseringen besläktad princip är slutligen *hypertext*. Det är inte alls en obekant storhet inom tryckta medier, ¹⁶ men den förstärks väsentligen i digitala medier, och då i synnerhet inom nätdistribution, eftersom hypertextualitet är själva det centrala nervsystemet i webbens protokoll, HTTP. Hypertext är en strukturegenskap hos dokument (pappersburna eller elektroniska), som möjliggör flersekventiell strukturering och läsning av text via uppstyckade dokumentlager och fragment. Fragmenten binds samman med hjälp av maskhålsliknande hyperlänkar eller fotnotssiffror, och kan emellanåt vara möjliga för användaren att blanda om. Sekventialitet är serien av medialt strukturerade textfragment, och är frukten av att författarens avsedda linearitet parats med mediets produktionsvillkor. Till följd av att tryckmediet är statiskt, är den tryckta boken oftast fixerat monosekventiell, medan digitala medier underlättar påverkbar sekventialitet. Detta är ett normaltillstånd, men inget absolut tillstånd. En bok kan ryckas sönder i ryggen och falla sönder i lösblad, vilka i teorin kan läsas i den ordning en läsare eventuellt behagar. Det finns ju också experimentromaner och kokböcker som avsiktligt tryckts på det sättet.

Med dessa slutsatser i ryggen kan vi återgå till strukturen i den digitala editionen, och fråga oss om denna exempelvis bör gestalta verket som *en* fulltextversion eller *flera*. Svaret är (enkelt men trist): både och. Det beror på vad vi vill med utgåvan och vilket verk vi utgår från. I princip är det fr.a. ekonomiskt berättigat att låta varje edition bygga på de egenskaper, där det aktuella mediet äger *mervärde*, och det digitala mediet äger onekligen fördelar i exempelvis omfattning, inklusivitet, flexibilitet och frihet från fysiska utrymmesbegränsningar.

Redan tidigt närdes därför visioner om att digitala editioner flexibelt skulle kunna presentera inte bara en, utan flera, eller rentav samtliga ett verks versioner i fulltext. Mer än så: ett digitalt arkiv skulle kunna inkorporera alla versioner dels på manuskriptstadiet som digitaliserade bilder, dels som transkriptioner, dels uppmärkta med olika tekniker.

68

Alla dessa versioner länkas sedan till varandra, och så har vi ett hyperarkiv, med vars hjälp en användare kan vaska fram sin egen edition.

Men det kommer mer: kanske skulle vi också kunna lägga in alla standardverk som skrivits om det ederade verket och dess författare, samt inkludera eller länka till all relevant litteratur som över huvud taget författats i ämnet (denna vision kan ensam sväva i fara med en gryende personalisering av utbudet på Internet, där, beroende på varje individs betalningsförmåga, abonnemang eller institutionstillhörighet, den enes Internet är något annat än den andres)? De flesta editioner, oavsett medium, innehåller en uppsättning sekundärtexter och verktyg. Poängen här är förstås att där den tryckta editionen är en fixerad mindre mängd, kan den digitala editionen vara en mindre fixerad mängd. I extrem förlängning väntar ett megalomantiskt allomfattande arkiv, som skulle omintetgöra behovet av framtida editioner, eftersom varje sådan skulle vara en möjlig utprodukt från denna "omniedition". Shakespearespecialisten Marder tänkte sig exempelvis ¹⁷ att "everything necessary" skulle arkiveras i "a constantly updated Shakespeare data bank," där man kunde ha "all the relevant information [...] retrievable on command," vilket leder till en "universal, up-to-date, constantly improving, eclectic 'edition' of Shakespeare." Marder hoppas på "a project to computerize all that is known about Shakespeare's life, times, and work." ¹⁸ Siemens instämmer: "we might conceive of a hypertextual edition that includes nearly everything of value relating specifically to Shakespeare." ¹⁹

Felsluten i sådana resonemang är huvudsakligen två: för det första att det skulle vara möjligt att uttrycka, samla in och digitalisera "allt" om en författare; för det andra att det skulle vara möjligt att åstadkomma "neutral" digitalisering, dvs. digital text orörd av tid, sammanhang och mänsklig hand, när den i stället är ett tillfälligt resultat av subjektiva tolkningar utförda i ett visst syfte samt, som nämndes tidigare, är beroende av de verktyg och filter som använts, där bestämda val gjorts vid varje stadium av digitaliseringen. Att det ges naturliga gränser också för digitala arkiv står strax klart: den totalt öppna editionen har onekligen sina fiender. På rimlig nivå går det att åstad-

komma mycket, som Wittgensteinarkivets flexibla visningstext eller Streuvels editionens balans mellan fullversionering och översiktlig navigering visar, ²⁰ och ett databasarkiv (DBMS) med varierande uppmärkningslager kan samtidigt generera olika utgivningsstrategier och -syften, däribland, om så önskas, en "frusen" tryckt pappersutgåva. Som Johan Svedjedal noterat, ²¹ blir den tryckta utgåvan i ett sådant perspektiv en potentiell utprodukt bland flera, snarare än den enda slutprodukten.

Problem uppstår alltså när våra förhoppningar skenar iväg långt från de möjligheter som är grundade i digitala mediers realia. Att ur ett och samma uppmärkningsarkiv hoppas kunna generera sinsemellan olika editionstyper (läs-, student-, diplomatiska, variorum, moderniserade, genealogiska, multipla, eller kritiska utgåvor) riktade till väsentligen olika publikar är överidealistiskt, ²² åtminstone för exempelvis de antika verk där vi sitter med avskrifter många stadier och sekler bort från de försvunna arketyperna eller originalen. Kanske förbiser en sådan syn sambandet mellan en editions struktur och det särskilda ederade verkets stat och textläge, ett samband som alls inte upphävs i digital miljö. En edition kan syfta till att representera antingen ett särskilt, abstrakt verk, t.ex. Apulejus' *Metamorfoser*, via synoptiska eller kritiska editioner, eller ett särskilt *dokumentexemplar*, dvs. en av de fysiska handskrifter som representerar Apulejus' *Metamorfoser*, via facsimilutgåvor och diplomatariska utgåvor. Härav följer väsentligen olika urval, teknik, granularitet och strukturering av textuellt material. Kanske är det orealistiskt att ett och samma digitaliserade material i ett arkiv skall kunna vara primärstudium för t.ex. både forskare och grundstudenter samtidigt? Robinson & Taylor ställer frågan "whether electronic products might have the capacity to span a greater range of potential users than printed books, providing something for different types of end-user without compromising the sophistication of any one of its uses". ²³

En kritisk edition kan i sig sägas verka i ett spänningsfält – från verket som uniformt och homogent till verket som multiformt, heterogent. Fastän den tryckta editionen alltså kan uppvisa några element

från en multiform regim (såsom variantapparaten), må det ändå påstås, att den tryckta codexeditionen bäst stöder det uniforma verket. Nowvieskie fångar det koncist: "In the codex form, a scholarly edition contains an editorial essay, which makes an argument about a text or set of texts, and is then followed by an arranged document that constitutes a frozen version of that argument. Let me make this clear: *the text of a scholarly edition is an embodied argument being made by the text's editor*". ²⁴

Det ederade verket är i en tryckt utgåva fixerat också i en annan bemärkelse: codexeditionen strävar efter att i ett fruset snapshot återge verket som det råkade se ut vid ett visst givet stadium i dess levnadshistoria. Detta stadium är som bekant ett av tre: verket i dess initiala författarversion, dvs. som manuskript, verket som det såg ut när det först publicerades och mottogs av en publik, samt verket i dess slutliga av författaren godkända version. Mellan dessa tre pendlar variablerna romanticism, reception och sociologi, eller annorlunda uttryckt: verket som auktorieell, konsumtionell eller kollaborativ produkt. Här föreligger alltså en viss variationsrikedom, men poängen i mitt resonemang är att varje tryckt utgåva i sig måste välja endera av stadierna.

Men härav följer inte att det omvänt skulle vara helt problemfritt att i ett digitalt arkiv släppa loss de multiforma krafterna på de uniformas bekostnad. En tidig myt i samband med flerversionella digitala verksarkiv var att de skulle leda till att utgivaren inte längre behövdes eller åtminstone skulle förlora sin allmakt: programmering, avancerade system för databashantering samt automatiserade verktyg för kollationering och stemmatik skulle kunna möjliggöra för användaren att själv skapa sina egna editioner. Men utgivarens kontroll, t.ex. beträffande versionsval, måste inte vara av tyrannisk natur. Tvärtom riskerar gigantiska hypermediearkiv, ²⁵ liksom vilket tillräckligt stort hypertextuellt verk som helst, att kväva användaren med kognitivt overload. Om den tryckta editionen riskerar att gräva ner heterodoxa versioner i apparaternas labyrinter, hotar extrema hyperarkiv i stället att begrava användaren i potentiell virtualitet, om det inte tillräckligt löst problem kring navigering och användarvänlighet. En edition skall uppfylla två möjligen motstridiga krav: å ena sidan att via ett kompe-

tent och ekonomiskt urval lotsa användaren genom sirensångerna, å andra sidan presentera textmaterialet med största möjliga bredd, och möjliggöra för användaren att vandra längs andra stigar och göra andra val än utgivaren gjort. Den tryckta editionen möter det första kravet väl, men har i praktiken lämnat det andra som ett ideal. Elektroniska editioner försöker tillfredsställa båda, men riskerar att uppfylla det andra kravet på bekostnad av det första. Dessutom vilar bakom också dessa idéer den ständiga illusionen om objektiv digitalisering. Scannade eller på andra sätt digitaliserade texter representerar alltid *tolkningar*, där bestämda val gjorts vid varje stadium av digitaliseringen.

Vi nämnde nyss hypertextualitet och det är givetvis *the very pulse of the machine* när det gäller digitala editioner, i synnerhet för webbdistribuerade sådana: om text är editionens kött och det abstrakta verket dess ande, är hypertext dess nervsynapser. Att hantera flera separata textsekvenser genom att förlägga dessa till olika hierarkiska nivåer i dokumentet och skapa länkar och relationer mellan dem är principiellt sett ett verktyg som alltid varit begagnat i vetenskapliga utgåvor. Kanske kan man rentav lite djärvt beteckna den självständiga, kritiska utgåvan som ett *hyperverk* i sig? Nu avser vi ju dock ofta den automatiserade hypertext som möjliggörs i digitala miljöer. Hypertextstrukturen kan då vara i den ena extremen fixerad, och därmed starkt utgivarstyrd med litet eller inget manipulationsutrymme för användaren, den kan vara axial eller hierarkisk med varierande grad av användarpåverkan, eller den kan i den andra extremen vara ett komplext nät i databasform, där utgivarna snarast har tillhandahållit en uppsättning ingredienser som sedan användaren kan stuva om eller rentav utöka med egna bidrag (så är det exempelvis tänkt att kollaborativa digitala arkiv som *The Vergil Project* (1995–) skall fungera). Denna kurva beskriver olika grader av sekventialitet och komplexitet, samt en kontrollförskjutning från produktions- till konsumtionsledet. Balansgången mellan å ena sidan hög inklusivitet och hypertextualitet och å andra sidan överskådlig och lätthanterlig navigering inuti de stora digitala arkiven är redan, och kommer alltmer att visa sig vara, svår att uppnå. Digital hypertextualitet erbjuder möjligheter för

72 användare att exempelvis påverka ordningsföljden mellan ett dokumentets olika fragment. Detta kan vara högtintressant dels för editioner av verk där vi just är osäkra på den egentliga inbördes ordningen mellan bevarade fragment, vilket ibland kan vara fallet med antika verk och arkiv, dels för exempelvis brevet utgåvor, där vi kan ha anledning att vilja ha tillgång till breven efter olika sorteringsprinciper. Ett omvänt problem medför en ogenomtänkt digitalisering som hypertextuellt sönderstycker en tidigare i tryck sammanhållen text, varvid subtila samband mellan textdelar alltid riskerar att förloras. ²⁶

En närliggande fråga gäller hypertextualiseringen av det ederade verkets text. Skall den digitala editionen av exempelvis Eliots *The Waste Land* realisera varje möjlig intertextuell antydning, låt oss säga de förmodade Danteanspelningarna, genom en direkt hyperlänk till texterna i det digitala Dantearkivet? Ett missbruk kan förstås leda till att utgivaren rätar ut verkets alla fertila frågetecken till sterila utropstecken, och därigenom gör verket "plattare". Vi använder hyperlänkning för att bland annat gestalta intertextuella relationer, men intertextualitet och digital hypertext är två rätt skilda fenomen. Intertextualitet handlar om implicit alluderande referens – på det betecknades nivå, hypertext är explicit sammanlänkande av dokumentpartier på det betecknades nivå, och kan också användas för att uttrycka samband i en rent strukturell och innehållsligt insignifikant bemärkelse. Hyperlänken bör inte alltid användas med automatik för att uttrycka intertextuella samband. Framför allt finns risken att i digitala utgåveversioner av tidigare pappersburna texter bedrägligen sätta likhetstecken mellan de två. Omvänt kan också intertextuella samband dels uttryckas med hjälp av en mängd olika tekniker, varav hypertextualitet bara är ett, dels omfatta ett stort fält av varierande nyanser, såsom referenser av olika slag, allusioner, anspelningar, korsreferenser, fotnoteringar, litteraturreferenser m.m. Digital hypertext erbjuder en annan fenomenologi och ger än så länge inte alls en variationsrikedom som tillfredsställande kan användas för att täcka in intertextualitetens spännvidd, utan är tvärtom ett ganska trubbigt instrument. Det råder f.n. viss osäkerhet hur visuell retorik skall begagnas för att markera utgivarens närvaro och hur element specifika för

73 digitala medier kan användas typografiskt för att lyfta fram skillnader mellan textuella segment. Exempelvis låter *The*

Internet Shakespeare Editions (1996–) olika typer av hyperlänkar med olika grader av destinationsstatus resultera i pop-up-fönster, förflyttning inom samma fönster, respektive helt nya fönster. Dessa tre korsreferenser signaleras genom färgvariation. Färgval kan också användas för att markera segment där, som utgivaren förmodar, textens mening eller status varierar. Det är givetvis en svår gränsdragning hur långt utgivaren skall gå i att markera sin åverkan på det textuella uttrycket i editionen – oavsett aktuellt medium. Det gäller att utgivaren, med Gumbrechts ord, väl “känner sina roller” och agerar med takt och känsla. [27](#)

Knuten till de tidigare resonemangen om inklusivitet och editionens omfattning är frågan om dess *medialitet*, närmare bestämt förekomsten av flermedialitet och hypermedialitet. Som vi tidigare konstaterat, möjliggör digitala medier en sömlös blandning av olika medie- och kommunikationsformer, där tryckta utgåvor varit ganska begränsande, och därför kan vi nu föreställa oss utgåvor med avsevärd förekomst av bildelement, kanske också ljud och video.

Visserligen är de flesta digitala utgåvor med omfattande bildmaterial i grunden textdominerade: grafiska handskriftselement fungerar ofta som pittoreska exempel och riskerar, jämte ljud och video, bli editionernas “bells and whistles” snarare än ett kraftfullt forskningsverktyg. Ett pågående projekt som Blakearkivet pekar dock mot de storartade möjligheter som ryms med avancerad digital bildbehandling genom t.ex. indexering och sökning av bildelement – grafiska inslag är ju i Blakemanuskripten direkt betydelsebärande.

Men hur långt skall man möta kravet på flermediell förekomst i editionen – finns inte en risk att det görs i första hand för den tekniska möjlighetens skull? Ett återkommande argument när det gäller digital publicering generellt är att multimediala webbsidor skulle vara kvalitativt överlägsna dem som mer litar till exempelvis ren text, därför att den senare formen inte i tillräckligt stor utsträckning utnyttjar mediets möjligheter. Överdrivs det perspektivet riskerar man hamna i den naiva tron att ett maximalt nyttjande av ett mediums samtliga modaliteter är logiskt förbundet med «kvalitet». Kanske förfaller man

74

rentav till blind teknoromantik. Den som exempelvis hävdar att en elektronisk utgåva *måste* dra nytta av mediets visuella och kanske audiella krafter, bör samtidigt kunna argumentera för att en tryckt codexedition är undermålig, som inte drar full nytta av pappersbokens alla grafiska möjligheter (kartor, diagram, illustrationer etc).

Principiellt är det dock, som sagt, en god idé att låta valet av medium för editioner utgå från respektive mediums kvaliteter och söka dra nytta av vad varje medium är “bra på”. Tryckta medier och digitala medier stöder olika användningssätt i olika hög grad.

Tveklöst är det exempelvis så, att de artefakter vi använder för *läsning* av text skiljer sig åt i funktion och möjlighet. Tryckta artefakter som pappersböcker är optimerade för linjär och långvarig läsning, där det rent operationella arbetet begränsar sig till linjär bläddring framåt i inlagans sidor, och där kommer elektroniska artefakter för läsning till korta – än så länge. Datorskärmens i sammanhanget svårt primitiva yta är idag underlägsen bokuppslaget för textvisning: “att läsa Proust på en skärm är som att blicka ut över Normandie genom ett bombsikte”, skriver Geoffrey Nunberg träffande. [28](#)

Digitala verktyg är däremot ofta överlägsna sina tryckta anfäder när det gäller att arbeta med och *bearbeta* texter. De dokumenttyper som normalt involverar flera av de mer komplexa användningssätten är också de typer som tidigast och lämpligast erövrats av de digitala medierna: kataloger av olika slag, lexika, konkordanser, bibliografier, undervisningsmaterial och manualer. Där passar uppenbarligen pappersbokens struktur sämre för innehållet än exempelvis kompaktskivor eller nät distribuerade databaser (med *kompaktskivor* avses hela floran av CD-typer, minidiskar samt DVD-skivor).

Samtidigt skall sägas, att hela detta resonemang illustrerar en svårighet med konferensens tema, *Bok och skärm*. Ovan konstaterades att det nu med digitala medier föreligger en viktig skillnad mellan texten som binärt *lagrad* och texten som *visad*, dvs. som den framträder på en skärm eller en utskrift. Detta kan också uttryckas som att vi i digital miljö lagrar respektive läser texter med olika artefakter och verktyg (t.ex. disketter och filer respektive skärm), medan vi i tryckkulturen använt ett och samma föremål – den tryckta boken –

75

för att lagra och att betrakta text. En rubrik som *Bok och skärm* jämför sålunda ett lagrings- och visningsföremål med enbart ett visningsföremål, vilket riskerar förskjuta perspektivet till pappersbokens fördel.

I enlighet med de digitala kvaliteter vi nämnde inledningsvis, kan vi alltså se vad respektive editionsmedium kan tänkas stödja väl och mindre väl. Där för det första den digitala editionen stödjer *instabilitet* och föränderlighet, står den tryckta editionen för ett värde av stabilitet och oföränderlighet uttryckt i bl.a. auktoritet. Skulle stabilitet vara det viktigaste kriteriet vi ställer på en edition, bör tryckt papper därför vara en god kandidat till lämplig textbärare. För arkiv som i stället vill premiera möjligheten till föränderlighet och instabilitet, rimmar å andra sidan det digitala mediet bättre. På det där ganska grunda sättet kan man resonera. Vi måste förstås samtidigt påminna oss hur relativ all sådan stabilitet är. Allt textbärande material (sten, trä, tyg, cellulosa, plast eller kisel) vittrar med tiden. Där digital text för det andra ger ett sken av spöklik *immaterialitet*, skapar den tryckta boken en känsla av fysisk, taktil närvaro. Pappersbokens *utsträckning i rummet* är för det tredje logiskt kopplad till den lästa textens omfattning, men detta samband upphör i digital miljö. Vi tycks för det fjärde läsa digital text *indirekt*, via en mängd filtrerande lager och programvaruverktyg, medan vi har en mer omedelbar ingång till den tryckta texten. Detta är förstås en sanning med modifikation. Läsningen av också en tryckt edition är avhängig sin "programvara" i form av invand och därför osynlig litterär kompetens.

I valet mellan bok och skärm som vår kontaktyta med editioner, bör vi därför utgå från *hur* vi vill interagera med texterna, och därifrån göra medieval. Men det är ännu en lång väg att gå till denna mediemognad. Jag nämnde tidigare hur det över de elektroniska utgåvorna tycks vila ett "tryck" från tryckkulturen (liksom också de särskilda arkitekturerna i en kompaktskivas plattformsberoende programvaror eller Internets öppna protokoll och miljöer åstadkommer ett speciellt tryck som editionen aldrig kan frigöra sig från) – något som förstås ställs på sin spets i bruket att digitalisera och nätdistribuera äldre, tryckta kritiska utgåvor.²⁹ Är det intressant och motiverar det kostnaden?

76

Svaret blir också här beroende av hur vi investerat våra värderingar: dvs. sådant bruk kan motiveras, om man värdesätter en eller flera av det digitala mediets egenskaper såsom *distributionsmöjligheter* och *tillgänglighet* (kanske är utgåvan svår att få tag på, dyr, eller rentav slutsåld och helt utgången) samt *sökbarhet* (där den digitaliserade utgåvan förmodligen erbjuder väsentligen bättre villkor). Samtidigt bör man heller inte, som Potter tycks göra,³⁰ underskatta digitalisering och maskinläsbarhet i sig. Redan det faktum att texter är digitaliserade gör väsentlig skillnad, och det till följd av mediets egenskaper av t.ex. sökbarhet, flexibilitet, föränderlighet och uppmärkning.

Men hur pass mycket bör en sådan digitalisering bevara pappersutgåvans anatomi? Vi bör trots allt försöka fokusera de mervärden respektive medium ger. Kanske visar det sig också, att vi vill dra nytta av respektive mediums förtjänster, och föredrar då en arbetsdelning, där de två medierna får komplettera varandra? Flera andra områden av elektronisk publicering uppvisar sådana tendenser – en pappersutgåva för linjär läsning och en kompletterande webbplats eller kompaktskiva för arbete med texten, t.ex. scannade manuskriptbilder, databaser, digitala verktyg och diskussionsforum.

Förmodligen kan detta kompletteringsperspektiv vara en förnuftig strategi också generellt i digitala utgåvors sammanhang. Jag tror man begår ett misstag i att se digitaliserade vittnen, t.ex. scannade handskrifter, som ersättare för originalmaterialet och som möjliga verktyg i framställandet av nya högkvalitativa editioner. Det är ju ett perspektiv som kan antas ligga bakom påståenden att ett digitalt hyperarkiv "potentially holds within it several critical editions".

³¹ Snarare tycks i stort sett varje edition i sig kräva antingen helt nya programvaror eller att existerande skraddarsys om och anpassas. Digitaliseringen genererar ett nytt dokument i sig, med status av derivat skuggbild till en idealbild av det analoga originalet. Den som endast utgår från detta material blir beroende av de tekniker, verktyg, standarder och framför allt de vägval som företagits under digitaliseringsprocessen.

En sista konflikt gäller den mellan ett kortsiktigt och ett långsiktigt tidsperspektiv i planeringen av digitala editioner och arkiv, där det gäller att finna en jämvikt mellan utgivarens ambitioner och teknikens

77

nuvarande begränsningar,³² dvs. en konflikt mellan vad vi har och vad vi egentligen skulle vilja ha. Det varierande

perspektivet påverkar vilka element som ingår i editionen och hur dessa struktureras och distribueras.

I ett långsiktigt perspektiv talar t.ex. mycket till förmån för nätdistribution, i synnerhet för mångåriga utgivningsprojekt med ett förmodat stort behov av framtida uppdateringar, ändringar och tillägg. Nätdistribution kan dessutom ses som ett förståndigt val i ljuset av hur osäker nuvarande teknik (alltid) är. Långsiktiga värden ligger i flexibel strukturering, rikliga bibliografiska uppgifter och annan metainformation. Det finns exempelvis ett intressant spel mellan teknisk plattform, variabilitet och bibliografisk mångfald.³³ Layout, formgivnings-aspekter, estetik och visuell framtoning i särskilda programvaru- och uppmärkningstekniska miljöer kan däremot premieras på kort sikt, medan värdet av detta avtar i förhållande till en ökad risk att den avsedda estetiken inte skall slå igenom pga. förändrade produktions- och distributionstekniker.

I ljuset av bristande standarder, felande utvärderingar och användarundersökningar,³⁴ utebliven finansiering och osäker teknik: hur mobiliserar man kraft, resurser, idéer och pengar att bygga kostsamma, öppna nätutgåvor som är läsbara och användbara också om flera år? Vad är egentligen gångbart om 10 år på webben, som ju helt ömsar skinn med cykler på några få år, och där endast namnet "webben" står sig intakt mellan cyklerna?

Inte undra på, därför, att vi ser många ideella eller enskilda och isolerade respektive illa finansierade satsningar. Många projekt har drag av prototyp, projekt, skelett, piloter eller tillfälliga klang- och jubelföreställningar från arkiv och bibliotek för att dra nytta av tillfällig hype och rentav attrahera anslag till verksamheten (om digitalisering och bildfilskvalitet dessutom leder till en ökad eller till en minskad efterfrågan på originaldokumenten i bibliotek och arkiv, är en annan och helt öppen fråga).³⁵ Risken är förstås stor att aktörerna uppfinner var sitt hjul, samt att projekt inte tillräckligt planerats utifrån en balans mellan teknisk sofistikation och forskares reella kompetens. Dessutom tycks klyftan hela tiden öka mellan tekniska möjligheter

78

och faktisk användning.³⁶ Samordningsvinster finns att hämta i ökat samtal och samarbete mellan forskare, förlag och utgivningsprojekt. Problem kring exempelvis autenticitet, underhåll och – inte minst – långsiktigt bevarande av det digitala materialet visar att det i planeringen också behövs en nära koppling till stora institutioner med kulturarvsansvar: arkiv och bibliotek på nationell nivå. Vi behöver fler möten mellan forskarens spetsfokus på det speciella projektet och bibliotekens mer generella perspektiv på det dokumentvetenskapliga. Dagar som dessa i Oslo ger gott hopp om sådana möten.

Noter

¹ McGann 1991, 121.

² McGann 1997.

³ En föraning om problematiken antyds av Hohms elektroniska nyutgåva av poeten bp Nichols postumt publicerade *First Screening* (kinetiska poem ursprungligen skapade i BASIC) (Nichol 1993; fallet diskuteras hastigt i Kendall 1998).

⁴ Elegant tillbakavisat av t.ex. George Thomas Tanselle (1998, *passim*).

⁵ Analogt är synsättet att ingen text är fri från uppmärkning, framträdande hos t.ex. Sperberg-McQueen 1991 eller McGann 1991.

⁶ DuRietz 1999.

⁷ Levy 2000, 26.

⁸ Se t.ex. Huitfeldt 1999, som också pekar vidare till Sinding-Larsen 1988.

⁹ Levinson 1997, 52 f.

¹⁰ Problematiken i studiet av sådana fenomen antyds dock av Smith 1994.

¹¹ Vanhoutte 1999, 202.

¹² Se t.ex. Ryan 1999, 97.

¹³ Robinson & Taylor 1998, 283 f.

¹⁴ Utmärkta introduktioner till uppmärkningens historia och filosofi ges av Renear 1997 respektive Huitfeldt 1999.

79

¹⁵ En tråd som vävs vidare av Van Hulle 1999, 232.

¹⁶ Här råder dock delade meningar. Landow 1997 villkorar hypertext till digitala medier, vilket varken Aarseth 1997, Pang 1998, eller

Svedjedal 2000, 56 gör.

[17](#) Marder 1982, 29, citerad av Siemens 1998, n. 33.

[18](#) Marder 1982, 29 [min kursiv].

[19](#) Siemens 1998, § 12.

[20](#) Se Wittgenstein 1998–2000 samt Streuvels 2000. Fenomenen kommenteras av Ore 1999 respektive Vanhoutte 1999.

[21](#) Svedjedal 1997, 344.

[22](#) Svårigheterna illustreras av den senaste elektroniska utgåvan av *Piers Plowman* (Langland 2000).

[23](#) Robinson & Taylor 1998, 282.

[24](#) Nowvieskie 2000 [min kursiv].

[25](#) Se exempelvis kompaktskiveutgåvan av Chaucer 1996 eller det nu sjösatta hypermediearkivet över Rossettis verk (Rossetti 2000–).

[26](#) En risk iakttagen redan av Raymond & Tompa 1988.

[27](#) Gumbrecht 1998.

[28](#) Nunberg 1998, 272.

[29](#) Se exempelvis den digitala versionen av Augustinus' *Confessiones* (Augustinus 2000).

[30](#) "many [electronic] editions [...] are, in fact, performing no service that an adequate paper edition could not perform as readily" (Potter 1998).

[31](#) Sutherland 1996, 15.

[32](#) Se Curran 1999.

[33](#) Wallberg 2000 speglar detta spel i två stora nordiska digitala utgivningsprojekt och försöker samtidigt blottlägga några av de värderingsgrunder som kan döljas i särskilda uppmärkningstekniker för utgivningsprojekt.

[34](#) En första ansats till den typen av nödvändig kunskap ger Peurell 2000.

80

[35](#) Robinson & Taylor 1998, 278 berättar om bibliotekens och arkivens dubbla budskap och vankelmod.

[36](#) "It is this fact that has caused the failure of so many publishing projects which have invested too heavily in technology, mistakenly assuming there to be a market on a sufficient scale. But markets develop relatively slowly, especially in academic publishing" (Robinson & Taylor 1998, 283).

81

En långdragen historia

Utgivningen av Linné-korrespondensen från 1700-talet till 2000-talet

av Tomas Anfält

Bakgrunden

"Correspondencer Hade Linnaeus icke alenast ganska anseelig inom Riket, med alla Curieusa, utan ock med åtskilliga utlänningar och besynnerligen med de lärdeste ock Curieusaste i Europa."

Orden är Linnés egna. De står att läsas i ett av hans utkast till en självbiografi eller möjligen var det ord som han lämnade till eftervärlden för det äreminne han förväntade sig att få. Man kan tycka att det är överdrivet att framhålla kontakterna med kollegor och lärjungar på det sätt som Linné själv, men för 1700-talets vetenskapsmän och författare var det betydelsefullt att för världen visa upp sina kontakter. Det var genom brevskrivningen som kontaktnätet skapades och dokumenterades.

I samband med Linnés utlandsresa 1735 blev hans brevväxling med en gång omfattande och rik från att dessförinnan ha bestått av några enstaka brev om året. Antalet brev och korrespondenter växte stadig. På 1750-talet gjorde Linné en lista över 72 utländska korrespondenter. Tjugo år senare var antalet svenska och utländska

brevskrivare i Linnés brevsamling sammanlagt närmare sexhundra. Exakt

82

hur stor korrespondensen var lär vi aldrig få veta. Hittills har cirka 5500 brev från och till Linné spårats, men det totala antalet är förmodligen betydligt högre.

Flera språk förekommer i breven, men Linné själv använde bara två språk, latin och svenska. Hans ovilja att använda andra språk grundar sig säkert på att han såg latinet som det enda språk som motsvarade kraven på exakticitet och pregnans, nödvändiga egenskaper i den vetenskapliga kommunikationen. Ett annat skäl var att han helt enkelt aldrig lärt sig behärska några andra språk.

När Linné dött 1778 fick sonen Carl d.y. överta korrespondensen, dvs. de brev som hans far hade mottagit under årens lopp. Han efterträdde som bekant sin far som professor och fortsatte korrespondera med flera av faderns brevkontakter. Sedan också den yngre Linné hade dött 1783 övergick breven till Linné d.ä.:s änka Sara Moraea.

Tanken på att breven, biblioteket, herbariet och de övriga ting som var förknippade med Linnés vetenskapliga verksamhet skulle säljas låg nära till hands. Katarina II lär ha velat förvärva de linneanska samlingarna, men fick konkurrens av en ung välbärgad engelsman, James Edward Smith. Det blev Smith som drog det längsta strået och 1784 kunde Linnés samlingar skeppas över till England, där de nu, mitt i London, förvaras i ett underjordiskt magasin som tillhör The Linnean Society of London.

De tryckta editionerna

Under Linnés livstid hade bara enstaka brev av honom själv hunnit bli tryckta. Linnés egna lärjungar, särskilt de s.k. apostlarna, på resa i främmande länder korresponderade alla med Linné. Flera av dem fick sina brev till Linné publicerade. Men det var först efter det att James Edward Smith hade fått breven i sin hand som ett större antal brev kom ut av trycket. *A selection of the correspondence of Linnaeus and other naturalists from the original manuscripts* (Linné 1821) var ett urval av breven som sammanställdes av Smith, delvis för att en icke latinkunnig publik skulle kunna ta del av innehållet.

Flera breven översattes nämligen till engelska. Under 1800-talets lopp gavs spridda delar ut av den linneanska brevväxlingen. 1885

83

publicerade även Ährling den första tryckta förteckningen över korrespondensen, *Carl von Linnés brefvexling* (Ährling 1885).

År 1906, inför 200-årsjubileet av Linnés födelse, beslutades det i Riksdagens båda kamrar att Linnés hela korrespondens äntligen skulle publiceras. Det var uppsalaprofessorn Thore Magnus Fries som först tog sig an uppgiften. När Fries hade dött 1913, efter att ha publicerat sex volymer ur Linnés korrespondens och förberett den sjunde, gick uppgiften vidare till bibliotekarien Johan Magnus Hulth. Hulth hann med ytterligare två volymer fram till 1922. Sedan dröjde det ända till 1943 då Arvid Hjalmar Ugglar publicerade ännu en (Linné 1907–43). Förberedelser hade gjorts för utgivning av den fortsatta korrespondensen. Avskrifterna av en försvarlig del av korrespondensen låg färdiga att kommenteras och förberedas för utgivning, vilken av någon anledning inte kom att bli av.

Det digitala projektet

I början av 1990-talet togs nya tag för att utgivningen av en fullständig vetenskaplig textedition av breven skulle kunna fullbordas. Svenska Linné-sällskapet stod som initiativtagare och med stöd från Kungliga Vetenskapsakademien, Uppsala universitet och andra institutioner skulle publiceringen nu genomföras.

Redan från början framgick det att en tryckt utgåva av breven av kostnadsskäl skulle vara svår att genomföra. Frågan om editionen skulle tryckas eller ej ansågs kunna diskuteras på nytt i editionsarbetets slutfas. I stället förordades en CD-ROM utgåva, men efter ytterligare övervägande beslutade projektets ledningsgrupp att publicering via Internet skulle bli den mest effektiva lösningen. Från Riksbankens Jubileumsfond ställde man sig redan från början mycket positiv till projektet, som alltsedan 1995 finansierats med medel ur fonden.

Själva editionsarbetet inleddes med en inventering av breven, framför allt baserad på Ährlings förteckning av

breven från 1885, kompletterad med uppgifter som lagts till i de insignerade exemplar av förteckningen som bl.a. tillhört den tidigare brevtgivaren Hjalmar Uggla. En enkät till över trehundra bibliotek och arkiv skickades ut under hösten 1995. Kontakter togs med antikvariatsbokhandlare,

84

samlare och andra som kunde förmedla information om brev till och från Linné. Med tidigare avskrifter och den mikrofilm av breven i Linnean Society i London, som sedan 1970-talet finns tillgänglig började redaktionen sitt arbete. Denna bestod av tre personer, vetenskapshistorikern Eva Nyström, latinisten Ann Mari Jönsson och undertecknad.

Editionsprinciper och textetablering

En nödvändighet var att skapa editionsprinciper och regelverk för projektet. Undertecknad utgick från de översiktliga principer man använder i utgivningen av Charles Darwin's korrespondens. Dessa principer, som bygger på George Thomas Tanselles resonemang, är klara och enkla och bygger på stor ödmjukhet för originaltexten. I stort sett menar man att texten skall återges precis i den form som den föreligger i originaltexten.

Ur Linné-korrespondensens editionsregler

The method of transcription employed is adapted to modern principles and techniques of textual editing. ¹ Spelling, punctuation, and grammar of the original document will be preserved so far the legibility permits. In cases where there are doubts regarding spelling, the use of capital letters, punctuation or grammar, editorial corrections will be made. italics square brackets enclose conjectured readings and descriptions of the illegible passages.

Where Linnaeus or his correspondents have made alterations in the text, the ultimate version will be reproduced, while the altered or corrected parts of the text will be left to the footnotes. Where brackets are used in the original text, they will be replaced by parentheses in order to avoid misunderstandings.

Material that is irrecoverable because of damages is indicated by angle brackets. The text within the brackets will be supplied by the editors with references to appropriate source material.

Frågan var hur dessa principer skulle kunna praktiseras. Ett stort hinder visade sig dock ligga på ett annat plan. Att återge latinet, som i början av nitton-hundratalet förmodligen uppfattades som ett mindre problem, framstod i slutet av samma århundrade som en synnerligen svårlöst och tidskrävande uppgift.

85

För de i Linné-projektet engagerade latinisterna tedde sig textetableringsfrågan komplicerad. Tillägg, upplösningar av förkortningar, kommentarer av den språkliga utformningen i originaltexten måste enligt dem läggas till editionen. Den vetenskapliga karaktären, menade man, stod och föll med dessa frågor. För den vetenskapshistoriskt inriktade delen av redaktionen föreföll dock dessa element som mindre viktiga. Begripligheten och läsbarheten av breven skulle kunna förbättras med sammanfattningar och vetenskapshistoriska kommentarer. De olika utgångspunkterna diskuterades och prövades. Kompromisser gjordes innan redaktionen kunde enas om regler. Latinbreven och med dem även brev på andra språk kom till syvende och sist ändå mer att anpassas efter den textutgivningstradition som utformats vid de klassiska institutionerna vid de svenska universiteten än till de principer som formulerats i projektets inledningsskede.

Textetableringen kom därmed att bli betydligt mera tidskrävande än vad som i förstone hade antagits. En tränad textutgivare kan i genomsnitt färdigbehandla 50–100 brev per år, inte hundratal som den övermodigt optimistiska beräkningen gav vid handen när projektet inleddes. Det finns cirka 2500 latinbrev i Linné-korrespondensen, därtill ett mindre antal brev på franska, tyska och engelska, nederländska och danska, resten är svenska. Även om text på andra språk än latin i förstone förefaller lättare att handskas med, så har det i åtskilliga fall visat sig att textetablering av exempelvis 1700-talssvenskan med komplicerad ortografi kan vara synnerligen tidskrävande – så givetvis också andra moderna språk.

Databasen

Digitaliseringen av texten och uppbyggandet av en databas var moment som redaktionen nästan helt saknade erfarenhet av. Försök gjordes med tillämpning av SGML- och HTML-formatering, men proceduren blev komplicerad på grund av att databasen måste innehålla filer inte bara för text, utan också för biografier, bibliografier och fotnoter. För att på ett praktiskt sätt kringgå problemen konstruerade projektets förläggare Andrew Brown, vid *Centre international d'étude du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire* i Frankrike ett

86

formulär där fälten motsvaras av databasens olika filer. Här en del av ett exempel med kommentarer:

[file title]

351030-00. Gronovius to Linnaeus, 30 October 1735 n.s. *[file number, short names, date in new style]*

[text by]

JS [the editor's initials]

[from to]

Johan Frederik Gronovius to Linnaeus {=GronoviusJF} *[full names of the Linnean correspondents and highlighting the first time they are mentioned; always double slash // directly after a highlighted name]*

[place date]

Leiden, 30 October 1735 n.s. (19 October o.s.) *[omit place, if not known; if it is evident from the letter that the place name is Leiden, though this is not explicitly stated, always put the place name within brackets[Leiden]; put date in new style; if the letter carries an old style date, put this within ()]*

[text]

Hodie mane traditas mihi literas vestras summo cum gaudio perlegi et quae communicasti de Flora Lapponica *[underlined in the manuscript]* bene percepi: neque velim ut in posterum Te opponas Domino Burmanno{=BurmanJ}vel cuiquam alij: imprimat Schouten {=SchoutenS} Floram vestram et corrigat Amstelodamensis, quisquis ille sit, tamen egregie deformata erit vitiis. Non est uniuscujusque corrigere[c/a] *[this is a textual note call; within square brackets, the letter c, slash, note letter a, b, c ... z, aa, bb, etc.]* librum Botanicum. Ergo non amplius de Flora Lapponica hic Lugduni Batavorum imprimenda cogites. *[note indent at start of paragraph and double space between paragraphs]*

87

Iam altera pars Tabulae[c/1] *[this is an explanatory note call; – ed. note – within square brackets, the letter c, slash, note number]* est nitidissime impressa, adeo ut nullum possis detegere vitium Typographicum. Sed ante octo dies tristissimus cum acciderat casus: nam cum Typographus[c/2] vellet instrumentum istud ferreum quod literas plumbeas comprehendit, tabulae impressoriae imponere literae omnes decidebant; adeo ut de novo tabulam debuerit reponere: eadem de causa debuit desistere de curando regno animali, quod crastino die in animo habet.

[textual notes]

[n/a] MS1 <imp> corrigere

[ed notes]

[n/1] See Johan Frederik Gronovius *[full name first time mentioned in an ed. note]* to Linnaeus, 12 October 1735 n.s. *[every mention of a date in a footnote should be new in style; followed by the same information within ()]* (LC351012-00). *[note that the LC reference will not appear on the screen but will be replaced by a symbol; you must bear this in mind in the syntax of your notes]*

[n/2] He is Johan Wilhelm de Groot {=GrootJW}.

[illustrations]

[i/1] Drawing of plant.

[i/2] List of plants (f.1r)

[i/3] List of plants (f.1v)

[end]

Formulärets fördelar är att det kan användas i vilket ordbehandlingsprogram som helst. Även personer som saknar erfarenhet av databasprogram kan alltså fylla i de olika fälten i enlighet med regelverket.

88

Biografier och bibliografier

Breven i Linné-korrespondensen behandlar mestadels vetenskap, i synnerhet botanik. Denna specialiserade och faktaspäckade textmassa konfronterade inte oväntat redaktionens medlemmar med en rad biografiska, bibliografiska och vetenskapliga fakta. Särskilt den sistnämnda kategorin ställde redaktörerna inför den svåra frågan om hur ingående en textedition skall gå i fråga om belägg och referenser till den vetenskapliga litteraturen. Vi har valt pragmatiska lösningar, dvs. i vissa fall där det vetenskapliga innehållet krävt kommentarer och referenser har sådana gjorts grundligt, medan i andra, där exempelvis växtlistor med hundratals växtnamn fogats till breven så har vi helt avstått från att återge dessa i den ederade texten.

Linné-bibliografin är komplicerad och svårbehandlad. Åtskilliga av Linnés verk återfinns kanske av det skälet inte i de digitala bibliotekskatalogerna. Samma förhållande råder för den äldre vetenskapliga tryckta litteraturen överhuvudtaget. B.H. Soulsby's *A Catalogue of the works of Carl Linnaeus* (London, 1933) är fortfarande det oftast anlitade bibliografiska arbetet som behandlar Linnés egna verk och Linné-litteraturen.

I arbetet med breven har det varit nödvändigt att samla de bibliografiska uppgifterna i en datafil i databasen. För detta krävs katalogiseringsvana och kunskap om den äldre vetenskapliga litteraturen, egenskaper som i och för sig finns företrädda hos redaktionens medlemmar. Man bör dock ställa sig frågan om ett bibliografiskt sidoprojekt av den aktuella storleken verkligen kan rymmas inom brevprojektets ramar, de ekonomiska så väl som kunskapsmässiga.

Tillsammans med bibliotekarierna vid *Linnean Society of London* och *Natural History Museum*, Gina Douglas och Carol Gökce, har undertecknad delvis för att lösa problemet tagit initiativet till ett nytt bibliografiskt projekt, the *Linnaeus Link Project* (<http://www.nhm.ac.uk/library/linn/>) till vilket brevprojektet i framtiden kan länkas. The *Linnaeus Link* kommer enligt planerna även att kunna tillhandahålla digitala texteditioner av ett tjugotal av Linnés mest kända och ännu i dag använda tryckta verk.

89

I en särskild fil finns korta biografier över de i korrespondensen nämnda personerna. Också denna biografiska sammanställning växer snabbt. Liksom i fallet med bibliografierna kräver biografierna insikter i 1700-talets historia, särskilt i vetenskapshistoria.

Web-sidan idag

Web-publiceringen av Linné-breven har hittills skötts av *Centre international du recherche du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire* (www.c18.org). Den som besöker hemsidan kan konstatera att korrespondensen presenteras med *frames*, ramar. Bibliografiska och biografiska uppgifter liksom fotnoter och sammanfattningar samt bilder visas vid sidan av eller under brevtextern. Hittills har dock endast delar av 1730-talets korrespondens kunnat fullbordas.

Med den erfarenhet vi nu har av Linnébrevsditionen, med de nutida vedertagna kraven på ett vetenskapligt anlagt editionsprojekt, kan vi alltså konstatera att projektet är betydligt mera tidskrävande än vad som antogs från början. Förhoppningen att kunna fullborda en kritisk edition av breven till trehundraårsdagen av Linnés födelse 2007 ser med de hittillsvarande förutsättningarna inte ut att kunna lyckas.

Edition eller faksimil?

Mot den ovan angivna bakgrunden vore det naturligt att förutsättningarna för en textedition av Linné-korrespondensens natur grundligare bör analyseras. Vad betyder det nya digitala mediet i det här sammanhanget? Är

det enbart ett substitut för den på papper tryckta boken? Kan man utnyttja den möjlighet till interaktivitet som framför allt internet inbjuder till? Vad kan den digitala bilden tillföra?

Låt mig börja med den sista frågan. Med nutidens digitala scannerteknik har förutsättningarna för faksimilering dramatiskt förändrats. Flera faksimileringsprojekt för internetpublicering är för närvarande igång. Vid Uppsala universitetsbibliotek arbetar man med faksimilering av Erik Wallers autografsamling, en av världens mest innehållsrika samlingar av enstaka brev från äldre tiders vetenskapsmän. Över 30 000 dokument skall scannas in och publiceras på [www.linnékorrespondensen](http://www.linnékorrespondensen.se). Linnékorrespondensen innehåller storleksmässigt en jämförbar textmassa.

90

Sedan hösten 1999 har vid sidan av det ordinarie editionsarbetet förberedelser gjorts för *scanning* av Linné-breven. Det ursprungliga målet, en vetenskaplig edition av breven, står visserligen fortfarande kvar, men textetableringen föreslås anstå och skjutas på framtiden. Den digitala bilden av dokumentet skall alltså till en början ersätta den transskriberade och etablerade texten. Bibliografier, biografier och vetenskapliga kommentarer kommer liksom förut att fogas till varje brev liksom en sammanfattning på engelska. De äldre editionerna av Linné-breven kommer enligt planerna också att scannas in. Därmed kommer läsaren att ha tillgång till *Bref och skrivelser till och från Carl von Linné* (Linné 1907–43), James Edward Smith's *A selection of the Correspondence of Linnaeus* (Linné 1821), och en rad andra editioner ur Linné-korrepondensen. Därmed tillgodoser man åtminstone de flesta krav den intresserade publiken kan ställa. Den språkliga analysen av texten prioriteras däremot inte längre. Den faksimilerade texten kan betraktas som ett grundmaterial för all slags forskning. Textutgivarens roll blir därmed en annan. Han/hon får mera rollen av handskriftskatalogisatör och kommentator.

Titeln på mitt inlägg "*En långdragen historia*" kanske därmed skulle förse med ett frågetecken. Linnés önskan att "*denna dyra samling af Brefvore värd att göras public*" (Linné 1957, 141) kommer förmodligen trots allt att gå i uppfyllelse, förhoppningsvis till archiater Linnés 300-årsdag år 2007.

Noter

¹ Cf Tanselle 1978, 1–56.

91

Ett nätverk på nätet

Material och frågeställningar från utgivningen av Carl von Linnés korrespondens

av Eva Nyström

Som framgått av Tomas Anfälts artikel står vi inför en nyordning i projekt Linnékorrespondensen. I stället för traditionell utgivning med textetablering av originalmanuskript, ska vi övergå till att scanna in manuskripten samt ge ut dem på Internet med sammanfattningar av innehållet jämte kommentarer, dvs. en modern form av faksimilutgåva. Den fullständiga textetableringen får därmed anstå tills vidare. I denna artikel ska med några få, representativa exempel visas hur vi löst de problem vi hittills stått inför, problem av både allmän och specifik natur.

Innan vi går vidare bör kanske också erinras om vårt uppdrag, som är att ta fram material för forskning. Vi förväntas alltså inte producera den slutgiltiga utgåvan, försedd med samtliga de språkliga och vetenskapshistoriska kommentarer som breven kan ge upphov till. Den primära uppgiften är i stället att göra brevens innehåll tillgängligt på nätet. Det innebär också att vi ska förklara uppgifter av biografisk och bibliografisk natur. På grund av materialets speciella karaktär, en naturforskarens brevväxling från 1700-talet, är målgruppen inte bara en, utan flera. Våra dagars botanister är en sådan viktig grupp,

92

som genom att få tillgång till breven kan följa en diskussion om exempelvis artbestämningar tillbaka till 1700-talet.

Men praktiskt taget alla som är intresserade av 1700-talets vetenskapliga kultur eller kulturhistoria i allmänhet har något att hämta här: vetenskapshistoriker (inte enbart botanikens, zoologins och medicinens historia, utan även sådant som rör naturforskningens villkor under 1700-talet, vetenskaplig kommunikations- och organisationshistoria, vad vi idag kallar för nätverksbyggande), konsthistoriker (botaniska illustrationer, planschverk, parkanläggningar, växthusarkitektur m.m.), litteraturhistoriker (språk och stil, bokhistoria m.m.), ekonomhistoriker (import av växter för läkemedelsproduktion och andra nyttoprodukter m.m.), språkvetare (latinets roll och utveckling, övriga språk, språkets funktion i den vetenskapliga kommunikationen). Det är alltså flera olika behov vi bör kunna tillmötesgå med den information, som vi på detta sätt gör sökbar på nätet. Vi vänder oss dessutom till en internationell läsekrets, utgåvans kommentarer ges därför samtliga på engelska.

För att strukturera detta har vi arbetat med ett i förväg kodat formulär, till vilket vi kan länka olika typer av databaser. I formuläret införes: *datering*, eftersom korrespondensen inleds 1728 och Sverige började tillämpa den nya stilen, dvs. den gregorianska kalendern, år 1753, skriver vi både den gamla, o.s. (old style) och den nya, n.s. (new style) stilen, men anger av registertekniska skäl enbart n.s. när vi hänvisar till brev inom utgåvan, brevets *avsändare* och *mottagare*, textetableringen av själva *brevet*, mottagarens *adress*, eftersom cirka 40% av breven är på latin och lika många på svenska ger vi *sammanfattningar* av brevets innehåll (på engelska), *källor* (arkiv, signum för *manuskriptet* samt ev. tidigare *editioner*). Vi har två parallellt löpande *notsystem*, det ena (textual notes från a–) för den textkritiska apparaten samt skador i manus, och det andra (notes från 1–) för hänvisningar till andra brev inom utgåvan samt för *biografisk* och *bibliografisk* information, samt för andra upplysningar som det kan anses viktigt att ta upp. En sista kategori i formuläret utgöres av *illustrationer*, vissa brev har teckningar, skisser, eller planscher ur tryckta verk bifogade, ibland både och, samt specimina av olika slag (pressade växter, fiskskinn m.m.). Ett stort antal brev har även listor

93

över växter, djur, litteratur bifogade som ett slags appendix till breven. Även dessa räknas som illustrationer och scannas in som bifogade bilder till breven. Samtliga personnamn och namn på litterära verk som nämns i breven är länkade, antingen direkt från brevtexsten, eller via noter, till en biografisk respektive bibliografisk databas med en klickbar symbol. Det gäller även länkningar till *bevarade brev* inom utgåvan. Brevets nummer har än så länge brevets datum (det kan bli ändringar där). Ett brev daterat den 20 januari 1737 n.s. heter 370120-00. Vi har genomgående ett stort antal brev med samma datering, de numreras efter brevskrivarens namn i alfabetisk ordning, ex. 370120-02 (om ett sådant brev finnes) osv. Den information som ges i brevtexsten samt i sammanfattningar och kommentarer ska också vara tillgänglig för fritextsökning med sökmotorer.

Eftersom vi hittills gått kronologiskt tillväga, och i huvudsak arbetat med korrespondensen från de första tio åren, dvs. perioden 1728–1739, har exemplen hämtats från detta decennium, närmare bestämt från tiden för utlandsresan (1735–1738) och strax därefter. De kommenterade exemplen omfattar brev på svenska, latin och tyska, som till sitt innehåll behandlar aktuella frågor från denna period. Det handlar om tryckning och distribution av Linnés egna verk, han publicerade ju över tio titlar under utlandstiden, om kritik men också tillämpningar av Linnés system, om verkliga möten och möten i korrespondensens form med tidens storheter inom botanik och medicin, om pågående utgivning av andra naturforskarens verk samt naturligtvis mängder med rent botanisk information, dvs. allt detta underlag för de uppgifter om gestalter, verk, dateringsfrågor m.m. som vi ska lyfta fram. Första gången de brev som exemplifieras här nämns, identifieras de med nummer och arkivsignum. Breven finns på nätadressen www.c18.net/pr/lc eller www.c18.org/pr/lc.

Exempel 1. Vi ska börja med att visa hur ett kortfattat och till synes ganska enkelt brev ändå kan ge upphov till ett antal frågor och arbeta oss igenom det från början till slut genom att se på klickbara symboler samt noter och annan information, som vi försett brevet med. Brevet, daterat den 20 januari 1737 n.s., är från Linné till Philip Miller, före-

94

ståndare för Chelsea Physic Garden, apotekarsocietetens trädgård i Chelsea, utanför London. Brevet är alltså skrivet under Linnés utlandstid, i Holland, och handlar om tryckning och distribution av ett par av hans verk, *Genera plantarum* samt *Flora Lapponica*. Brevets nummer blir alltså 370120-00, (UUB, G 152 a). Därefter anges avsändare

och adressat. Efter Philip Millers namn finns en klickbar symbol[+]. När man klickar på den länkas man till en biografisk databas. Varje gestalt som nämns i breven samt i noter (om noter se nedan) får på detta sätt en biografisk presentation, första gången namnet förekommer i brevet. Denna är som regel ytterst kortfattad, meningen är att man snabbt ska kunna se vem som avses, dennes hela namn (det kan ju vara stavat på ett helt annat sätt i brevet), födelse- och dödsår samt nationalitet, huvudsakligt verksamhetsfält samt eventuellt ytterligare någon för sammanhanget väsentlig information. Klickar man på namnet Philip Miller får man följande information: Miller, Philip (1691–1771). British. Gardener of the Chelsea Physic Garden. Corresponded with many botanists. His rich herbarium was sold to Joseph Banks. Av nästa klickbara information, en not [a] vid "Chelse[ani] [a]" i själva hälsningsfrasen, framgår att manuskriptet är skadat. Vi använder då en standardfras [*manuscript damaged*] för att ange detta. Eftersom samma typ av skada återkommer i brevet återanvänds noten genomgående. Nästa klickbara information är not [1] "...litteras dedi". [1] Ett stort antal brev innehåller information om andra brev som avsänts inom korrespondensen, uppgifter av största vikt för att förstå sammanhangen. Vissa brev handlar helt enkelt bara om dessa frågor, vem som skickat vad till vem, och när dessa brev kan tänkas komma fram. Här får man skilja mellan *bevarade brev* som finns i arkiven och som vi därför registrerat – och som vi kan ge ut, samt *minusbrev*, dvs. brev som vi vet avsänts och ofta också mottagits, men som f.n. är förkomna – och därför inte kan ges ut. Minusbrev registreras i fotnoter av två skäl: 1. det ger oss en uppfattning om korrespondensens totala omfång 2. det ger oss möjligheter att eventuellt spåra dessa brev. Utav frasen "litteras dedi" förstår vi att Linné har skickat ett brev (till Miller), men det brevet är inte känt

95

för oss. Vi utgår dock från att brevet har existerat, längre ned i brevet finns dessutom också en hänvisning till ett annat brev, adresserat till en tredje person, som ska ha bifogats det. Detta tredje brev finns f. ö. bevarat, vilket stärker vårt förmodande om det förra brevets tidigare existens. Här har vi alltså en klar minusbrevregistrering, som vi automatiskt registrerar genom att använda ännu en standardfras: "This letter has not come down to us". Eftersom de flesta brev, där minusbrevregistreringar finns, inleds med att brevskrivaren nämner att han mottagit ett brev, exempelvis daterat Amsterdam den 1 maj, blir det i regel en information i den första fotnoten, dvs. not[1]. Vi återkommer till bevarade brev längre fram. Nästa not, "Genera plantarum"[2] är ett exempel på hur vi presenterar den bibliografiska informationen. Samtliga litterära verk har både en korttitel och en fullständig titel. När ett verk nämns i brevet, i det här fallet som "Genera plantarum", får det en not, där verket skrivs med korttitel. I noten, i detta brev not [2], finns efter korttiteln en klickbar symbol[+] som för läsaren till en bibliografisk databas, där hela den bibliografiska posten ges, med årtal för publicering, ev. andra eller tredje utgåva osv. Så här ser den information ut läsaren får genom att klicka på *Genera plantarum* i not[2]: Linnaeus, C., *Genera plantarum eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm & proportionem omnium fructificationis partium* (Leiden 1737). Ytterligare ett verk nämns i brevet, där är manuskriptet skadat, men det framgår dels av de bokstäver vi kan tyda, dels av sammanhanget i övrigt att det är frågan om Linnés *Flora Lapponica*. Det är samma förfarande här, en not[3] efter verkets namn i brevtexsten, här också föregånget av noten[a] som anger att manuset är skadat. I not 3 finns efter korttiteln *Flora Lapponica* den klickbara symbolen till den bibliografiska databasen, där en längre titel ges: Linnaeus, C., *Flora Lapponica exhibens plantas per Lapponiam crescentes, secundum systema sexuale collectas in itinere [...] Additis synonymis, & locis natalibus omnium, descriptionibus & figuris rariorum, viribus medicatis & oeconomicis plurimarum* (Amsterdam 1737). I brevet nämns ytterligare tre gestalter, 1. "Gronivius" (felstavat därför [*sic*]), 2. "E[hre]tho" (med

96

noten[a], dvs. manuskriptet är skadat, vi vet dock att det är Ehret) samt 3. "Steckhufvud", samtliga klickbara[+]. I den biografiska databasen får vi genom att klicka på dessa namn följande upplysningar:

1. Gronovius, Johan Frederik (1690–1762). Dutch. Naturalist, senator of Leiden. Linnaeus's benefactor and friend. Published *Flora Virginica* (1743, 1762) together with John Clayton.
2. Ehret, Georg Dionysios (1710–1770). German. Moved to England in 1736. Artist, illustrator and botanist known for his illustrations to Linnaeus's *Hortus Cliffortianus*, Browne's *Civil and natural history of Jamaica*, Ellis's *History of corallines*. Together with his benefactor, Christopher Jacob Trew, he published *Plantae selectae* (1750).
3. Stockhofen (?–?). Literary agent.

Miller, Gronovius och Ehret utgör på olika sätt några av centralgestalterna i det nätverk av korrespondenter som Linné dras in i under dessa år. De är samtliga mycket kända gestalter inom 1700-talets naturalhistoria. Därför får de längre biografiska notiser. Stockhofen däremot, som uppenbarligen var någon slags litterär agent i dessa sammanhang, vet vi inget mer om än just detta.

Eftersom brevet är skrivet på latin ska innehållet sammanfattas på engelska. Frågan om hur man ska tolka begreppet sammanfattning har varit föremål för en hel del diskussion i redaktionen. Rent generellt bör man naturligtvis följa brevets innehåll, och inte lägga till något som inte står i brevet. Men det beror ju i sin tur på *hur* brevet är skrivet. Vissa brev kan ha en sådan speciell stil (dialektala uttryck, egensinnig satsbyggnad och interpunktion, språkliga manér överhuvudtaget, skrivet i brådskan kanske, ev. skadat) att det nästan inte går att sammanfatta ord för ord, utan att framställningen blir helt obegriplig. Det gäller flera av Linnés egna brev på svenska t.ex., men även brev på andra språk. Om sammanfattningens funktion ska vara att ge läsaren inte bara en sammanfattning utan också ett sammanhang, läsaren måste ju förstå innehållet, måste man därför få tillåta sig att vara lite friare i förhållande till originaltexten. Sammanfattningen kan då ofta bli lite större än vad man i allmänhet menar med detta begrepp. Vidare har vi genomgående försökt hålla på den principen, att varje person som nämns i brevet bör återfinnas i samman-

97
fattningen om det är viktigt för sammanhanget. Eftersom namn kan vara stavade på flera olika sätt i breven, återges dessa personnamn i sammanfattningen med den lexikografiskt korrekta namnform som vi använder i den biografiska databasen och med hela namnet första gången de nämns, i fortsättningen endast med efternamn. Varje verk som nämns däremot, återges med sina respektive korttitlar, samt kursiverat. Den fullständiga bibliografiska posten får man i gengäld när man klickar på dessa titlar i noterna. Vad gäller sammanfattningens omfång har vi också låtit brevens sårart få avgöra sammanfattningens längd. Man kan ju fråga sig om det verkligen är möjligt, eller ens önskvärt, att stöpa tusentals brev av varierande innehåll i exakt samma mall när det gäller sammanfattningar? Det kan ju vara så, att ett långt brev som avhandlar en enda fråga automatiskt får en kortare sammanfattning, än ett lika långt brev som behandlar flera olika frågor. Detta förutsätter ju också att sammanhanget är klart för den som summerar innehållet, vilket i sin tur i regel förutsätter att man är insatt i bakgrunden och vet vad man skriver om.

Under rubriken Manuscripts anges den primärkälla vi utgått från för editionen av brevet, med arkiv och signum, i förekommande fall även fol. eller sidor. Originalmanuskript registreras som "holograph". Om detta är förkommet och utgåvan baseras på avskrifter, anges nivån på dessa, t.ex. samtida eller nyare avskrift, "contemporary copy", "copy", osv. I vårt aktuella exempel finns brevet i original i Uppsala universitetsbibliotek. Det registreras då som 1. holograph (UUB, G 152 a). Är brevet utgivet tidigare registreras det under Editions, med samma teknik som med bibliografiska uppgifter i noter, dvs. med klickbar korttitel, där man kan klicka sig fram till den fullständiga bibliografiska posten. Ibland finns två eller fler äldre utgåvor, samtliga förtecknas i kronologisk ordning.

Efter denna information följer i formuläret fotnoterna, som vi uppmärksammat ovan i samband med minusbrev, bibliografiska poster m.m. Ytterligare en klickbar länk har vi i detta brev exempel på i not 4, där en hänvisning sker till ett annat brev inom utgåvan, ett bevarat brev, märkligt nog ett brev som bifogades ett minusbrev, det brev vi ovan saknar uppgifter om, jfr. not[1]. Genom att klicka på den

98
symbol[+] som avslutar denna not hamnar läsaren omedelbart i brevet till Ehret från den 29 november 1736 n.s. (om detta brev se nedan).

Exempel 2. I breven namngivna personer återfinns alltså i sammanfattningen med sina hela namn, för- och efternamn första gången de nämns. Även anonyma, personer som *inte* nämns vid namn i brevet, utan i samband med sina yrkesfunktioner, t.ex. trädgårdsmästaren, boktryckaren osv., har vi hittills namngivit i sammanfattningen, om vi känt till dessa. Ett exempel på detta är i brev 390326-00 (LUB, Biografi, Linnaeana). Linné skriver här från Stockholm, där han efter hemkomsten från Holland är verksam som praktiserande läkare, till Olof Rudbeck d.y. (1660–1740) i Uppsala, professor i botanik och medicin. I brevet avhandlas i huvudsak två ärenden, det ena rör anställningen av en ny trädgårdsmästare till Uppsala botaniska trädgård (nuvarande Linnéträdgården i Uppsala), det

andra ett företal till en skrift som är under utgivning. Vad trädgårdsmästaren beträffar har Linné själv sett till att rekrytera Diedrich Nietzel (1703–1756), som han samarbetat med i Holland. I brevet nämns inte Nietzels namn, eftersom vi dock vet att det är denne det rör sig om, kan vi i not[1] ange detta, samt även skriva så i sammanfattningen. Där har vi alltså i sammanfattningen sagt mer än vad som står i brevet. Däremot kan vi inte placera den klickbara symbolen för biografisk kod[+] i själva brevtexsten, utan den kan bara ges i samband med namnet Nietzel, dvs. i noten[1]. I detta brev finns också exempel på att även institutioner har fått biografiska koder. Såväl Uppsala universitets konsistorium som dess botaniska trädgård är klickbara enheter och länkas till den biografiska databasen. I brevtexsten nämns inte heller titeln på den “tractat” som ska publiceras. Det är *Hortus Agerumensis*, en beskrivning över den botaniska trädgården i Augerum (i Blekinge) som avses, men eftersom den rätta titeln inte finns i texten kan vi inte förklara det förrän i not[2] med klickbar symbol, som länkar till den fullständiga bibliografiska posten i den bibliografiska databasen i vanlig ordning. Vi skriver också ut verkets korttitel i sammanfattningen.

99

Exempel 3. I not[1] om Nietzel länkar vi också till ett bevarat brev, från Nietzel till Linné, 390409-00, (L.S., XI, 184) där denne förklarar sig beredd att antaga erbjudandet.

Exempel 4. I brevet 361100-00, (LUB, Biografi, Linnaeana) skriver Linné från Holland till Olof Celsius d.ä., orientalist, teolog samt amatörbotanist, professor i Uppsala, som befinner sig hemma i Sverige. Det långa brevet är odaterat, men förmodligen skrivet i slutet av år 1736, och det enda bevarade brev vi har kvar från Linné till hemlandet under utlandsresan. Det rymmer avsevärd botanisk information samt många person- och litteraturuppgifter. Brevet är skadat, vilket innebär att en del information är svår att tyda. Av rubriken Editions framgår att detta brev har utgivits tre gånger tidigare. Trots detta har vi försett det med såväl en utförlig sammanfattning som en utförlig notapparat. Detta eftersom det är ett brev på svenska med mycket information, som till övervägande del berör icke-svenska förhållanden. Det kan alltså i hög grad tänkas intressera en internationell läsekrets. Det visar också vad Linné ansåg att hans svenske vän och mentor kunde tänkas vara intresserad av att veta, och vilken information Celsius i sin tur kunde förväntas sprida i Uppsala rörande senaste nytt inom naturforskningen. Det visar dessutom att Linné var angelägen om att hålla sig à jour med vad som hände i hemlandet, samt kanske också vad hans holländska kontakter ville veta om vad som tilldrog sig i Sverige. Hans förfrågan om den betydelsefulla och internationellt uppmärksamade gradmätningsexpeditionen skulle kunna vara ett tecken på detta. Eftersom den senaste utgåvan av detta brev utkom för över femtio år sedan har det också funnits anledning att uppdatera kommentardelen. Vi kan t.ex. identifiera den person som försvarade Linnés metod i samband med en disputation i medicinska fakulteten i Leiden hösten 1736, såsom engelsmannen John Boswell (1707?–1780). Annan information som vi idag kan uppdatera är de litteraturuppgifter som förekommer i slutet av brevet, där vissa passager är skadade, t.ex. den som lyder “Raji Historia [...]”. Härmed avses den engelske naturforskaren John Rays (1627–1705) verk. Tidigare utgivare har

100

avstått från att söka utreda vilka av dessa som avses här, men idag kan vi tämligen säkert belägga dessa bibliografiska poster, se not[30], (Ravens och Keynes arbeten utkom 1942 resp. 1951) och göra även dessa titlar till sökbar information. Jämför man sammanfattningen med själva brevtexsten, ryms följaktligen i den förre mer information än vad som ges i brevet, vad gäller personnamn, boktitlar. Ett problem i sig är den långa uppräknings av växtnamn, vanligt förekommande i Linnés korrespondens. Inledningsvis konstaterade vi att till breven ofta bifogats växtlistor m.m. i form av appendix, men det förekommer alltså även uppräknings inne i breven. Det finns, längre fram i korrespondensen, brev som nästan enbart består av sådana uppräknings. I brevet till Celsius finns ett sådant exempel, inne i brevet, och utgör en redogörelse för vad Linné fick med sig från England i form av “rara örter”, alla överförda “lefandes” tillbaka till Holland. Eftersom brevet är återgivet i sin helhet finns växtnamnen för de botaniskt intresserade kvar som sökbara objekt i själva brevtexsten. I sammanfattningen däremot har vi i den här typen av brev enbart tagit med de fyra första växtnamnen, läsaren får sedan med hjälp av sökmotorn leta upp de växtnamn som nämns i själva brevet.

Exempel 5 o. 6. I flera fall kan vi följa brevväxlingen mellan Linné och en enskild korrespondent, ofta i flera decennier, vilket ger oss unika inblickar i hur olika ärenden avhandlades. Vi ska därför avsluta med att ge ett smakprov på brevväxlingen mellan Linné och växtillustratören Ehret, den kanske främste exponenten för 1700-talet som den botaniska illustrationens gyllene tidsålder. Kolonialiseringen av andra världsdelar från 1600-talet och framåt hade medfört en ökad införsel av exotiska växter till botaniska trädgårdar i Europa. Många blommor avbildades, vilket ledde till en marknad för botanisk litteratur. Dessa blomböcker tjänstgjorde dels som religiösa betraktelser, man beundrade skapelsen, dels som ren nyttobetonad litteratur, inom medicinen behövdes örtaböcker för kunskapen om växternas läkande egenskaper. I båda fallen var det viktigt att informera om växtens utseende i ett vetenskapligt sammanhang. Linnés inflytande under 1700-talet innebar att det vetenskapliga motivet för den botaniska

101

illustrationen renodlades. Detta eftersom den nya indelningsmetoden för växtriket, dvs. sexualsystemet, krävde en mycket detaljerad, närmast exakt återgivning av växten. Ehret hade själv börjat som trädgårdsmästare men tidigt övergått till att bli blomstertecknare. Helt avgörande för hans fortsatta utveckling som konstnär var just mötet med Linné, som ägde rum i Holland 1736. Under Linnés överinseende lärde sig Ehret att dissekera växter under mikroskopet och exakt återge dess delar enligt den nya metoden. I breven 361014-00 (L.S., III, 408) samt 361129-00 (L.S., B. Linnaeus. MS. Letters to D. Ehret) får vi bland annat ett par glimtar ur denna växtillustratörens hårda skola. Ehret, som här skriver på tyska, har i brevet 361014-00 avbildat en växt med enbart 5 ståndare, samtidigt som han i brevet beskrivit dess antal med 10! I sitt svar, 361129-00, påpekar och korrigerar Linné detta. Genom att länka dessa båda bevarade brev samt andra i samma brevväxling till varandra, se not[3] i Ehrets brev samt not[1] och [2] i Linnés brev, där vi också får en återkoppling till det första brev vi nämnde i vår genomgång, nämligen brevet till Miller 370120-00, kan man gå ut och in i breven och följa resonemanget, utan att behöva bläddra förbi eller tillbaka ett par hundra sidor först. I breven från Ehret finns också ett antal utsökt vackra, delvis färglagda illustrationer, som scannas in och visas på skärmen. I det ovannämnda exemplet blir det alltså möjligt för läsaren att själv gå in och räkna ståndarnas antal i Ehrets teckning.

Utrymmet tillåter inte att vi även inkluderar eventuella kommande problem med en faksimilutgåva. Uppenbart är dock att i och med att läsaren hänvisas till en faksimilutgåva utan stöd av en textåtergivning, kvar finns alltså bara "bilden" av brevet i originalmanus, kommer det att ställas höga krav på sammanfattningar och åtföljande kommentarer.

102

Förkortningar:

LS = Linnean Society of London

LUB = Lunds universitetsbibliotek

UUB = Uppsala universitetsbibliotek

Litteratur:

Förutom det material som finns i själva brevxemplen, hänvisas till den i brevens noter anförda litteraturen. För fullständiga bibliografiska uppgifter utav denna hänvisas till korrespondensen på www.c18.net/pr/lc eller www.c18.org/pr/lc. Om Georg Dionysios Ehret och Linné, se även artikel av Gunnar Broberg om den linneanska bildvärlden, i Ellenius red. 1990.

Övriga upplysningar:

Latinet i breven har etablerats och summerats av doc. Johnny Strand (brev från Linné till Miller och Ehret), samt av FD Leif Feltenius (brev från Nietzel). 1700-talstyskan (brev från Ehret) har granskats av Dr.Ph. Staffan Müller-Wille. För de svenska breven med sammanfattningar samt kommentarer till samtliga brev är undertecknad ansvarig.

103

Kampen mellem bog og skærm set fra den elektroniske redaktørs skrivebord

af Karsten Kynde

Der er ingen tvivl om at *skærmens* manglende succes over for *bogen* blandt andet skyldes sidstnævntes manifesterede natur: Jo større bog en mand har skrevet jo større prestige. Et ikke helt indlysende standpunkt. Tænk på evangelisten Matthæus, en af verdens flittigst citerede forfattere, hvis hele overleverede produktion kan stå på 42 sider.¹ En anden grund er naturligvis internettet, der jo som bekendt er demokratisk. Den omstændighed at det er nemt og billigt at producere en tekst, har paradoksalt nok bragt mediet i voldsom miskredit. Nu kan enhver manisk landsbytosse få sin mening offentliggjort, og denne mangel på censur, repressiv, økonomisk eller adgangsmæssig, har gjort at læseren er blevet nødsaget til at tænke selv for at vurdere indholdet. Og det har nu aldrig været populært.

En *elektronisk redaktør* er en person der beskæftiger sig med etablering og indretning af en elektronisk, dvs. datamatisk læsbar tekst. Grundlaget for en elektronisk udgave af en tekst er en etablering af en tekst; et faktum der ikke bør overses, allermindst af elektroniske redaktører. Som al moderne tekstbehandling – lige fra forretningsbreve til egentlig skønlitterær produktion – foregår tekstetablering sædvanligvis elektronisk, hvormed vi er tilbage til elektronikken. Det er vigtigt at skelne følgende to opgaver fra hinanden: etableringen af teksten som sådan og præsentationen af den etablerede tekst på en skærm.

104

Der kan også være tale om et andet medie, men lad os nu i denne konferences navn kalde mulige datamatiske medier en skærm. Bliver vi i den datamatiske verden kan man sige at det drejer sig om inddata, database og uddata i det klassiske mønster:

etablering → e-tekst → skærm
inddata → database → uddata

Herefter kan alle se at der er tale om to asymmetriske, modsatrettede processer.²

På dette tidspunkt kommer redaktørens gode ven, sætter Jensen ind på banen med sin *bog*. Vi får altså pludselig følgende noget mere komplicerede situation:

etablering → e-tekst → skærm
↓
bog

eller, nok så sandsynligt:

etablering → e-tekst
↓
bog

idet den elektroniske udgave, som præsenterer den elektroniske redaktørs fornemste arbejde – det der kan ses – har en sørgelig tendens til at blive overset i såvel processen som slutproduktet. En bog ved vi jo dog stadig hvad er, og af egentlig nyfilologiske editioner som beskæftiger nærværende netværk, der *udelukkende* sigter på en elektronisk gengivelse, findes såre få. På en nyligt afholdt konference udtrykte en af deltagerne det sådan: “Jeg udgav min digitale tekst indlagt i en bog. Det var min første og fataleste fejltagelse. Anmelderne tog bogen og smed cd-rom'en væk, i den tro at der var tale om irrelevant, populariserende billedmateriale”.³

Men selv hvor det ikke går så galt har bogen som medie en påtrængende måde at påvirke selve dataindsamlingen og den interne repræsentation. Lad mig først give et simpelt eksempel:

105

1. En ændring i typografi kan føre til problemer med databasen

Vi har i eksemplet at gøre med en ufuldkommen grundtekst. Det drejer sig om en journal (dagbog eller notesbog) som tidligere har været udgivet på tryk. Dele af den originale håndskrevne bog eksisterer stadig, mens resten kun er overleveret indirekte i form af tidligere trykte udgivelser. Som grundtekst for en ny udgivelse ønskes naturligt nok først og fremmest det originale manuskript benyttet, dernæst den mest troværdige indirekte overlevering. Dette vil man videre gerne meddele læseren, således at der ved overgangen til en alternativ tekstkilde optræder et lille hak:

30 ► Det er utroligt, hvilken Naivitet man kan finde endog hos en saa
udviklet Forfatter som *Heiberg*, hvilken letsindig Galimathias i Hense-
ende til Tidens Kategorie, hvilken dramatisk.conventionel Snak, f. Ex. i
de Danske i Paris, 1ste Akt, 12te Scene. Majoren fortæller i Korthed sit
Levnetsløb. ◄ Han ender med, ⁴

I en note angives tekststedets nøjagtige kilde. Noten refererer til tekststedet med et linienummer i det færdige tryk.

30 ►...◄ *EPI-II*, s. 419 (ms. s. 39 if. B-fort.)

I databasen noteres dette eksempel som følger:

```
<lin ryk="ind">  
<altbeg kil="EPI-II" n="419" msifB="39"  
spec="hakbag"/>Det er utroligt, [...]  
Levnetsløb.◄;b.<altslut spec="hakbag"/>
```

Allerede her oplever den elektroniske redaktør store vanskeligheder ved at få anstændige filologer til at arbejde med koder af den slags. Det ser ganske enkelt alt for matematisk ud. Sætteren er mere tilfreds; det svarer ganske udmærket til forlægget for moderne elektronisk sats.

Det fremgår formentlig for selv den der intet kender til dette specifikke format,⁵ at markeringen for den indrykkede linie (`<lin ryk="ind">`) forekommer før markeringen for alternativ tekstkilde (`<alt .../>`). Dette er pga. den anvendte formalisme, XML,⁶ fordelagtigt,

106

kort formuleret fordi et `<alt>`-mærke i visse tilfælde nødvendigvis må forekomme midt i en linie, og når det *kan* forekomme i en linie er det praktisk altid at betragte fænomenet som en del af linien.⁷ Et rent formalistisk æstetisk og praktisk synspunkt.

Der sker nu det idet teksten kommer i trykken, at den grafiske layouter indser at det, i de ikke sjældne tilfælde hvor trekanthakket indleder et nyt afsnit, vil være både kønnere og mere læsevenligt at sætte hakket ud til venstre margen:

► Det er utroligt, hvilken Naivitet man kan finde endog hos en saa
udviklet Forfatter som *Heiberg*, hvilken letsindig Galimathias i Henseende
til Tidens Kategorie, hvilken dramatisk.conventionel Snak, f. Ex. i de Dan-

Et læsemæssigt rent æstetisk og praktisk synspunkt. Nu er det sætterens tur til at ømme sig. Selv i moderne satsteknik er det behageligst når tingene står i den rækkefølge de skal sættes, altså hak før indrykning. Den tekstetablerende filolog er naturligvis ganske uinteressert i disse forhold.

2. Utilstrækkeligheden af tryk til gengivelse af databasen

Et andet eksempel: Det er, ikke mindst ved gengivelse af et håndskrift, ikke uden betydning hvor grundteksten skifter side. I trykket gengives dette med en lodret streg samt, i margenen, det nye sidetal:

33 denne Spøg er tillige den dybeste Alvor, netop | fordi ethvert Msk. gjør det. ⁸

Ikke sjældent falder sideskift sammen med at forf. begynder på en ny optegnelse. Forf. markerer dette med et

dobbeltkors nederst på siden:

#

- 49 Den Eneste, jeg nogensinde har talt liderligt med er egl. den gl. China-Captain, med hvem jeg samtaler hos Mini og som troer, at jeg er 40 Aar gl. [9](#)

Det forekommer overflødigt med den lodrette streg i dette tilfælde idet dobbeltkorset så at sige tager dets plads.
Hvis dog dobbeltkorset

107

skulle være anbragt øverst på den nye side, eller hvis der slet intet tegn findes, sættes strengen desuagtet efter sidste linie på siden, mens sidetallet sættes ud for den følgende blanke linie:

men jeg tør ikke spørge jeg gyser ved netop da at skulle forraade Noget, og
dog vilde jeg give Alt for at faae Vished om hendes Tanker! |

74

Enken der lagde 3 Penninge i Tempelkisten gjorde ogsaa et
Mirakel ligesom det med de 5 Brød [10](#)

Præsenteret på tryk fremgår meningen forhåbentlig klart og naturligt, forudsat markeringerne er gjort korrekt og konsekvent. Den tekstetablerende filolog er imidlertid under alt dette løbet skrigende bort. Desværre er det kun denne der kan foretage den nøjagtige og korrekte notation, idet den jo er afhængig af manuskriptets udseende: Stod korset nederst eller øverst på siden? Optegnelsen i databasen er heller ikke vanskelig. Det er et spørgsmål om at anbringe en markering sidst i den ene eller først i den anden optegnelse. Spørgsmålet om streger og margennotation er alene typografiske distraktioner. Hvis så endda filologen kunne gøre sin optegnelse med pen eller blyant, eventuelt en skrivemaskine men under alle omstændigheder på et stykke papir, så lod det sig måske lære. Men med en datamaskine skudt imellem bliver typografien udelukkende til besvær.

Min pointe med dette eksempel er at trykket ikke nødvendigvis er nogen ideel gengivelse af databasen, og at den tekstetablerende filolog er dårligt hjulpet med at betragte resultatet af sin indsats som en bog. Resultatet af tekstetableringen er en database, og opgaven (for den elektroniske redaktør) bliver herefter at gengive databasen bedst og fyldigst muligt på en skærm, eventuelt i udskrifter på papir, men under ingen omstændigheder i håbløs konkurrence med bogtrykket.

Mens eksemplerne 1 og 2 er hentet fra tekstetableringen og *bogens* uheldige indflydelse på den etablerende filolog, vil jeg i de følgende to eksempler vende mig mod den nok så interessante repræsentation af databasen i en egentlig elektronisk udgave, *skærmen*, og dens konflikt med bogen.

108

3. Overflødigheden af tekstkritiske noter

Den tekstkritisk udgivelse vi tidligere har set eksempler fra, har valgt at benytte sig af tekstkritiske noter ud fra to gode argumenter. Man har valgt at henvise oplysninger om al tekstemendation, alle varianter herunder forfatterens egenhændige ændringer af teksten, til tekstkritiske noter ud fra det argument at teksten først og fremmest skal være lettilgængelig for den, der ønsker at tilegne sig forfatterens tankeindhold. [11](#) Man har videre valgt at sætte disse noter på foden af siden ud fra det argument at disse for grundteksten så afgørende karakteristika aldrig må skilles helt fra den gengivne tekst. Det er to gode argumenter, men begge uden relevans for den elektroniske gengivelse. Dels konsulteres denne ikke eller ikke primært for at tilegne sig en forfatters tankeindhold, [12](#) men snarere for systematisk at søge, sammenligne eller kontrollere tekstforekomster, dels er skærmen af natur ustabil, dvs. en opfattelse af side og fodnote som én tekstflade, er dømt til at skabe problemer. Endelig er der slet ikke noget der hedder foden på en side. Man kan naturligvis prøve at tilnærme skærmen til bogen og tale om separat rullende vinduer, men det er ikke nødvendigvis den ligefremme løsning. Enhver der har prøvet at foretage et print fra en internetside ved hvor

skuffende resultatet kan være.

I stedet for den trykte tekst

17 Herre Gud et saadant stort Værk tænker man vel maa have meget dyb
Grund [13](#)

med fodnoten

17 meget] *foran er slettet en*

med linienummer og det hele, forestiller jeg mig at skærmlæseren vil være gladere for en såkaldt horisontal-integral repræsentation

Herre Gud et saadant stort Værk tænker man vel maa have en
meget dyb Grund

109

Eventuelt med den mulighed – hvor man vil koncentrere sig om tankeindholdet – med et knaptryk at fjerne det overstregede. Andre eksempler kan opbyde større vanskeligheder, ikke mindst sådanne som er genetisk bestemt, dvs. at man ønsker at redegøre for den rolle som sådanne interne varianter har haft for forfatterens skriveproces. Fx:

21 Sætteren beder for dette Forord. Jeg loe rigtignok lidt af ham [14](#)
21 Jeg] *først skrevet Han be*

Med den nye ordlyd ønsker noten at antyde at forfatteren (i modsætning til eksemplet ovenfor) har slettet “Han be” inden han skrev det efterfølgende “Jeg”. Argumentationen herfor kan læseren i dette tilfælde selv forstå ud af den gengivne tekst (“Han be” giver ingen mening i sammenhængen, hvad derimod “en meget dyb Grund” gør), men der gives andre tilfælde som kun kan læses ud af håndskriftet. Denne oplysning skal naturligvis også fremgå af en elektronisk udgave. Fx:

Sætteren beder for dette Forord. ~~Han be~~ Jeg lo rigtignok lidt af
ham

hvor overstregningen er i en anden farve end i første eksempel. Som man kan forstå er den elektroniske gengivelse ikke fastlagt på dette tidspunkt hvor bogen er på vej i trykken, hvilket nok ikke er heldigt men formodentlig typisk for igangværende bog-og-skærm-projekter. Det kan under disse vilkår være vanskeligt at sikre sig at registreringen er adækvat til begge gengivelser. Jeg er fx ikke ganske enig med de tekstetablerende filologer om det ovenstående “Jeg”s status. Filologen mener at det på en måde erstatter “Han be”, og vil følgelig gerne have ordet specielt markeret, mens jeg mener at synspunktet er en tilbagevirkende effekt fra den resulterende trykte note hvor det tilfældigvis er lemma. Vi er blevet enige om at der gives andre eksempler og at det muligvis sommetider har en særlig status af erstatning, sommetider bare er lemma. Disse somme tilfælde vil vi derfor markere specielt og de vil måske blive gengivet specielt i den elektroniske version. I den trykte kan man ikke se forskel.

110

4. Overflødigheden af tekstkritisk emendation, specielt den som henter autorisation i tekstlag som tilhører udgaven selv, bortset fra den som kan gøres stiltiende

Som man måske kan forstå er jeg ingen tilhænger af en opfattelse af den elektroniske udgave (af somme kaldet “den digitaliserede udgave”) som en art gengivelse af trykket på skærmen ud fra en fornemmelse af at det er forventeligt af en moderne bogudgivelse at den også kommer på cd eller på nettet. På den måde bliver skærmen et blot appendix til bogen eller en leflen for den ide at intet er virkeligt før man har set det i fjernsynet. Hvis man ikke er i stand til at udnytte skærmens egenart er jeg enig med den konservative del af forlagsverdenen der ved enhver festlig lejlighed med somnambul sikkerhed gentager at bogens dage ikke er talte, at de meget nødig vil have pc'en med i seng til godnatlæsningen eller at de nu engang elsker at sidde og fordybe sig i et leksikon og læse alt muligt om *bonsai*, *bovlam*

eller *bolledej* nu de havde fat i bindet med *b* for at slå *Bohuslän* op (det er i øvrigt ikke sandt at denne type ufrivillig informationsopsamling er forbeholdt eller blot typisk for bogen; jeg er sikker på at det forekommer adskilligt oftere ved ustruktureret søgning på nettet eller i elektroniske opslagsværker, det man kunne kalde “zaplæsning”).

Hvad kan denne særlige skærmens egenart da være? Det er jo fx givetvis søgning (hvis man blot sikrer sig at ordsøgning i en elektronisk udgave ikke bliver en erstatning for et ordentligt sagregister) eller hurtige opslag og kopiering af citater (når en sagfører skal slå op i love for at skrive et responsum eller en præst i Bibelen for at skrive en prædiken, *sans comparaison* i øvrigt). I den tekstkritiske udgave som jeg nu et par gange har hentet eksempler fra og som måske vil være relevant i et forum af nyfilologiske udgivere, er den elektroniske udgave udset til at indeholde yderligere materiale som alene pga. sit omfang ikke vil kunne trykkes. Der er tillige tale om materiale som bedst lader sig læse på skærmen, og disse to karakteristika gør altså materialet unikt for skærmen. Der findes med andre ord ingen boglig konkurrent og man er ved tekstetableringen nødsaget til alene at tænke i skærmnære baner. Det vi her taler om er dels visse leksikalske oplys-

111

ninger udover bogens realkommentarer, dels forarbejder, kladder eller alternative udgaver af værket.

Med hensyn til det sidste er det hensigten at udlægge de alternative udgaver i tekstuelle lag og udstyre læseren med muligheder for at samlæse disse, enten for på denne måde at blive klogere på forfatterens arbejdsmetode eller for at vinde indsigt i værkets fortolkning. Indsigt i fortolkningen er imidlertid netop hvad filologen søger som en del af den traditionelle etablering og emendering af den endelige udgave. Eksempel: I den trykte nyudgivelse står der:

SKS–B det er ligesom han ikke behøvede at bruge det, det vil sige, han bruger det
ikke som Middel. [15](#)

I udgavens grundtekst står der imidlertid

A det er ligesom han ikke behøvede at bruge, det vil sige, han bruger det ikke
som Middel.

Det forekommer altså som om det ene “det” i frasen “det, det” er faldet ud i det originale tryk. Dette påstår udgiverne ikke uden belæg, thi den gengivne ordlyd fremgår netop af en bevaret renskrift, som har fungeret som trykforlæg for A. Dette giver anledning til en note i den trykte version:

bruge det, det] *r*, bruge, det A

SKS–B er bogens gengivelse og betegner den emenderede version af grundteksten, A. Hvis den elektroniske udgave er en loyal kopi af bogen og gengiver grundteksten i emenderet form *sammen med* alternative forlæg, herunder renskriften, *r*, opstår altså flg. situation:

SKS–B det er ligesom han ikke behøvede at bruge det, det vil sige, han bruger det
ikke som Middel.

r det er ligesom han ikke behøvede at bruge det, det vil sige, han bruger det ikke som Middel.

De to lag er ens. Grundlaget for emendationen (forskellen på A og *r*) som fremgår af noten er forsvundet. Der er opstået et fænomen som

112

vi kan kalde *falsk invariants*. [16](#) Et andet eksempel: Den trykte udgave har:

SKS–B Træffer den et Menneske, der på det Spørgsmaal, hvortil han har den, ikke kan svare Andet, end at han ikke ret selv
veed det, [17](#)

A Træffer den et Menneske, der på det Spørgsmaal, hvortil han har det, ikke kan svare Andet, end at han ikke ret selv
veed det,

har den] SKS, har det A; har det K, R

Her har udgiverne – rimeligvis stærkt presset – korigeret imod alle tekstkilder (noten meddeler yderligere at såvel

kladden *K* som renskriften *R* har den fejlagtige neutrumsform). Gengiver vi samtlige lag, grundteksten dog i den emenderede form, har vi altså:

SKS-B det Spørgsmaal, hvortil han har den, ikke kan svare Andet,
R det Spørgsmaal, hvortil han har det, ikke kan svare Andet,
K det Spørgsmaal, hvortil han har det, ikke kan svare Andet,

På trods af total enighed mellem alle lag varierer det øverste lag. Emendationen har forårsaget en *falsk varians*.

At variansen er falsk, kan læseren dog kun indse gennem kendskab til noten, som således påtvinges den elektroniske tekst. Dette på trods af at noten jo umiddelbart skylder sin eksistens det faktum at bogen kun kan bringe ét tekstlag, og således er irrelevant for skærmen. Den omstændighed at skærmen loyalt skal gengive bogens emenderede tekst, fører altså til den groteske situation, at det elektroniske apparat ikke umiddelbart er i stand til at påpege de tekstvarianter som har ført til emendationen.

Umiddelbart, siger jeg, thi der findes et antal måder at løse konflikten, hvoraf en påklistret note er én. Men for provokationens skyld skal jeg her plædere for den radikale, at man i en elektronisk tekst af denne art (dvs. hvis formål er fremstilling af et værks tekstlag) antager en modsat holdning af den tidligere citerede: I stedet for primært at fremstille tekstens tankeindhold og henvise varianter til afsides noter bør man fremstille teksten i sin pureste form og henvise emenderingsforslag til afsides noter. Disse vil da kunne indskrænkes til netop typen: rettelser mod alle tekstkilder.

113

For fuldstændighedens skyld vil jeg nævne begrebet *stiltiende rettelser*, herunder *harmonisering*, der er uproblematisk i denne sammenhæng netop ved at være stiltiende. Den hermed slørede varians (falske invariants) er uinteressant netop ud fra den argumentation som tillod os at rette stiltiende. Endvidere vil også alternative lag kunne rettes stiltiende.

Konklusion

En forudsætning for at samme tekstetablering kan føre til alternative udgivelser, *bog* og *skærm*, er at denne ikke retter sig mod bogens tryk, men mod en abstrakt database hvoraf de konkrete gengivelser kan udledes.

Hvis en bogudgave og en skærmudgave ikke adskiller sig i deres gengivelse eller ved deres indhold må mindst en af dem være uinteressant.

Gengivelsen må være målrettet mod udgavens indhold.

Noter

¹ Bibelen 1992, 1221–1262.

² Medmindre teksten er “født” elektronisk må inddata hentes i en eksisterende (trykt eller skreven) teksts *fremtræden* og uddata udgør modsat denne teksts *gengivelse*. Databasen udgør tekstens *abstrakte intention*. Med ordet *database* er der ikke forudsat nogen bestemt teknik eller implementation, men alene en abstrakt samling af informationer, her informationer om en tekst. Ved abstrakt forstås her bl.a. at den er usynlig: Man kan kun læse en *gengivelse* af den. Herover har nærværende forfatter filosoferet ved en tidligere lejlighed, Kynde 1996.

³ Edward Vanhoutte (Vanhoutte 2000).

⁴ JJ:106 i Kierkegaard 1999, 10.

⁵ Kynde 2000.

⁶ Bray, Paoli & Sperberg-McQueen 1998.

⁷ Af samme grund er begyndelses- og slutmærke defineret som to principielt uafhængige mærker, idet man ellers måtte være sikker på at de forekom indenfor samme

114

liniebrud. Formalismen kræver altså en rent parentetisk struktur. Både “hakkerne” og liniemarkørerne er i øvrigt eksempler til fordel for en ikke-parentesisk kodning som fx forfægtet af Claus Huitfeldt, se Sperberg-McQueen & Huitfeldt 1999, 29.

- [8](#) JJ:90 i Kierkegaard 1999.
- [9](#) JJ:113 i Kierkegaard 1999.
- [10](#) JJ:350–351 i Kierkegaard 1999.
- [11](#) Kondrup 2000, 312.
- [12](#) Vi ser her bort fra forekomsten af e-bøger og disses evt. fremtidige succes.
- [13](#) JJ:81 i Kierkegaard 1999.
- [14](#) JJ:93 i Kierkegaard 1999.
- [15](#) Kierkegaard 1997, 112.
- [16](#) Kondrup 1996, afsnit 5.
- [17](#) Kierkegaard 1998, 97.

115

Utgivelsen av “Wittgenstein’s Nachlass”

av Claus Huitfeldt

Innledning

Wittgenstein’s Nachlass – The Bergen electronic edition, resultatet av ti års arbeid ved Wittgensteinarkivet ved Universitetet i Bergen, ble nylig utgitt av Oxford University Press.^{[1](#)}

Denne elektroniske utgaven er den første *fullstendige* utgivelsen noensinne av den østerrikske filosofen Ludwig Wittgensteins (1889–1951) filosofiske *Nachlass*. Den inneholder mer enn 20.000 transkriberte sider i søkbar form, i tillegg til en komplett faksimile i farger. Det er ikke bare innholdet og utgavens omfang, men også de utgivelses- og redigeringsmetodene som er benyttet, som gjør den høyst relevant både for Wittgensteinforskning og for moderne databasert tekstkritikk generelt.

Tidligere utgivelser

Wittgenstein selv publiserte bare ett filosofisk verk: *Tractatus Logico Philosophicus*.^{[2](#)} Likevel etterlot han seg ca. 20.000 upubliserte manuskriptsider. Sentrale deler av dette *Nachlasset* er blitt redigert og publisert posthumt.^{[3](#)} Likevel har et sted mellom to tredjedeler og tre fjerdedeler av *Nachlass* forblitt upublisert frem til nå.^{[4](#)}

Noen av de tidligere publiserte utgavene er utvalg fra flere ulike manuskripter, men utgavenes forhold til de enkelte manuskriptene er ikke redegjort for i detalj. Utgavene er resultat av ulike tilnærminger

116

til manuskriptene, noen av dem inneholder mange redaksjonelle inngrep, i andre har redaktørene vært mer tilbakeholdne. De aller fleste utgavene mangler tekstkritisk apparat eller annen form for detaljert dokumentasjon av redaksjonelle avgjørelser.

På bakgrunn av dette er det forståelig at det lenge har vært et etterspørsel etter en fullstendig, tekstkritisk utgave av hele *Nachlass*.

Wittgensteins *Nachlass*

I likhet med andre moderne manuskriptkilder inneholder Wittgensteins skrifter overstrykninger, overskrivninger, interlineære innskudd, randbemerkninger, kommentarer, substitusjoner, ombyttinger, forkortelser, så vel som språklige feil og skrivefeil av mer generell karakter.

Et særlig problem viser seg i Wittgensteins vane med å kombinere interlineære innskudd, markeringer, og ofte også overstrykninger, for å danne alternative uttrykksformer. I noen tilfeller er det tydelig at han har foretrukket bestemte alternativer, i andre er det ikke tatt noen avgjørelse. I tillegg hadde Wittgenstein en del særegne skrivevaner, som bl.a.

et detaljert system av avsnittsmarkeringer, strykninger, kryssreferanser, marg-merker og -linjer samt ulike former for understrekning, for å nevne noen.

Mange av disse innslagene er resultater av Wittgensteins vedvarende forsøk på å revidere og omarrangere sine skrifter. Noen av revisjonene bestod også i å kopiere eller diktere deler av et manuskript over i et annet. *Nachlass* inneholder derfor flere “lag” eller stadier av grunnleggende tilsvarende tekststykker. Disse inter- og intratekstuelle forholdene er kompliserte og på ingen måte fullt ut kartlagt, men av helt særlig interesse for forskere som studerer utviklingen av Wittgensteins arbeid.

Hvorfor en dokumentarisk utgave?

Når man tok *Nachlass*’ egenskaper, og dets forhold til de eksisterende, posthumt publiserte utgavene i betraktning, var det på ingen måte selvsagt da arbeidet med Wittgensteinarkivet startet hvordan en komplett, vitenskapelig utgave av *Nachlass* burde se ut.

117

På den ene siden talte *Nachlass*’ repetitive natur for en *syntetisk*, tekstkritisk utgave, hvor ulike versjoner av mer eller mindre identisk tekst i de forskjellige manuskriptene ville bli representert som varianter av én grunntekst. Men generelle redaksjonelle avgjørelser, og særlig valg av grunntekst, ville vært fortolkningsmessig diskutabile og problematiske i forhold til det filosofiske publikum utgaven var ment å tjene.

På den andre siden så det ut til at en *dokumentarisk* utgave som reproduiserte det store antallet av revisjoner og omskrivninger side for side, manuskript for manuskript, ville føre til en massiv, forvirrende og unødvendig duplisering av grunnleggende identisk materiale. Til en viss grad kunne denne forvirringen bli klarere ved kryssreferanser mellom de ulike versjonene. Men slike kryssreferanser kunne lett bli så mange at de ville forsterke presentasjonens kompleksitet, heller enn å redusere den.

Problemene med en dokumentarisk utgave ble likevel betraktet som akseptable ettersom utgaven skulle publiseres i elektronisk form. For det første er en dokumentarisk utgaves voldsomme omfang enklere å håndtere i elektronisk form. For det andre er en elektronisk utgave mer fleksibel og åpen for endringer enn en bokutgave.

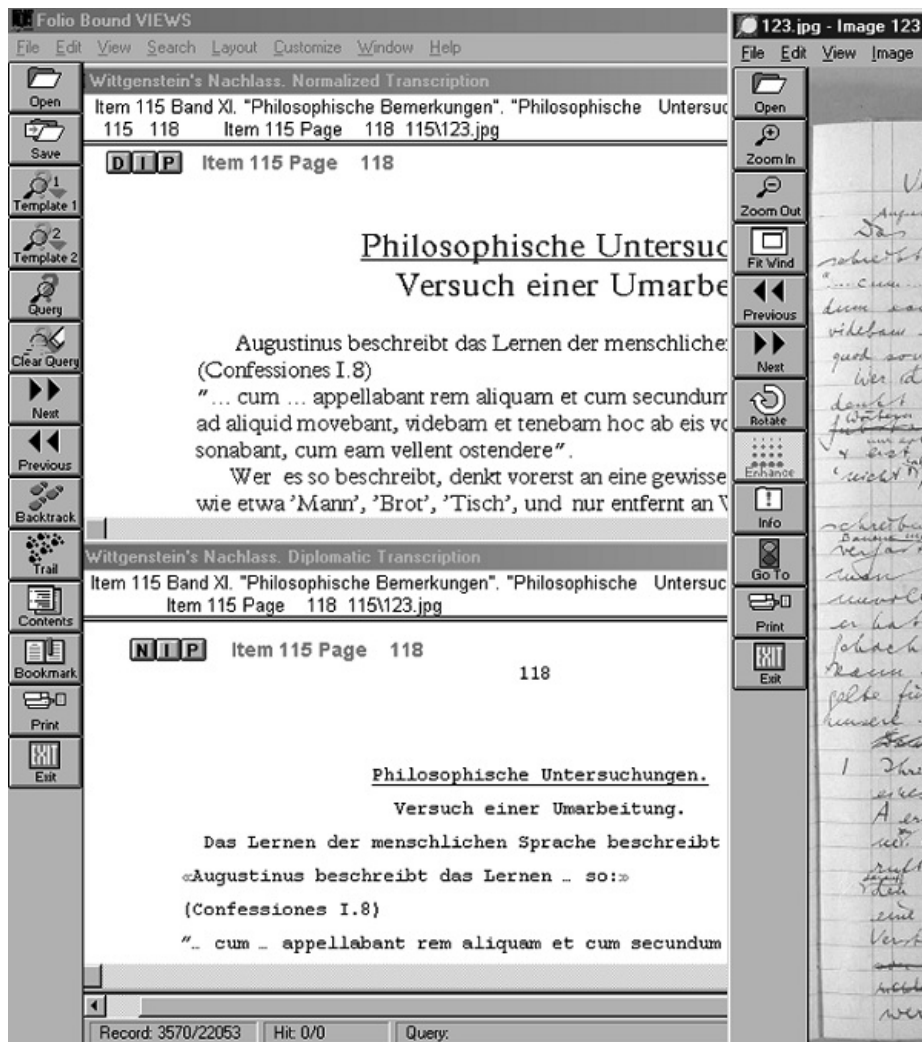
Det ble derfor bestemt at man skulle satse på en elektronisk, *dokumentarisk* utgave. Det har ikke vært (og er fremdeles ikke) aktuelt å publisere denne utgaven i bokform. Derimot kan den i høy grad være *basis* for en *syntetisk* utgave, dersom dette skulle vise seg å være ønskelig i fremtiden.

Utgavens innhold

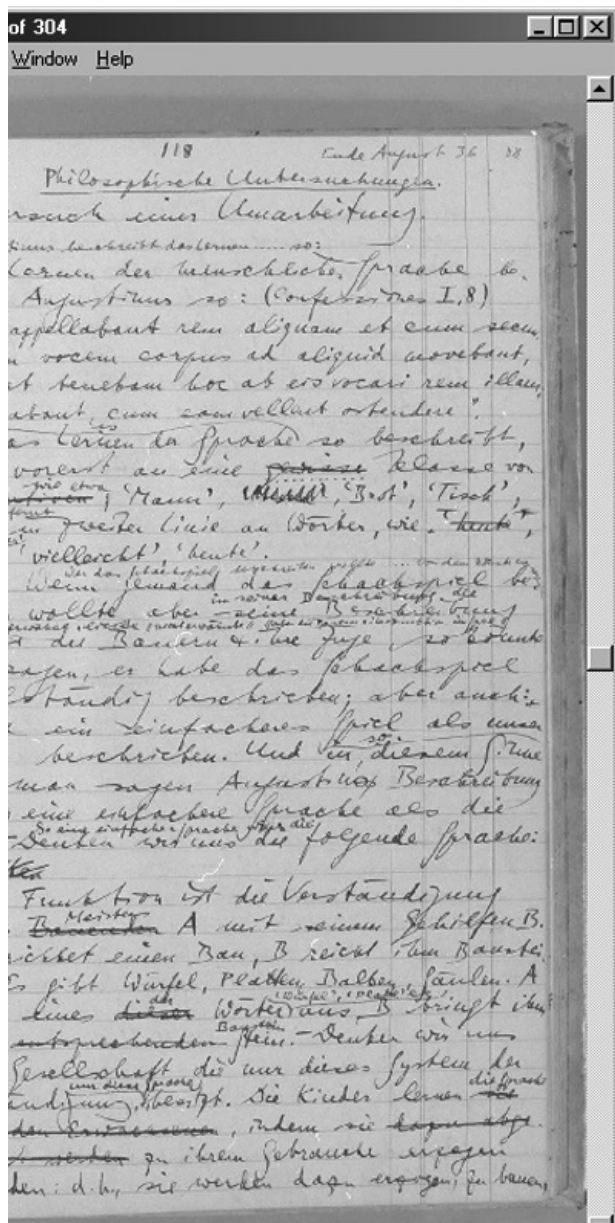
Wittgenstein’s Nachlass – The Bergen electronic edition består av tre hovedkomponenter: En *faksimile*, en *diplomatarisk* transkripsjon og en *normalisert* transkripsjon. Disse tre komponentene utgjør tre alternative, forbundne, men uavhengige, “innganger” til *Nachlass*.

Faksimilen består simpelthen av digitale, høykvalitets fargebilder av hver eneste side av *Nachlass*. De diplomatariske og normaliserte transkripsjonene er ulike, ikke så mye i detaljeringsgrad som i perspektiv.

118

I den diplomatariske versjonen finner man, i tillegg til en originaltro gjengivelse av hver enkelt bokstav og hvert enkelt ord, også detaljer

knyttet til tekstens faktiske utseende. Man kan si at denne versjonen bærer i seg en erkjennelse av at vår forståelse av teksten i høy grad er utledet av den visuelle fremstillingen av materialet. Den reproducerer generelle trekk som overstrøkne ord og bokstaver, forkortelser, ortografiske uoverensstemmelser, bortvalgte formuleringer, instruksjoner om omorganisering av materialet fra forfatterens side, randbemerkninger, osv. Det antas at den diplomatariske teksten først og fremst vil bli brukt som en hjelp til å lese faksimilen.

Den normaliserte versjonen presenterer på sin side teksten med vekt på dens tematiske og semantiske aspekt. Ortografien er korrigert til en standard form, skrivefeil og overstrøket materiale er fjernet, forkortelser er skrevet ut, og entydige instruksjoner for omorganisering av materialet er utført. Varianter er delt opp i alternative lesemåter, og av disse er én konstant synlig på skjermen, mens de andre kan vises etter ønske. Resultatet er en versjon

Normalized Transcriptions -- Standard Search

Item Title:

Group: Date (Earliest estimated date) From: to:

Full Text:

Coded Text (Geheimschrift): Person:

Language
 English:
 French:
 Latin:

Word:

 spielähnlicher
 spielbrett
 spiele
 spielen
 spielend
 spielenden
 spielendes
 spielens
 spieler
 spielerei
 spielerisch
 spielen
 spieles
 spielfehler
 spielfeld

[item 213 sog. "big typescript"] - 2999 } & - 181 }
 spiel - 2539 }
 [personal name, standard form: 'russell, bertrand'] - 577 } & - 3

Records With Hits - 3

Cancel OK

som er enkel å lese og som er egnet for å søke etter ord og uttrykk.

De tre versjonene er lenket sammen, slik at leseren enkelt kan veksle mellom dem (jfr. ill. 1 for et skjermbilde med alle tre versjonene av den samme teksten i tre ulike vinduer). Vanligvis vil leseren først søke i den normaliserte transkripsjonen etter diverse ord eller uttrykk, så konsultere den diplomatiske transkripsjonen for nærmere detaljer, og endelig (for eksempel, dersom man er i tvil om transkripsjonen), faksimilen. I tillegg til å kunne søke etter ord og uttrykk (ved å bruke jokertegn, boolske uttrykk og nærhets-søk), kan leseren også søke etter elementer som datoer, personnavn, erstatninger, formler, etc. Søkene kan avgrenses til å gjelde enkelte manuskripter

121

Normalized Transcriptions -- Specialized Search

Item Title:

Group: Date (Earliest estimated date) From: to:

Full Text:

Coded Text (Geheimschrift): Graphics:

Notation
 Logical:
 Mathematical:
 Set-Theoretical:
 Musical:
 Miscellaneous:

Word:

 arithmetic notation
 arithmetic operation
 arithmetic operation, algebra
 arithmetic operation, identity func
 arithmetic operation, successor fu
 arithmetic operation, successor re
 arithmetic real analysis, series exp
 arithmetic relation
 arithmetic representation
 arithmetic sequence
 arithmetic sequence term
 arithmetic sequence, arithmetic fu
 arithmetic sequence, successor fu
 arithmetic series
 arithmetic successor function
 arithmetic variable
 arithmetic, algebra

[item 213 sog. "big typescript"] - 2999 } & - 18 }
 [graphics: 'reihenfolgen; strichnotation'] - 149 }
 [mathematics: 'arithmetic representation'] - 105 } & - 12

Records With Hits - 12

Cancel OK

eller grupper av manuskripter, tidsperioder, osv. (Jfr. ill. 2 og 3 for skjermbilder som viser noen av de mulige søkekategoriene.)

Noen nøkkeltall

Som allerede nevnt dekker utgaven 20.000 sider, som alle er presentert i de tre alternative formatene vi hittil har diskutert. De 20.000 sidene omfatter til sammen tre millioner ord, og for å forbinde de tre versjonene med hverandre har det blitt opprettet ca. 200.000 lenker. I tillegg er det et par tusen lenker som representerer Wittgensteins egne kryssreferanser. Basistranskripsjonen som utgaven stammer fra (se

122

under) inneholder ca. to millioner kodete elementer ("entity references", dvs. koder for spesielle tegn, ikke inkludert).

Selv om prosjektet delvis var basert på tidligere utført arbeid,⁵ tok det bortimot ti år å fullføre det. Wittgensteinarkivet ved Universitetet i Bergen brukte i alt 40 årsverk (dette inkluderer, i tillegg til teksttranskripsjon og redigering, også ledelse, administrasjon, systemutvikling og vedlikehold, samt alle andre oppgaver knyttet til prosjektet.) Dette gir et gjennomsnittlig utbytte på to sider pr person pr. dag, noe som er å betrakte som høyt sammenlignet med de fleste lignende utgivelsesprosjekter.

Krav til utgaven

Under utarbeidelsen av utgaven fungerte følgende grunnleggende krav som ledetråder for Wittgensteinarkivets arbeid: Transkripsjonene skulle utgjøre basis for produksjonen av både en (1) *diplomatarisk* og (2) *normalisert* versjon av hvert eneste manuskript. Transkripsjonene skulle også være egnet til (3) *søk* etter ord, fraser, innholdselementer og kryssreferanser. I tillegg skulle transkripsjonene inneholde informasjon som muliggjorde (4) grammatisk *analyse*, og *segmentering* ifølge alternative kriterier.

I tillegg ble det betraktet som nødvendig at utgaven måtte benytte et enhetlig og *konsistent* sett av redigeringsprinsipper gjennom hele *Nachlass*, at den skulle dokumentere manuskriptdetaljer etter den høyest mulige standard for tekstkritisk *nøyaktighet*, og at den skulle oppgi eksakt *kildereferanse* til *Nachlass* for hver eneste tekstdel.

Ideelt sett skulle transkripsjonen ikke bare (selv om dette var viktig) være fortolkningsmessig akseptabel, konsistent og systematisk, men også *verifiserbar*. Med andre ord, transkripsjonsarbeidet skulle så langt som mulig være styrt av *eksplisitte regler* slik at alle som skulle forsøke å gjenta arbeidet etter disse reglene vil ende opp med det samme resultatet.

123

Primærformat

Disse kravene var ikke lette å forene. Særlig gikk kravet om en diplomatarisk versjon ofte på tvers av de andre kravene. Av en rekke grunner, hovedsakelig hensynet til datasikkerhet og versjonskontroll, ble det bestemt at for ethvert manuskript skulle det lages en, og *bare* en, kildetranskripsjon som skulle tjene *alle* våre formål. For å sikre at utgaven skulle være anvendelig så langt inn i fremtiden som mulig, ble det betraktet som nødvendig at kildetranskripsjonenes format så langt mulig skulle være maskin- og programvareuavhengig. Derfor ble det bestemt å bruke et deskriptivt kodesystem, dvs. et system der man markerer tekstlige trekk eksplisitt og i samsvar med en formell syntaks. Dette skulle sette oss i stand til å produsere sekundærversjoner som tilfredsstilte de omtalte kravene, enten ved hjelp av kommersielt tilgjengelig eller ved spesiallaget programvare. Da Wittgensteinarkivet ble etablert, var *Standard Generalized Markup Language* (SGML 1986) den eneste internasjonale standarden for tekstkoding. Likevel ble det vedtatt å ikke benytte SGML i dette prosjektet. I stedet ble det utviklet en kodesyntaks spesielt for Wittgensteinarkivet. Det ble også utviklet programvare som muliggjorde konvertering til andre formater. Systemet ble kalt Multi-Element Code System (MECS).⁶

En av grunnene til ikke å velge SGML var at SGML hadde problemer med å representere overlapping og andre komplekse tekstlige strukturer. En annen årsak var at det eksisterte lite relevant programvare for SGML, og det var lite erfaring tilgjengelig fra bruk av SGML i vitenskapelig redigeringsarbeid (Text Encoding Initiative's Guidelines⁷ var ennå ikke utarbeidet). MECS ble derfor utviklet for å overvinne noen av problemene med SGML og for å fungere som

egnet programvare for tekstkritiske formål utover det SGML kunne tilby på den tiden. MECS ble likevel forsøkt holdt så nært opp til SGML som mulig. Imidlertid er hverken grunnene til beslutningen om ikke å bruke SGML eller forskjellene mellom SGML og MECS relevante for formålet med denne diskusjonen. ⁸ I stedet vil jeg fokusere på eksempler tatt fra det SGML-baserte kodeskjema utviklet av Text Encoding Initiative, siden dette er mer viden kjent enn det MECS-baserte kodeskjemaet brukt ved Wittgensteinarkivet.

124

Konsistens i koding

TEI tilbyr forskjellig mekanismer for koding av mange (eller til og med de fleste) tekstlige fenomener. Dette er en del av TEIs styrke, og en av årsakene til at TEI er funnet anvendelig for et stort antall helt ulike prosjekter involvert i tekstkoding. Den samme åpenheten og fleksibiliteten kan imidlertid innebære en fare for inkonsistens.

For eksempel kan forkortelser bli kodet på to vidt forskjellige måter i følge TEI. Den tyske forkortelsen 'dh', som vanligvis står for 'das heißt' ("det vil si") kan for eksempel enten bli kodet slik:

(1) `<abbr expans='das heißt'>dh</abbr>`

eller slik:

(2) `<expans abbr='dh'>das heißt</expans>`

Et stilark som innebærer at innholdet i et abbr element skal erstattes av dets expans attributtverdi, mens innholdet i et expans element skal bli skrevet ut som det er, vil fremvise både (1) og (2) som "das heißt". På samme måte vil et stilark som indikerer at innholdet i et abbr element skal bli skrevet som det er, mens innholdet av et expans element skal erstattes av sin abbr attributtverdi, fremvise både (1) and (2) som "dh". Enhver annen kombinasjon av spesifikasjoner vil behandle de to alternative representasjonene av den samme forkortelsen ulikt.

Riktignok kan det være grunn til å behandle *ulike* instanser av samme forkortelse ulikt (f.eks. avhengig av kontekst), men dersom valget av representasjonsform er latt åpen helt uten bestemmelse av regler som styrer transkripsjon og redigering, er veien til inkonsistens vid åpen. På den annen side kan det være grunner til å behandle ulike forkortelser ulikt, uavhengig av kontekst.

For eksempel hører den tyske forkortelsen 'dh' til hverdagsspråket, og kan betraktes som en *standard* forkortelse, mens forkortelsen 'Psych', slik den finnes enkelte steder i Wittgensteins *Nachlass*, på ingen måte er en standard forkortelse. 'Psych' kan være en forkortelse for 'Psychologie', 'Psychologisch' eller 'Psychisch' (henholdsvis 'psykologi', 'psykologisk', og 'psykisk'), avhengig av kontekst og fortolkning. (Tyske regler for bruk av stor og liten bokstav kompliserer forholdene ytterligere, uten at det er tatt i betraktning her.)

125

I SGML kan elementers innhold kodes, mens attributtverdier ikke kan. Med andre ord; dersom det er gjort en distinksjon mellom standard og ikkestandard forkortelser, og det er behov for å kode begge, så bør ingen av dem representeres som attributtverdier.

En av de store fordelene med et tekstkodesystem som SGML er at det tillater automatisk kontroll av dokumentstruktur. Det som blir kontrollert er imidlertid kodingens struktur, ikke innholdet i tekstelementer eller attributtverdier av type tekst. I noen tilfeller kan det være behov for å kontrollere innholdet av standard eller ikkestandard forkortelser hver for seg. (For eksempel kan det være ønskelig å sjekke begge mot en liste over standard forkortelser.) I slike tilfeller bør de to typene forkortelser representeres som innhold av elementer av forskjellig type.

Ved Wittgensteinarkivet ble det besluttet å skille mellom standard og ikkestandard forkortelser, og å representere begge som elementinnhold. (Dersom vi hadde benyttet TEI, ville vi kanskje ha brukt abbr-elementet for standard forkortelser og expans-elementet for ikkestandard forkortelser.) Poenget med denne diskusjonen er imidlertid ikke å argumentere for den bestemte løsningen som Wittgensteinarkivet valgte. Eksemplet er bare ment å illustrere det mer generelle og viktige poenget at av hensyn til konsistens vil ethvert prosjekt trenge å reflektere over saker som disse i forbindelse med bortimot hvert eneste tekstlige fenomen som skal kodes.

Konsistens i redigering og tolkning

La oss tenke oss følgende hypotetiske eksempel fra en manuskriptkilde:

*weiße
das große Schloß Haus*

For å etterkomme Wittgensteinarkivets krav til diplomatarisk gjengivelse må man ta hensyn til det faktum at “weiße” er innskutt over linjen, at “Schloß” er overstrøket, og at “große” er feilskrevet som “grosse”. Alle disse fenomenene må altså registreres.

126

I følge kravene til normalisert gjengivelse må man imidlertid ikke bare ta med i betraktningen at “große” er korrekt skrivemåte for “grosse”, men også ta standpunkt til de mulige lesemåtene for teksten. Tatt ut av kontekst ser eksemplet rent intuitivt ut til å ha i alle fall disse mulige lesemåtene:

- (a) das große weiße Haus
- (b) das große weiße Schloß
- (c) das große Schloß
- (d) das weiße Haus
- (e) das große Haus
- (f) das weiße Schloß

I tekstkritisk arbeid vil man alltid måtte forutsette at transkribenter og redaktører gjør sine valg av lesemåter basert på sin egen dømmekraft og inngående kjennskap til forfatteren, tekstens historie, dens historiske og kulturelle kontekst og andre fortolkningsmessig relevante faktorer. Svært ofte er imidlertid ikke slike betraktninger alene tilstrekkelig til å avgjøre detaljspørsmål av denne typen. Å overlate valget av lesemåte ene og alene til den enkelte transkribent, uten nærmere veiledning, vil i slike situasjoner nærmest garantert føre til inkonsistens.

I følge redigeringsprinsippene anvendt ved Wittgensteinarkivet har dette eksemplet kun to lesemåter: (a) og (b) – disse og ingen andre, hverken flere eller færre (dersom ikke fortolkningsmessige hensyn sier noe annet). Vi vil ikke her gå nærmere inn i detalj med hensyn til avveiningene som ledet til denne beslutningen. *Hvilke* prinsipper som anvendes ved valg av lesemåter kan alltid diskuteres, og vil også variere fra prosjekt til prosjekt. Derimot er det av hensyn til konsistens vanligvis viktig å forsikre seg om at slike situasjoner alltid behandles *på samme måte* innenfor samme prosjekt.

Grunnleggende forutsetninger

Man kan si at målet med en diplomatarisk representasjon er korrekt gjengivelse av hver eneste *bokstav* i originalen, mens målet med en normalisert representasjon er å gjengi hvert eneste *ord* og hver eneste *lesemåte* riktig. Det vi trenger for å forsikre oss om at transkripsjoner

127

er konsistente og korrekte gjengivelser, er dermed *kriterier* for hva som er å regne som korrekt, samt *prosedyrer* som kan hjelpe transkribenten med å velge riktig løsning i hvert enkelt tilfelle.

Det følgende er en kort beskrivelse av kriteriene og prosedyrene som ble utviklet og benyttet ved Wittgensteinarkivet. Som nevnt benyttet ikke Wittgensteinarkivet TEI, ei heller SGML. Kriteriene og prosedyrene som diskuteres her helt uavhengige av slike tekniske spørsmål, og de kan like gjerne benyttes av eksempelvis TEI-baserte prosjekter.

La oss starte med de kriteriene som er ment å sikre at en transkripsjon egner seg til diplomatarisk reproduksjon av originalteksten. Det er ikke selvnødvendig hva dette betyr. Ifølge noen konvensjoner bevarer en diplomatarisk reproduksjon en nærmest eksakt posisjonering av ethvert tekstelement i forhold til boksidens to dimensjoner, reproducerer nøyaktig forskjellene helt mellom allografer av samme grafem, og gjengir visuelle trekk som

overstrykninger, understrekninger osv. så nær opp til originalens utseende som overhodet mulig.

Wittgensteinarkivet bestemte seg for en mindre streng definisjon: Den diplomatariske reproduksjonen skulle reprodusere originalen grafem for grafem, angi innrykk og relativ plassering av tekstelementene i forhold til hverandre på siden, og inneholde informasjon om overstrykninger, interlineære innskudd og ulike typer understrekning. Det ble likevel ikke betraktet som nødvendig å angi hvert eneste linjeskift eller allografisk variasjon.

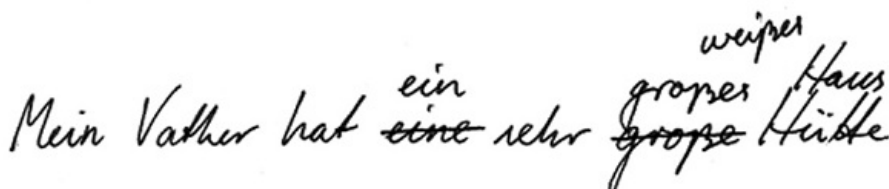
Dette førte til at kodesystemet inneholdt koder for fenomener av den typen som er nevnt, og prosedyrene som ble fulgt av transkribentene var helt enkelt å merke hvert eneste slikt fenomen med det aktuelle elementet. Ved hjelp av et stilark ble de merkede egenskapene reprodusert etter egne konvensjoner, og transkripsjonene ble korrigert ved visuelt å sammenligne resultatet med den originale teksten.

Kriteriene for å forsikre seg om at en transkripsjon var egnet til en normalisert reproduksjon, var langt vanskeligere å formulere, og ble behandlet ved en grundigere og mer formell tilnærmingssmåte. Disse vil bli beskrevet i de to neste avsnittene.

128

Formalisering og operasjonalisering

La oss tenke oss følgende hypotetiske eksempel, som er en smule mer komplisert enn det forrige:

Igen er det et åpenbart krav til en normalisert gjengivelse at ortografiske feil rettes. I dette eksemplet vil man måtte markere det feilstavede 'Vather' slik at det kan bli korrekt gjengitt som 'Vater' i den normaliserte versjonen. Ortografiske regler er ikke alltid entydige, og tekster følger til tider særegne eller inkonsistente ortografier. Dette blir ytterligere komplisert av at ortografisk variasjon ofte kan være et litterært uttrykksmiddel, og at ortografi i seg selv kan være et studieobjekt i visse sammenhenger. I elektronisk tekst påvirker staving ikke bare leselighet, men også søkbarhet. Derfor er standardisering langt viktigere i en elektronisk utgave enn i en tradisjonell. Mens det kan finnes behov for å beholde den originale ortografien, som i den diplomatariske transkripsjonen, er det nesten alltid også et behov for å standardisere ortografien til et sett av uniforme staveregler.

Men hva så med alternative lesemåter? I dette eksemplet ser 'ein' ut til å skulle erstatte 'eine', 'großes' ser ut til å erstatte 'große' og 'Haus' ser ut til å skulle erstatte 'Hütte'. Dette taler for minst disse tre lesemåtene:

- a) Mein Vater hat eine sehr große Hütte
- b) Mein Vater hat ein sehr großes Haus
- c) Mein Vater hat ein sehr großes weißes Haus

Dersom man antar at det innskutte 'weißes' er ment som innskudd både til a) og til b), og at forfatteren rett og slett har glemt at det innskutte adjektivet 'weißes' i a) vil kreve den bøyde formen 'weiße' i b), er kanskje også dette en mulig lesemåte:

- d) Mein Vater hat eine sehr große weiße Hütte

129

Som med det forrige eksemplet er det her behov for retningslinjer når det gjelder spørsmålet om alle eller bare noen av disse er å regne som mulige lesemåter. Uansett resulterer ikke *alle* mulige kombinasjoner av alternative uttrykk mulige lesemåter. For eksempel, selv om 'Hütte' ikke er strøket, er

Mein Vater hat ein sehr großes Hütte

ugrammatisk, og derfor ikke en mulig lesemåte. Ved rent mekanisk å velge ut ett ledd fra hvert alternativ kan man komme i skade for å skape klart uakseptable lesemåter. Det er behov for å merke teksten på en slik måte at disse ikke

blir inkludert.

Vi begynte med en grunnleggende beslutning: Dersom fortolkningsmessige hensyn ikke taler klart i favør av den ene av to eller flere mulige transkripsjoner, ville vi velge den som kom nærmest det vi kalte en *velformet tekst*. Velformet tekst definerte vi som følger:

En *velformet tekst* er en lineær sekvens av ortografisk akseptable og grammatisk velformede setninger som til sammen utgjør en koherent tekstenhet.

Vårt neste steg var å definere hva vi kalte for en *alfatekst*:

En *alfatekst* er ett sett av strenger generert fra en transkripsjon i samsvar med visse språkspesifikke prosedyrer.

Det ble definert én slik prosedyre for hvert av de språkene som var å finne i en transkripsjon. Prosedyren bestod i å tilordne funksjoner som eksklusjon, inklusjon, versalisering osv. for hver enkelt elementtype.

Vårt siste steg var å definere hva vi kalte for *betatekster*. Med i betraktningen var det faktum at mens en *velformet tekst* var definert som en *unilineær* sekvens av setninger, var et manuskript med ulike lesemåter snarere å betrakte som *multilineært* enn *unilineært*. Vi definerte en transkripsjons betatekst omtrent som følger:

En transkripsjons *betatekster* er et sett av tekster utledet fra transkripsjonen ved at man for hver substitusjon ekskluderer alle unntatt ett alternativ, for

130

så å gjenta prosessen inntil alle mulige kombinasjoner av alternativer i teksten er uttømt.

På dette grunnlaget kunne vi formulere vårt kriterium for velformethet på følgende måte:

T1: Alle en transkripsjons alfatekster skal være en liste av graf-ord som er ortografisk akseptable i vedkommende alfateksts språk.

T2: Alle en transkripsjons betatekster skal være velformede tekster.

For å unngå en mulig misforståelse: Settet av betatekster som er mulig å utlede fra en og samme transkripsjon representerer ikke nødvendigvis ulike fortolkninger av den aktuelle teksten. Dersom transkripsjonen genererer mer enn en betatekst, kan det vel så gjerne betraktes som en egenskap ved den aktuelle fortolkningen.

Transkripsjonsmetode

Så langt hadde vi formulert kriterier som tjener til å avgrense noen av de fortolkningsmessig akseptable transkripsjonene fremfor andre som de foretrukne. Det som gjenstod å gjøre var å foreskrive en prosedyre som skulle hjelpe transkribenten med å tilfredsstille disse kriteriene. Til dette benyttet vi oss av en nokså indirekte strategi: Vi foreskrev en prosedyre som, gitt de aktuelle manuskriptenes natur, i de fleste tilfeller med sikkerhet ville produsere en transkripsjon som ikke tilfredsstilte kriteriene. Denne grunnleggende prosedyren var som følger:

REGEL A: Dokumenter skal transkriberes side for side fra begynnelse til slutt, hver side vertikalt linje for linje fra topp til bunn, hver linje horisontalt tegn for tegn fra venstre mot høyre.

Ved første øyekast virker kanskje regelen triviell hinsides enhver interesse. Den ekspliserer jo bare en av de mest grunnleggende reglene i det vestlige skriftsystemet. Men med vårt materiale ville den foreskrevne prosedyren nærmest garantert resultere i transkripsjoner som hverken var fortolkningsmessig akseptable eller velformede.

131

Derfor satte vi også opp regler for når transkribentene kunne tillate seg å avvike fra regel A. Avvik var tillatt hvis og bare hvis ett eller flere av følgende kriterier var oppfylt:

D1. Det er ikke mulig å tilfredsstille T1 og T2 uten at det gjøres avvik fra regel A, og det er ingen fortolkningsmessige hensyn som direkte motsier det aktuelle avviket.

D2. Selv om en transkripsjon i samsvar med regel A tilfredsstiller T1 og T2, er det positivt belegg i manuskriptet for å avvike

fra regel A, og avviket fører ikke til brudd med T1 eller T2.

D3. Det er positivt belegg for mer enn én lese måte for et spesifikt ord, denne lese måten vil ikke være representert i transkripsjonens alfatekst med mindre det gjøres unntak fra regel A, og unntaket fører ikke til brudd med T1 eller T2.

Endelig vedtok vi hvilke former for avvik eller modifikasjoner som var tillatt, og listet dem i prioriteringsrekkefølge:

- 1) Omplassering
- 2) Enkel substitusjon
- 3) Reiterativ substitusjon
- 4) Tilføyelse
- 5) Eksklusjon

Hvert av disse avvikene ble i sin tur definert på grunnlag av spesifikke kodeprosedyrer. For eksempel bestod ikke “eksklusjon” i å utelate tekst, men å markere den med et element klassifisert som “betaeksklusjon” eller “alfaeksklusjon”. Vi skal ikke gå nærmere inn på disse operasjonene her. Det som er viktig å merke seg er imidlertid at avvikene ble gitt en prioritert rekkefølge. Dette innebar at et avvik på et lavere nivå bare kunne bli benyttet dersom ingen kombinasjon av avvik på et høyere nivå ville være tilstrekkelig til å tilfredsstille T1 og T2. For eksempel skulle enkel substitusjon bare brukes dersom omplassering ikke var tilstrekkelig; reiterativ substitusjon bare dersom hverken omplassering eller enkel substitusjon, eller en kombinasjon av omplassering og enkel substitusjon var tilstrekkelig; osv.

En transkripsjon av eksemplet brukt i den forrige seksjonen gjort utfra de transkripsjonsregler som er definert av vårt prosjekt vil generere følgende alfatekst:

132

mein Vater hat eine ein sehr große großes weißes Hütte Haus

og følgende betatekster:

Mein Vater hat eine sehr große Hütte

Mein Vater hat ein sehr großes weißes Haus

Alfateksten tilfredsstiller T1, og betateksten tilfredsstiller T2. Det er imidlertid verdt å merke seg at mens prosedyren faktisk produserer lese måtene a) og c), produserer den *ikke* b) eller d), som også tilfredsstiller T2.

Konklusjon

Metoden som her er skissert kan nok lett misforstås dit hen at den er ment å erstatte tradisjonell tekstkritisk forskning, basert på filologisk kunnskap og samvittighetsfull fortolkning, med mekaniske prosedyrer og en formalistisk definisjon av “korrekt” transkripsjon.

Derfor er det viktig å understreke at kravene T1 og T2 *ikke* har som intensjon å fungere som kriterier for å identifisere en korrekt fortolkning av et manuskript. Det de gjør er å lede våre valg mellom mulige fortolkninger i favør av *noen* snarere enn andre.

Og som så ofte er tilfelle, er ikke metoden som sådan avhengig av bruken av kodesystemer, ei heller av datamaskiner. Men det er bare ved å kode tekst og benytte seg av datamaskinelt utstyr at metoden kan anvendes i praksis.

Noter

¹ Wittgenstein 1998–2000.

² Wittgenstein 1922.

³ Wright 1982, første gang publisert i The philosophical review, 78, 1969.

⁴ Pichler i Biggs & Pichler 1993, 12.

⁵ Huitfeldt & Rossvær 1989.

Forleggeri, edisjonsfilologi og vitenskapelige tekstutgivelser

av Astrid de Vibe

Mine første møter med edisjonsfilologien har vært av ulike karakter:

- Jeg har beundret et presist og høyt kvalifisert arbeid med “Henrik Ibsens skrifter”,
- jeg har fått berettiget kjeft som ansvarlig utgiver av Cora Sandel og Agnar Mykle,
- og jeg har fått uberettiget, syns jeg, kritikk for at faksimileutgaver av Hamsuns førsteutgaver ikke lagerføres.

Alt skal utdypes en smule nedenfor. Forholdet mellom forleggere og edisjonsfilologer vil ventelig alltid bli av denne sammensatte typen, for vi representerer to ulike ståsteder til samme objekt, tekstutgivelsen, men selv om vi forleggere innimellom må tåle å få kritikk, er i de fleste tilfeller interessene sammenfallende. Selv når edisjonsfilologenes analytiske arbeid, deres de- og rekonstruksjoner, avdekker feil og fører til refs av utgivelsene våre, ser forleggere hvor verdifullt dette arbeidet er for oss.

Om førsteutgaver

Høsten 2000 måtte Norstedts Förlag tilbakekalle et førsteopplag på 40 000 eksemplarer av en av tidenes store svenske boksuksesser, bind

IX av Herman Lindqvists verk *Historien om Sverige* pga. en innholdsmessig lapsus. Slikt gjør en forlegger ydmyk, ikke bare av økonomiske grunner, og det skaper ettertanke om tekstforedlingsarbeidet og utgiveransvaret.

Ideen om en omforenet master, det skjønnlitterære verket i sin aller første utgave, som skal danne utgangspunkt for senere tekster, har nok forleggeren et langt mer pragmatisk forhold til enn edisjonsfilologer flest. For vi vet alt som *kan gå* galt, *går* galt, og vi overraskes knapt når vi hører om nye varianter av hva som *har gått* galt. Forskerens helt legitime respekt for førsteutgaven og det som tilsynelatende er forfatterens “ferdigattest”, fortøner seg noen ganger litt absurd for en forlegger. For forfattere er ulike. Noen manuskripter utvikles gjennom år, i en strøm av fram- og tilbakesendinger mellom forlag og forfatter, og avstanden mellom det første innspillet og sluttresultatet kan være enorm. Verket er blitt til i dialog og prosess. Noen forfattere leverer sirlige manus som de knapt vil endre et komma i. Andre ser seg nærmest ferdig med verket etter manusvask (“Bli ferdig, send sjekken!”), atter andre ser på blåkopien som enda en mulighet for rettinger og tilføyelser.

Når er en bok ferdig? Jean-Paul Sartre mente at boken først blir litteratur når den blir lest, men selv en forlegger klemte inntil veggen etter en blunder skjønner at dette ikke er et argument å lene seg til i denne diskusjonen. Da er det lettere å finne aktverdige paralleller i utgiverhistorien: Ibsens to ulike avslutninger på *Et dukkehjem* eller Hamsuns mange omarbeidinger i *Sult* foran de første tre–fire opptrykkene. Forfatterne har også høyst ulike forhold til sine tidligere verker. Noen vil ikke engang lese dem på nytt, andre ser muligheten til å gjøre store inngrep i teksten. Det mest ekstreme eksempel jeg har møtt, er en forfatter som i 1999 ønsket å skrive om de tretti første sidene av en tidligere utgitt bok – og til og med melde den på innkjøpsordningen på nytt.

Forleggerens utgiveransvar fortøner seg forskjellig innen ulike utgivelsesområder. At en lærebok skal være i stadig utvikling, fra år til år, reagerer få på. Det er også en etablert og aktverdig praksis at verdenslitteraturhistoriens sentrale verker trenger å bli oversatt på

nytt med jevne mellomrom, for oversettelser blir foreldet. Men hva med det originale litterære kunstverket? Har den skjønnlitterære forfatteren anledning til å endre sitt verk? I den digitale tidsalder trenger vi en ny diskusjon om kunstverkets “ferdigattest”, for med de elektroniske publiseringsmåtene blir muligheten for endringer større og dessuten mindre etterrettelige. I prinsippet kan en forfatter eller utgiver endre verket foran hver ny kopi hvis det blir publisert via nettet eller som en publishing-on-demand-utgave. Da blir det ikke lett å være forlegger, og ikke edisjonsfilolog heller, men mat for framtidige vitenskapelige utgivelser vil det kanskje være. Vi trenger en ny og grundig diskusjon om hva et verk er, når det kan endres, hvilke meldinger som skal gis osv. Kanskje har edisjonsfilologene løst det allerede. Forleggerne har det ikke.

Om forleggerens blundere

Det skjer feil i forlag. Jeg har vel knapt opplevd å være utgiver av en bok som ikke har fått – eller i alle fall kunne ha fått – en endring ved et nytt opplag. Som oftest er det uskyldige korrekturfeil eller kanskje en layoutmessig blunder, men det hender også at man må inn og rette på innholdet. Historiene går om diskre rettinger når en helt har gått inn i en Lada og ut av en Mazda i en førsteutgave, eller strykninger av setninger der mobiltelefonen opptrer et par tiår før den fantes. Det handler om menneskelige feil hos forfattere, redaktører, manusvaskere og korrekturlesere. Når tekster kommer ut i mange opplag gjennom mange år, er de også utsatt for teknologiskifter som ikke alltid går like greit. Scanning og ombrekninger skaper nye feil.

Et av mine første møter med edisjonsfilologen handlet om påvisning av en feil i den norske utgave av Cora Sandels *Alberte-trilogi*. Under krigen var det foretatt kutt i teksten som førte til en politisk dreining av budskapet. Ingen tok seg tid til å kvalitetssikre teksten i utgiverrusen etter krigen. Cora Sandel selv hadde etter hva vi vet – aldri sett eller påtalt feilen. Først da en ny svensk oversettelse var under utarbeidelse, oppdaget oversetteren blunderen. Slike feil skal rettes, og for forleggeren er denne typen kritikk nyttig og betimelig. Det er i forleggerens interesse å få rettet opp slike feil.

I omtrent samme periode fant man feil i Agnar Mykles samlede verker, men her var saken noe mer komplisert. Han hadde selv vært inne og rettet opp i teksten foran en ny utgivelse, og gjennom forvirringer rundt diverse nyopptrykk begynte man å blande ulike utgaver. Igjen en spore til at forleggeren må få kompetente folk til å gå tilbake til teksten for å rette opp denne typen feil med jevne mellomrom. Det tilhører forleggeransvaret og den gode rettighetsforvaltning.

Om lagerføring og digitale utgivelser

Filologer ønsker seg noen ganger førsteutgaver i faksimile, og enkelte mener også at det er forlagets plikt å holde disse på markedet. Mange forleggere har prøvd, men resultatet er nedslående, det er liten interesse for slike tekster hos andre enn nettopp en liten gruppe filologer. Et forlag har store forpliktelser overfor tilgjengeligheten av de tekstene som gis ut, men det kan aldri bli noen forskningsinstitusjon eller et bibliotek for historiske utgivelser. Å holde førsteutgaver i løpende lagerhold er umulig. Det er en oppgave for antikvariater og biblioteker.

Derimot gir de elektroniske utgivelsene oss muligheter for nye former for tilgjengelighet av slike tekster. De egner seg godt til vitenskapelig bruk, de krever minimal lagerplass, og de er velsignet gode å søke i. Ønsker man en papirutgave, vil publishing-on-demand bli et godt og rimelig alternativ når vi har klart å finne gode standarder for slik tekstproduksjon.

Om forlagenes formidlingsansvar

God forvaltning av litterære rettigheter handler om å legge til rette for å gi tekstene et langt liv, aller helst se dem kanonisert inn i den litteraturhistoriske evigheten. Som forlegger er det blant mine viktigste oppgaver å finne et publikum for tekster jeg brenner for. Forleggeren må sørge for at tekstene er tilgjengelige i en eller flere kanaler, men dette er ikke nok. Skal tekster leve, må de stå på pensum, få plass i litteraturhistorien, bli forsket i og gjerne

vitenskapelig tekstutgivelse. Tekster lever først når den offentlige samtalen om dem holdes i gang.

En forlegger skal formidle. Tekstene skal være tilgjengelige i en form som er tilpasset de ulike publikumsgrupper vi vil den skal nå. Forvaltningsansvaret omfatter tilgjengelighet av sentrale tekster i den nasjonale og internasjonale kanon. Kloge edisjonsfilologer jeg har møtt, blander ikke det vitenskapelige og det kulturpedagogiske nivået. De ser forskjellen på egen vitenskapelig praksis og det pedagogiske arbeidet rundt den litterære kanon.

Å holde eldre tekster levende for et nytt publikum innebærer en språklig moderniseringsprosess. Dette har vi sterke tradisjoner for i Norge. Didrik Arup Seip moderniserte rettskrivningen i 10. utgave av Henrik Ibsens samlede verker (1952), og denne bearbeidingen brukes fortsatt. Hamsun var selv med på en språklig revidering av sine verker i 1934, senere ble de gjennomgått på nytt både i 1944 og 1954. I dag mener enkelte bokhandlere at det er på tide med en ny modernisering, de har fanget opp signaler fra nye lesergrupper om at Hamsuns romaner har et tungt språk.

Vi vet at skolen ønsker tekster i modernisert form, men moderniseringsforsøkene våre blir innimellom møtt med skepsis hos filologer. Når en filolog sammenligner førsteutgaven av *Gengangere* med en moderne skoleutgave, synes moderniseringen ofte unødvendig. Lektorene er derimot sikre i sin sak: Dette må til for å få elever i videregående skole til å lese klassikerne våre. Folkeeventyrene er et annet tekstkorpus som jevnlig er blitt gjenstand for språklig modernisering. Bokhandlerne har god oversikt over hvem som kjøper eventyr i samlede verker, og de fleste nevner dåpsegaven som den mest frekvente begivenhet. Modernisering av eventyr er å åpne tekstene for nye generasjoner, og enhver som kjenner originalene, vet at de ikke akkurat er egnet for høytlesning for barn. (Gyldendal har pleid å ha en prøve i sin samlede utgave av Asbjørnsen og Moes eventyr.) Problemet med moderniseringer av folkeeventyrene er at de ofte skjer klattvis, og det har vært anledninger hvor populariseringsforsøkene har gått for langt. Einar Lundebys språklige konsekvensgjennomgang

av eventyrene i forbindelse med 2000-utgaven avdekket mange svakheter.

Om vitenskapelige utgivelser

Behovet for språklige moderniseringer av den litterære kanon er ikke et argument mot vitenskapelige tekstutgivelser. Tvert imot. Målet må være at det arbeidet som legges ned av edisjonsfilologene, også kan virke styrende på arbeidet med de bearbejdede utgavene, som grundige korrektiver og inspirasjon til nye kritiske gjennomganger av dem. Jeg har hatt gleden av å se det imponerende edisjonsfilologiske arbeidet med en tekstkritisk utgave av Henrik Ibsens *Catilina* på nært hold. Ved fremtidige moderniseringer av teksten kan slike utgaver tilføre kunnskap og edruelighet i tekstmorfningen.

Et forlag er ingen forskningsinstitusjon, men det er forleggerens ansvar å legge til rette for å bidra til arbeidet med de tekstvitenskapelige utgavene, ikke bare gjennom å skaffe tilgjengelig dokumentasjon, men også gjennom å være utgiver. Dette er et viktig bidrag til forlagenes arbeid med å vedlikeholde den litterære kanon. Men utgivelsesmodusen kan variere og ha ulike pragmatiske funksjoner. At Henrik Ibsens skrifter skal ut i bokform, er udiskutabelt, og det må være en ære og glede for forleggeren å få være med på det, men samtidig vet vi at den elektroniske utgaven av verket kanskje vil ha vel så stor anvendelighet som vitenskapelig verk pga. muligheten for å søke, bruke konkordanser, sammenligne tekster osv.

Om arkivering

Mitt blikk over skulderen på edisjonsfilologer har fått meg til å bli engstelig for hvordan vi forleggere forvalter arkivene våre. Ny teknologi har uendelig muligheter for god arkivering, men vi har ikke satt dem i system. Likevel vet vi at det digitale gjennombruddet har ført til at forlagenes arkiver er i dårligere forfatning enn noensinne. Forfatter og forlegger skriver ikke brev til hverandre lenger. De utveksler noen linjer e-post eller en telefon. Vi sletter mailer og filer for at ikke

harddiskene skal bli fulle, og glemmer lett dokumentasjonsbehovet. Jeg vil tro at det er vanskeligere å finne tilbake til verkets forlagshistorie i dag enn for eksempel i tiårene rett etter krigen. Dette gjelder også utviklingen av manuskriptene. Vi samler ikke på så mye papir som før, men heller ikke på datafiler. Mange omarbeidede versjoner går tapt når rettingene skjer på pc. I 1980-årene satt noen av oss pertentlig med store diskettsamlinger av versjoner av et utkommet verk, i dag kan vi knapt finne en måte å åpne disse filene på. Programvaren er blitt antikvarisk, og ingen operativsystemer kan bruke dem. Vi trenger eksperthjelp, gjerne også av edisjonsfilologer.

Om å kjenne sin besøkestid

Sommeren 2000 overrasket Aschehoug Forlag alle sine norske konkurrenter med å utgi en serie elektroniske bøker med tilhørende hardware. Gyldendal proklamerte at alle deres tekster skulle digitaliseres på rekordtid, mens Cappelen utga Ingvar Ambjørnsens høstbok først i digital form over nettet, deretter i tradisjonell bokform. Noen måneder etter har tenksomheten sunket nedover aktørene. Det teknologiskiftet vi nå står overfor, innebærer store utfordringer for forlagene. Det handler om et paradigmeskifte for utgiverrollen, og vi trenger hjelp også på dette området. De edisjonsfilologiske miljøene er av dem som er kommet lengst i arbeidet med elektroniske utgaver, og jeg tror forlagene har mye å lære, ikke bare om datatekniske løsninger, men også om tilrettelegging av arbeidet og dokumentasjonsbehov. Vi trenger en dialog om praktiske minimumsløsninger, og den som yter slike råd, får innflytelse og kan kanskje være med å legge premisser for et spennende samarbeid.

Dette er en tilretteleggingsprosess der edisjonsfilologene burde banke på, tilby sin ekspertise mv., men det må nok gjøres i forståelse for at forlagene fortsatt driver butikk, verken bibliotek eller arkiv. Jeg har prøvd å peke på noen områder der dialogen bør komme raskt i gang:

142

- standarder for tekstlagring,
- det litterære kunstverkets “ferdigattest” i den digitale tidsalder,
- det filologiske blikket ved utgivelse av samlede verker, ikke bare de tekstkritiske,
- akutthjelp knyttet til arkiveringsbehov og standarder for lagring av tilblivelsesmateriale,
- og det er sikkert mange flere områder som er viktige.

En slik akutthjelp til forleggere handler ikke bare om å yte hjelp, men faktisk også om å legge til rette for det edisjonsfilologiske arbeidet i framtiden, og det er burde være en god motivasjon.

143

Opphavsrett og elektronisk utgivelse

av Eirik Djønne

Innledning

Dette er en nedtegnning av hovedelementene i mitt foredrag holdt på NNE-konferansen *Bok og skjerm* den 22.10.00. Sentralt er langsiktig planlegging og kortvarig avtale. Det er viktig med en adekvat avgrensning av rettighetsoverføringer.

Gjennomgang av hovedpunkter i lovgivning

Det foreligger i svært stor grad nordisk rettsenhet innenfor immaterialretten og i denne konkrete sammenheng åndsverklovgivningen eller opphavsrettslovgivningen.

Åndsverket

Åndsverkloven § 1 angir hva som regnes som åndsverk, “litterære, vitenskapelige, kunstneriske verk av enhver art og

uansett uttrykksmåte og uttrykksform så som [...]”.

Det er i den norske loven angitt en liste med eksempler på hva som kan regnes som verk. I andre lands lovgivning er dette mindre detaljert. Det er viktig å merke seg at listen bare er eksempler og ikke er uttømmende. Loven verner verk og prestasjoner og til dels opphavsmennene og de utøvende kunstnere. Det er ikke profesjonen som gis vern, men verket eller prestasjonen.

144

Opphavsmannen

Åndsverklovens § 2 angir hvem som er opphavsmann til et verk og hvilke rettigheter opphavsmannen har. Dette er den sentrale hovedbestemmelse som angir det selvfølgelig at det er opphavsmannen som har råderetten over sitt verk både i form av offentliggjøring, fremføring, eksemplarframstilling og utgivelse i opprinnelig eller endret form, oversatt utgave, osv.

Ideelle rettigheter

Åndsverklovens § 3 gir vern for verk og opphavsmann og inneholder også en bestemmelse om retten til å bli navngitt i samsvar med god skikk. Dersom verket blir gjengitt på en krenkende måte – for verk eller opphavsmann – kan opphavsmannen reservere seg mot navngivelse. For øvrig er retten til navngivelse en ufravikelig bestemmelse. Andre bestemmelser regulerer de såkalte økonomiske rettighetene.

Avhengighetsverk eller selvstendige verk

Åndsverklovens § 4 fastsetter at opphavsmannen ikke kan sette seg imot at andre benytter hans åndsverk på en slik måte at nye og selvstendige verk oppstår. Videre er det slik at den som oversetter eller bearbeider et åndsverk, eller overfører det til en annen litterær eller kunstnerisk form, har opphavsretten til verket i denne skikkelse, men ikke kan råde over det på en måte som gjør inngrep i opphavsretten til originalverket. Dette innebærer at en som oversetter et utenlandsk verk som ikke er falt i det fri, kun har rett til oversettelsen, men ikke kan la oversettelsen bli utgitt uten samtykke fra den som sitter med rettighetene til det originale utenlandske verket.

Samleverk

Åndsverklovens § 5 gjelder tilsvarende den som sammenstiller flere åndsverk eller deler av åndsverk, skaper et litterært, vitenskapelig eller kunstnerisk samleverk. Denne har opphavsrett til samleverket – uten at dette gjør noen innskrenkning i opphavsretten til de enkelte verk som inngår.

145

Fellesverk

Åndsverklovens § 6 regulerer det tilfelle der to eller flere opphavsmenn har skapt et åndsverk uten at den enkeltes ytelser kan skilles ut som særskilte verk. I slikt tilfelle har opphavsmennene opphavsrett til verk i fellesskap. Til den første offentliggjørelse kreves det samtykke fra samtlige. Likeledes kreves samtykke fra samtlige ved ny offentliggjørelse på annen måte eller i en annen form enn tidligere. Denne fellesverk-bestemmelsen får også anvendelse der flere arvinger har overtatt rettighetene til et verk, selv om det bare er én opphavsmann.

Offentliggjørelse / utgivelse

§ 8 fastsetter at et åndsverk er offentliggjort når det med samtykke fra opphavsmannen er gjort tilgjengelig for allmennheten. Et åndsverk er utgitt når et rimelig antall eksemplarer av verket, med samtykke av opphavsmannen, er brakt i handel eller på annen måte er spredt blant allmennheten.

Overdragelse av opphavsrett / opphavsrettens overgang

Åndsverklovens § 39 anviser at opphavsretten kan overdras helt eller delvis innen rammen av de skranker som settes av ideelle hensyn – se pkt. 2.4. ovenfor, § 3. Opphavsrett kan overdras ved en klar, men vidtfavnende formulering, slik at enhver overførbar rett kan anses overført. Mer vanlig er det at det foretas en overføring av rett som er avgrenset i tid, rom, kvantitet og kvalitet, medium osv. Det er i samme bestemmelse presisert at overdragelse av eiendomsrett til eksemplar ikke innebærer overføring av opphavsretten eller deler av denne. Motsatt innebærer heller ikke overdragelse av opphavsrett overdragelse av eiendomsrett til manuskript eller annet eksemplar. Ifølge de fleste avtaler som inngås om overdragelse av opphavsrett, beror retten til selve manuskriptet, det fysiske eksemplar, hos opphavsmannen.

Spesialitetsprinsippet

Åndsverklovens § 39 a er en spesiell opphavsrettslig tolkningsregel. I tillegg til de alminnelige prinsipper ved avtalefortolkning gjelder at

146

den som pretenderer å ha fått overført en rett til seg, har bevisbyrden for at slik rett er overført. Dette innebærer at avtaler om overdragelse av opphavsrettigheter tolkes i opphavsmannens favør. Foreligger det uklarhet om omfanget av overføring, bærer m.a.o. den som pretenderer å ha fått retten overført til seg, risikoen for uklarheter.

Endringer og videreoverdragelse

Åndsverklovens § 39 b fastsetter at en overdragelse ikke gir rett til endring av verket med mindre annet er avtalt. Videre er det verdt å merke seg at opphavsretten ikke kan overføres videre uten samtykke fra opphavsmannen medmindre den går inn i forretning eller forretningsavdeling eller overdras sammen med denne. Dette innebærer at et forlag som avviker, kan overføre sin portefølje til et annet forlag uten samtykke fra den enkelte. Det kan nok også overdra f. eks. sin leksikonavdeling uten slikt samtykke, mens samtykke kreves dersom det er enkeltutgivelser eller deler av den totalte verksportefølje i en avdeling som overdras.

Avregning og kontroll

Åndsverklovens § 39 c fastsetter nærmere regler for opphavsmannens krav på avregninger og adgang til å kontrollere disse, også ved hjelp av revisor.

Åndsverklovens § 39 e regulerer forlagsavtaler

Ved en forlagsavtale overdrar opphavsmannen rett til å mangfoldiggjøre et verk gjennom trykk e. lign. fremgangsmåte og til å utgi verket i denne form. Forlagsavtaler er normalt enerettsorienterte, men i forhold til nye medier kan det være hensiktsmessig å overdra kun en simpel rett, ikke en enerett, til utnyttelse.

Opphavsrettens vernetid

Åndsverklovens §§ 40–ff. fastsetter at vernetiden normalt er 70 år etter opphavsmannens død. Forut for lovrevisjon i 1995 var vernetiden i Norge 50 år, med tillegg av 5 år på grunn av 2. verdenskrig. Denne endringen innebar at verk som allerede var falt i det fri etter

147

den gamle regel, fikk igjen vern etter åndsverkloven ved lovrevisjonen. Dette er av spøkefugler betegnet som den største oppstandelse siden Lasarus.

Sentrale problemstillinger

Hvem besitter rett til hva?

Det som er gjennomgått ovenfor, viser at det er mange aktører inne i forbindelse med rettighetshåndtering. Vi har den

opprinnelige opphavsmann, dennes forlag, arvinger, medopphavsmenn, den som har bearbeidet verk, oversetter, arbeidsgiver, oppdragsgiver, kollektive organisasjoner, agenter – som også kan ha avtalt selvinntrede – og eventuelle andre.

Hvilke rettigheter er overdratt?

Det minnes om spesialitetsprinsippet nevnt under 2.10. Noen produsenter, kringkastere eller forlag ønsker det man på norsk kaller “støvsugerbestemmelser” (dammsugare), som innebærer at alle overførbare rettigheter blir tatt med – gjerne for alltid og for ethvert medium og for hele universet. Opphavsmenn har som regel ønske om å foreta en avgrensning – både av hensyn til den ideelle siden og den økonomiske.

Hvilke rettigheter ønskes overdratt?

I utgangspunktet snakker vi innenfor bokområdet om retten til utgivelse på sedvanlig vis, dvs. i bokform, i papirutgave. I tillegg blir det tatt opp spørsmål om samtykke til billigbok, bokklubb-bok, lydbok, plattform for elektronisk utnyttelse og videre anvendelse av denne, så som på CD-rom, diskett, internett m.v. Dette kalles gjerne sekundærutnyttelse.

Enerett, førsterett, opsjon

Jeg minner om innledningsordene, om viktigheten av ikke å gi fra seg eksklusive rettigheter. I alle fall skal man være klar over at det er det man gjør, at man dermed avskjærer i vesentlig omfang egne muligheter til å utnytte verket i annen sammenheng, eventuelt i samarbeid

148

med tredjemann. I den nye generasjonen faglitterær normalkontrakt i Norge, som trådte i kraft 1.1.1999, er det overdratt en enerett til utgivelse i bokform, men en førsterett til elektroniske utgivelser. Dette innebærer at forlaget har visse frister på seg til å utnytte verket innenfor bestemte områder, og gjøres ikke dette, vil retten falle tilbake til opphavsmannen. Likeledes vil opphavsmannen kunne henvende seg til forlaget med forslag til utnyttelsesformer, eventuelt etter innspill fra tredjemann, og forlaget får da visse frister til å utnytte verket selv, tre inn i avtalen eller betinge seg et vederlag for å akseptere anvendelsen. I en konkret sammenheng har et norsk forlag nå gått ut til sin “back-list” og bedt om adgang til å registrere noen tusen verk i en database for senere å bruke denne til konkrete utgivelser i elektronisk form. Forlaget hevder at det her dreier seg kun om en førsterett, ikke en overføring av rettigheter. Dette er etter min oppfatning svært betinget, fordi bruk av førsteretten innebærer en konvertering til enerett innenfor det aktuelle område i henhold til de avtaler som er foreslått.

Geografisk avgrensning

Det er ofte en praktisk begrensning som ligger i at det kun vil være aktuelt med utnyttelse innen utgiverstaten, men utnyttelse i elektronisk form og også i oversatt utgave, eventuelt originalforfattet på engelsk eller andre fellesspråk, gjør at det er mindre aktuelt med slik avgrensning. Det har også betydning for parallellimport-problematikk.

Honorar og vederlag

Det foreligger ulike prinsipper for beregning av honorar. Oversettere får normalt et såkalt “engangs”-honorar. Dette er ment å dekke den opprinnelige bruken, og det skal normalt betales tilleggshonorar for visse former for utnyttelse – og også etter visse frister. Når det gjelder forfattere, foreligger det normalt et valg mellom engangs-honorar eller royalty. Det er i sistnevnte tilfelle vanlig med et minstehonorar som beregnes ut fra hvilken royalty som vil tilflyte for 1/3 av første opplag. Et opplag er det antall eksemplarer som fremstilles på samme tid.

149

Varighet

Forleggere vil normalt ønske en opphørsklausul som innebærer at opphavsmannen må ta skritt – og gjerne ha en lang varslingsfrist på seg – slik at forlaget kan trykke nye opplag som vitaliserer avtaleforholdet. Opphavsmenn kan være tjent med at det er en automatisk opphørsklausul.

Lojalitetsplikt

Det foreligger innenfor opphavsrettsområdet en noe sterkere lojalitetsplikt enn den som foreligger i alminnelige avtaleforhold. I norsk rettspraksis er dette første gang reflektert i en høyesterettsdom fra 1936, den såkalte “ordbokdommen”. Saken gjaldt en ordbokforfatter som ikke ble orientert av sitt forlag om at forlaget ønsket å utgi en annen ordbok til erstatning for den gamle. Dette innebar at den tidligere forfatteren ikke fikk tatt noe skritt i retning av utgivelse på annet forlag og derved kunne begrense tap og holde sin bok i markedet. Retten understreket at det foreligger et særskilt lojalitetsforhold mellom en forlegger og forfatter.

Konklusjon

Stikkordsmessig kan det som er gjennomgått sammenfattes slik:

- Man bør være åpen for nye samarbeidspartnere – ikke bare de tradisjonelle forlag.
- Kontrollér rettigheter bakover.
- Avgrens overføring av rettigheter videre.
- Unngå overdragelse av enerett – av hensyn til egen handlefrihet.
- Behold kontrollen.
- Tenk utradisjonelt på ulike økonomiske løsninger.

150

151

Litteratur

Aland, Kurt & Barbara 1987. *The text of the New Testament : an introduction to the critical editions and to the theory and practice of modern textual criticism*. Leiden, Brill

Apollon, Daniel 1990. «Dataanalytiske metoder i filologien». Haugen, Odd Einar & Einar Thomassen red. *Den filologiske vitenskap*. Oslo, Solum, 181–208

Augustinus, Aurelius 2000. *Confessiones*. Ed. James J. O'Donnell. <<http://www.stoa.org/hippo>> [kontrollert februar 2001]

Authenticity in a digital environment 2000. Washington, D.C., Council on Library & Information Resources

Beissner, Friedrich 1964. «Editionsmethoden der neueren deutschen Philologie». *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 83, Sonderheft, 74–76

Best, Michael red. *The internet Shakespeare : opportunities in a new medium*. (Early modern literary studies 3.3 = Special Issue Series 2)

Bibelen 1992. Paperbackudg. København, Det Danske Bibelselskab

Biggs, Michael & Alois Pichler 1993. *Wittgenstein : two source catalogues and a bibliography*. Bergen. (Working papers of the Wittgenstein Archives at the University of Bergen, 7)

Birkerts, Sven 1996. *The Gutenberg elegies : the fate of reading in an electronic age*. London, Faber and Faber

Björkman, Margareta red. 1998. *Böcker och bibliotek : bokhistoriska texter*. Lund, Studentlitteratur

Blake, William [s.a.]. *The William Blake archive*. Red. Morris Eaves et al. Charlottesville, University of Virginia. <<http://www.iath.virginia.edu/blake/>> [kontrollert februar 2001]

152

Boken i tiden 1997. Betänkande av Utredningen om boken och kulturskriften. Stockholm, Fritzes. (Statens offentliga utredningar, 1997:141)

Bolter, Jay David & Richard Grusin 1999. *Remediation : understanding new media*. Cambridge, Mass., MIT Press

- Bray, Tim, Jean Paoli & C.M. Sperberg-McQueen 1998 [sitert 10/2 1998]. *Extensible Markup Language (XML) 1.0*, W3C Recommendation. <<http://www.w3.org/TR/1998/REC-xml>>
- Bringhurst, Robert 1996. *The elements of typographic style*. 2. ed. Point Roberts, Wash., Hartley & Marks
- Brunse, Niels 1996. «Jeg – en bognik». *Griflen*, 24
- Burman, Lars & Barbro Ståhle Sjönell red. 1999. *Vid texternas vägsål*. Stockholm, Svenska Vitterhetssamfundet. (Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter, 1)
- Carlson, Stephen C. 2000 [opprettet 1996; senest oppdatert 2000]. *The synoptic problem home page*. <<http://www.mindspring.com/~scarlson/synopt>>
- Chaucer, Geoffrey 1996. *The Wife of Bath's prologue*. Ed. Peter Robinson. [CD-ROM]. Cambridge, Cambridge University Press. (The Canterbury Tales project)
- Chaucer, Geoffrey 2000. *The general prologue to the Canterbury tales on CD-rom*. Ed. by Elizabeth Solopova. Cambridge, Cambridge University Press
- Chernaik, Warren, Marilyn Deegan & Andrew Gibson red. 1996. *Beyond the book : theory, culture, and the politics of cyberspace*. Oxford, Oxford University, Office for Humanities Communication
- Corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui : samling af Sveriges gamla lagar 1827–77*. Utg. af H.S. Collin och C.J. Schlyter. Stockholm, Haeggström, Lund. 13 b.
- Curran, Stuart 1999. «The William Blake Archive». *Text*, 12, 216–19. Også <<http://www.textual.org/text/reviews/curran.htm>> [kontrollert februar 2001]
- Digital resources for the humanities* 2000. Conference abstracts, University of Sheffield 10.–13. september 2000. Sheffield

153

- DuRietz, Rolf E. 1999. *Den tryckta skriften : termer och begrepp : litteratur grunderna till bibliografin för biblioteken och antikvariater, för bibliografer och textutgivare, för bokhistoriker och boksamlare*. Uppsala, Dahlia Books
- Eiríks saga víðfärla* 1983. Udg. af Helle Jensen. København, C.A. Reitzel. (Editiones Arnemagnæanæ. Ser. B, 29)
- Ellenius, Allan red. 1990. *Bilden som källa till vetenskaplig information : föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 13–14 april 1989*. Stockholm, Almqvist & Wiksell. (Konferenser, Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, 23)
- Elucidarius in Old Norse translation* 1989. Ed. by Evelyn Scherabon Firchow and Kaaren Grimstad. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar. (Rit, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 36)
- Evangelierne synoptisk opstillet* 1996. Ved Niels Hyldahl. [København], Det Danske Bibelselskab
- Evangelierne synoptisk sammenstillede* 1951. Ved Iver K. Madsen. København, Det Danske Bibelselskab
- Evangelie-synopse etter teksten i Det Norske Bibelselskaps oversettelse av 1978/85 med viktige utenombibelske paralleller* 1998. Utg. Gunnar Johnstad. 2. utg. Oslo, Det norske bibelselskap
- Fóstbroedra saga* 1925–27. Ved Björn K. Þórolfsson. København, Jørgensen. (Skrifter, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 49)
- Glamann, Kristof 1998. *Time-out : et essay*. København, Gyldendal
- Gothrici et Rolfi Westrogothiæ regum historia lingua antiqua Gothica conscripta* 1664. Ed. Olavs Verelivs. Uppsala, Henricus Curio
- Greeven, Heinrich 1978. «The Gospel synopsis from 1776 to the present day.» Orchard, Bernard & Thomas R.W. Longstaff. red. *J.J. Griesbach : synoptic and text-critical studies 1776–1976*. Cambridge, Cambridge University Press, 22–49
- Gumbrecht, Hans Ulrich 1998. «Play your roles tactfully! : about the pragmatics of text-editing, the desire for identification, and the resistance to theory». Most, Glenn red. *Editing Texts = Texte edieren*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 237–50

154

- Hallfreðar saga* 1953. Udg. ved Bjarni Einarsson. København, Jørgensen. (Skrifter, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 64:1)

- Haugen, Odd Einar & Einar Thomassen red. 1990. *Den filologiske vitenskap*. Oslo, Solum
- Haugen, Odd Einar 1992. *Stamtrel og tekstlandskap : studiar i resensjonsmetodikk med grunnlag i Niðrstigningar saga*. Dr. philos.-avhandling. Bergen, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen. 2 b.
- Heims Kringla eller Snorre Sturlusons Nordlândske Konunga Sagor* 1697[–1700]. Ed. Johan Peringskiöld. Stockholm, literis Wankiwianis. 2 b.
- Hervarar saga* 1672. På gammal götska med Olai Vereli uttolkning och notis. Uppsala, Henricus Curio
- Huitfeldt, Claus & Viggo Rossvær 1989. *The Norwegian Wittgenstein project report 1988*. Bergen. (The Norwegian Computing Centre for the Humanities. Report series, 44)
- Huitfeldt, Claus 1999. «Tekstkoding og tekststrukturer». Aarseth, Espen red. *Datahåndbok for humanister*. Oslo, Ad notam Gyldendal, 123–46
- Huitfeldt, Claus 2000. *Multi-element code system*. (Working papers of the Wittgenstein Archives at the University of Bergen, 3, 1992/2000). <<http://www.hit.uib.no/claus/mecs/>>
- Islands grammatiske Litteratur i Middelalderen* 1884–86. København, Gyldendal. 2 b. i 1. (Skrifter, Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur, 12, 16)
- Johansson, Karl G. 1997. *Studier i Codex Wormianus : skrifttradition och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet*. Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis. (Nordistica Gothoburgensia, 20)
- Kellogg, Robert 1988. *A concordance to Eddic poetry*. East Lansing, Mich. (Medieval texts and studies, 2)
- Kendall, Robert 1998. «The hypertexts of yesteryear». SIGLINK newsletter, 7, nr. 1/2.
<http://www.wordcircuits.com/comment/htlit_3.htm> [kontrollert februar 2001]

155

- Kierkegaard, Søren 1997. *Enten – Eller : første del*. SKS 2
- Kierkegaard, Søren 1997–. *Søren Kierkegaards skrifter* (SKS). Udg. af Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Red.: Niels Jørgen Cappelørn et al. København, Gad
- Kierkegaard, Søren 1998. *Tre Opbyggelige Taler* 1843. SKS 5
- Kierkegaard, Søren 1999. *Journalen JJ*. SKS 17, prøvehæfte
- Kondrup, Johnny 1996. *Etablering af lag i den elektroniske version*. SKS-E. Internt notat JK 1996.06.17, J.nr. 03–09–02, Søren Kierkegaard Forskningscenteret. København
- Kondrup, Johnny 2000. «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter : journaler, notesbøger og papirer». SKS 17, s. 299–343
- Kongs-skugg-sio : udlögd a Daunsku og Latinu* 1768. Udg. af Halfdan Einersén. Sorø, Lindgren
- Kynde, Karsten 1996. «Appearance, rendering, and the abstract intention of the text». *Kierkegaard Studies* 1996, s. 546–56. <<http://www.sk.ku.dk/kynde/>>
- Kynde, Karsten 2000. *Kierkegaard normalformat 1 : definition*. Internt notat KK 2000.7.24, J.nr. 03–09–02–01. København, Søren Kierkegaard Forskningscenteret
- Landow, George P. 1997. *Hypertext 2.0*. Rev., amplified ed. Baltimore, Md., Johns Hopkins University Press
- Langland, William 2000. *The Piers Plowman electronic archive*. 1. *Corpus Christi College, Oxford MS 201 (F)*. Ed. Robert Adams et al. [Datafiler, CD-ROM]. Ann Arbor, Mich., University of Michigan Press. (The society for early English and Norse electronic texts, A, 1)
- Larsen, Poul Steen 1999. «Books and bytes : preserving documents for posterity». *Journal of the American Society for Information Science*, 50, 1020–27
- Levinson, Paul 1997. *The soft edge : a natural history and future of the information revolution*. London, Routledge
- Levy, David M. 2000. «Where's Waldo? : reflections on copies and authenticity in a digital environment». *Authenticity in a digital environment*. Washington, D.C., Council on Library &

156

- Information Resources, 24–31. <<http://www.clir.org/pubs/reports/pub92/pub92.pdf>> [kontrollert februar 2001]
- Lindblad, Gustaf 1954. *Studier i Codex Regius av äldre Eddan*. Lund, Gleerup. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, 10)
- Linné, Carl von 1821. *A selection of the correspondence of Linnaeus and other naturalists from the original*

- manuscripts*. By Edward Smith. London. 2 b.
- Linné, Carl von 1823. *Egenhändig anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf. Med anmärkningar och tillägg* [af Adam Afzelius]. Upsala, Palmblad & c.
- Linné, Carl von 1878–80. *Carl von Linnés svenska arbeten i urval och med noter*. Utg. af Ewald Ährling. Stockholm, Bonnier. 2 b. i 5
- Linné, Carl von 1907–43. *Bref och skrivelser till och från Carl von Linné*. Stockholm, Ljus. 2 b. i 10
- Linné, Carl von 1957. *Vita Caroli Linnaei : Carl von Linnés självbiografier*. Utg. av Elis Malmeström och Arvid Hj. Uggla. Stockholm, Almqvist & Wiksell
- Longstaff, Thomas R.W. & Page A. Thomas 1988. *The synoptic problem : a bibliography, 1716–1988*. Macon, Ga., Mercer University Press
- Marder, Louis 1982. «Thoughts on a 'definitive' edition of Shakespeare : is it possible?». *The Shakespeare newsletter*, 32, s. 27 og 29
- McGann, Jerome J. 1991. *The textual condition*. Princeton, N.J., Princeton University Press
- McGann, Jerome J. 1997. «The Rationale of Hypertext». Sutherland, Kathryn red. *Electronic text : investigations in method and theory*. Oxford, Clarendon Press, 19–46
- Meissner, Rudolf red. 1942. *Bruchstücke der Rechtsbücher des Borgarthings und des Eidsivathings*. Weimar, Böhlau
- Metzger, Bruce 1968. *The text of the New Testament : its transmission, corruption and restoration*. 2. ed. Oxford, Clarendon Press
- Most, Glenn red. 1998. *Editing Text = Texte edieren*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht
- 157
- Munson, Ethan V. red. 2001. [Artikkelsamling under utgivelse]. Springer
- Myers, Robin & Michael Harris red. 1994. *A millennium of the book : production, design & illustration in manuscript & print, 900–1900*. Winchester, St. Paul's Bibliographies. (Publishing pathways, 8)
- Nichol, bp 1993. *First screening*. Ed. J.B. Hohm. Red Deer College Press. Diskett
- Nichols, Stephen G. 1990. «Introduction : philology in a manuscript culture». *Speculum : a journal of mediaeval studies*, 65, 1–10
- Nordens upphovsrättslagar 1996. Utg. Upphovsrättsliga Föreningen i Finland [et al.]. Helsingfors, Upphovsrättsinstitutet
- Nowviskie, Bethany 2000. «Interfacing the edition». [Talk at the Conference «Literary Truth and Scientific Method»]. <<http://jefferson.village.virginia.edu/~bpn2f/1866/interface.html>>
- Nunberg, Geoffrey 1998. «Böckernas plats i den elektroniska reproduktionens tidsålder». Björkman, Margareta red. *Böcker och bibliotek : bokhistoriska texter*. Lund, Studentlitteratur, 266–94
- Óláfr Þórðarson Hvítaskáld 1998. *Dritte grammatische Abhandlung*. Der isländische Text nach den Handschriften AM 748 I, 4to und Codex Wormianus herausg. von Björn Magnus Olsen; übers., kommentiert und herausg. von Thomas Krömmelbein. Oslo, Novus. (Studia Nordica, 3)
- Orchard, Bernard & Thomas R.W. Longstaff red. 1978. *J.J.Griesbach : synoptic and text-critical studies 1776–1976*. Cambridge, Cambridge University Press. (Monograph series, Society for New Testament Studies, 34)
- Ore, Espen 1999. «Elektronisk publisering : forskjellige utgaveformer og forholdet til grunntekst(er) og endelig(e) tekst(er)». Burman, Lars & Barbro Ståhle Sjönell red. *Vid texternas vägsål*. Stockholm, Svenska Vitterhetssamfundet, 138–44
- Pang, Alex Soojung-Kim 1998. «Hypertext, the next generation : a review and research agenda». *First Monday*, 3, 11. <http://www.firstmonday.dk/issues/issue3_11/pang/index.html> [kontrollert februar 2001]

158

- Peurell, Erik 2000. *Users and producers on line : producing, marketing and reading Swedish literature using digital technology*. Stockholm, Kungliga Biblioteket. (Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis, 64)
- The Poetic Edda. 2. Mythological Poems* 1997. Ed. with translation, introduction and commentary by Ursula Dronke. Oxford, Oxford University Press

- Potter, P. Aaron 1998. «Centripetal textuality». *Victorian Studies*, 41, nr. 4.
 <<http://www.indiana.edu/~iupress/journals/victorian/vic41-4pot.html>> [kontrollert februar 2001]
- Raschellà, Fabrizio red. 1982. *The so-called Second grammatical treatise : an orthographic pattern of late thirteenth-century Icelandic : edition, translation and commentary*. Firenze, Felice Le Monnier. (Filologia Germanica. Testi e studi, 2)
- Raymond, D.R. & F.W. Tompa 1988. «Hypertext and the Oxford English Dictionary». *Communications of the ACM*. 31, 871–79
- Renear, Allen 1997. «Three (meta)theories of textuality». Sutherland, Kathryn red. *Electronic text : investigations in method and theory*. Oxford, Clarendon Press, 107–26
- Robinson, Peter & Kevin Taylor 1998. «Publishing an electronic textual edition : the case of The Wife of Bath's prologue on CDROM». *Computers and the humanities*, 32, 271–84
- Rossetti, Dante Gabriel 2000–. *The Rossetti archive*. Ed. Jerome McGann et al. Charlottesville, University of Virginia.
 <<http://jefferson.village.virginia.edu/rossetti/>> [kontrollert februar 2001]
- Ryan, Marie-Laure 1999. «Cyberspace, virtuality, and the text». Ryan Marie-Laure red. *Cyberspace textuality : computer technology and literary theory*. Bloomington, Indiana University Press, 78–107
- Ryan, Marie-Laure red. 1999. *Cyberspace textuality : computer technology and literary theory*. Bloomington, Indiana University Press
- SGML : information processing text and office systems Standard Generalized Markup Language (SGML)* 1986. ISO 8879:1986. Geneva, International Organization for Standardization

159

- Shakespeare, William [1996–]. *Internet Shakespeare editions*. Ed. Michael Best. Victoria, B.C., Department of English, University of Victoria. <<http://web.uvic.ca/shakespeare>> [kontrollert februar 2001]
- Siemens, Raymond G. 1998. «Disparate structures, electronic and otherwise : conceptions of textual organisation in the electronic medium, with reference to editions of Shakespeare and the internet». Best, Michael red. *The internet Shakespeare : opportunities in a new medium*. (Early modern literary studies 3.3 = Special Issue 2).
 <<http://purl.oclc.org/emls/03-3/siemshak.html>> [kontrollert februar 2001]
- Sigurd Ranessøns Proces* 1877. Udg. efter Haandskrifterne af Gustav Storm. Kristiania, Mallings
- Sinding-Larsen, Henrik 1988. «Notation and music : the history of a tool of description and its domain to be described». Sinding-Larsen, Henrik red. *Artificial intelligence and language*. Oslo, Tano, 90–114
- Sinding-Larsen, Henrik red. 1988. *Artificial intelligence and language*. Oslo, Tano
- Sjönell, Barbro Ståhle red. 1991. *Textkritik : teori och praktik vid edering av litterära texter*. Föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990. Stockholm, Svenska Vitterhetssamfundet
- SKS = Kierkegaard, Søren 1997–.
- Smith, Margaret 1994. «The design relationship between the manuscript and the incunable». Myers, Robin & Michael Harris red. *A millennium of the book : production, design & illustration in manuscript & print, 900–1900*. Winchester, St. Paul's Bibliographies, 23–43
- Snorre Sturlasson 1924. *Edda Snorra Sturlusonar : Codex Wormianus : AM 242, fol.* Udg. Finnur Jónsson. København, Gyldendal
- Snorre Sturlasson 1931. *Codex Wormianus (The younger Edda) : MS. no. 242 fol. in The Arnamagnean Collection in the University Library of Copenhagen*. With an introduction by Sigurdur Nordal. København, Munksgaard. (Corpus codicum Islandicorum medii ævi, 2)

160

- Soga om birkebeinar og baglar* 1988. Utg. ved Hallvard Magerøy. Oslo, Solum. 2 b. (Norrøne tekster, 5)
- Soulsby, Basil H. 1933. *A catalogue of the works of Carl Linnaeus*. London, British Museum
- Sperberg-McQueen, C.M. & Claus Huitfeldt 1999. «Concurrent document hierarchies in MECS and SGML». *Literary & linguistic computing*, 14:1, 29–42
- Sperberg-McQueen, C.M. & Claus Huitfeldt 2001. «GODDAG: A data structure for overlapping hierarchies», under utgivelse i Munson red.

- Sperberg-McQueen, C.M. & Lou Burnard red. 1994. *Guidelines for text encoding and interchange*. Chicago, Text Encoding Initiative. (TEI, P4)
- Sperberg-McQueen, C.M. 1991. «Text in the electronic age : textual study and text encoding, with examples from medieval texts». *Literary and linguistic computing*, 6, 34–46
- Stein, Robert H. 1987. *The synoptic problem : an introduction*. Nottingham, Inter-Varsity Press
- Streuvelds, Stijn 2000. *De eleurgang van den Waterhoek : elektronisch-kritische editie*. Ed. Marcel de Smedt & Edward Vanhoutte. [CD-ROM]. Gent, KANTL
- Sutherland, Kathryn 1996. «Looking and knowing : textual encounters of a postponed kind». Chernaik, Warren, Marilyn Deegan & Andrew Gibson red. *Beyond the book : theory, culture, and the politics of cyberspace*. Oxford, Oxford University, Office for Humanities Communication, 11–22
- Sutherland, Kathryn red. 1997. *Electronic text : investigations in method and theory*. Oxford, Clarendon Press
- Svedjedal, Johan 1997. «Internet och den litterära processen : digitala hyper-texter på Internet – exemplet Almqvist». *Boken i tiden*. Stockholm, Fritzes, 337–51. (Statens offentliga utredningar, 1997:141)
- Svedjedal, Johan 2000. *The literary web : literature and publishing in the age of digital production : a study in the sociology of literature*. Stockholm, Kungliga Biblioteket. (Acta Bibliothecae

161

- Regiae Stockholmiensis; 62) (Skrifter utg. av Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala; 42)
- Svenskt diplomatarium* 1829–. Stockholm, Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien
- Synopse de Matthieu, Marc et Luc avec les parallèles de Jean* 1975. [Éd.] Lucien Deiss. Nouv. éd. Paris, Brouwer
- Synopsis evangeliorum Matthaei, Marci et Lucae 1774. Ed. Johann Jakob Griesbach. Halle
- A synoptic gospels primer* 2001. [Opprettet 1997; senest oppdatert 2001]. Ed. Mahlon H. Smith. Rutgers University. <<http://religion.rutgers.edu/nt/primer/>>
- Synopticon : an exposition of the common matter of the synoptic gospels* 1880. By William G. Rushbrooke. London, Macmillan
- Tanselle, George Thomas 1978. «The editing of historical documents». *Studies in bibliography*, 31, 1–56
- Tanselle, George Thomas 1998. *Literature and artifacts*. Charlottesville, The Bibliographical Society of the University of Virginia
- Van Hulle, Dirk 1999. «Authenticity or hyperreality in hypertext editions : notes toward a searchable 'Recherche'». *Human IT*, 3, 227–44. Også <<http://www.hb.se/bhs/ith/1-99/dvh.htm>> [kontrollert februar 2001]
- Vanhoutte, Edward 1999. «Where is the editor? : resistance in the creation of an electronic critical edition». *Human IT*, 3, 197–214. Også <<http://www.hb.se/bhs/ith/199/ev.htm>> [kontrollert februar 2001]
- Vanhoutte, Edward 2000. «The electronic Streuvelds project : concluding notes and (un)expected results». *Digital resources for the humanities : conference abstracts*. University of Sheffield 10.–13. september 2000. Sheffield
- Vergilius Maro, Publius 1995–. *The Vergil project : resources for students, teachers, and readers of Vergil*. Ed. Joseph Farrell et al. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania. <<http://vergil.classics.upenn.edu/>> [kontrollert februar 2001]

162

- Viga-Glums saga sive Vita Viga-Glum*. 1786. [Udg. af. G. Petersen]. Havniæ, Suhm
- Wallberg, Charlotte 2000. *Uppmärkning av skönlitterära verk : en jämförelse mellan användningen av Text Encoding Initiative och Hypertext Markup Language*. Borås, Bibliotekshögskolan. (MLIS thesis series, 2000:35)
- Wittgenstein, Ludwig 1922. *Tractatus logico-philosophicus*. London, K. Paul
- Wittgenstein, Ludwig 1998–2000. *Wittgenstein's Nachlass : the Bergen electronic edition*. [CD-ROM]. Oxford, Oxford University Press
- Wolf, Kirsten 1993. «Old Norse – New Philology». *Scandinavian Studies*, 65, 338–48
- Wretö, Tore 1991. «Texter och editioner : en inledande betraktelse». Sjönell, Barbro Ståhle red. *Textkritik : teori och praktik vid edering av litterära texter*. Stockholm, Svenska Vitterhetssamfundet, 9–26

Wright, Georg Henrik von 1982. «The Wittgenstein papers». Wright, Georg Henrik von. *Wittgenstein*. Oxford, Basil Blackwell

Ähring, Ewvald 1885. *Carl von Linnés brevföreläsning*. Stockholm, P.A. Norstedt & söner

Aarseth, Espen 1997. *Cybertext : perspectives on ergodic literature*. Baltimore, John Hopkins University Press

Aarseth, Espen (red.) 1999. *Datahåndbok for humanister*. Oslo, Ad notam Gyldendal

163

Bidragstere

Tomas Anfält (f. 1941) er bibliotekar ved Uppsala universitetsbibliotek og hovedredaktør for utgivelsen av Carl von Linnés brevveksling. Hans forskning har særlig dreiet seg om 1700-tallets europeiske bokmarked med 1700-tallsbiblioteket på Löfstabruk i sentrum. Adresse: Bandyvägen 4, 741 30 Knivsta. E-post: tomas.anfalt@ub.uu.se. Linnéutgavens hjemmeside: <http://www.c18.org/pr/lc/>.

Mats Dahlström (f. 1964) er Fil.Kand. i klassisk filologi, Fil.Mag., univ.adjunkt og doktorand i biblioteks- og informasjonsvitenskap innen området elektronisk publisering. Hans forskerstudier behandler særlig organisering og arkitektur i digitale vitenskaplige utgaver. Leder for *Centrum för studier av IT ur ett humanvetenskapligt perspektiv* (ITH) og ansvarlig utgiver for tidsskriftet Human IT, <http://www.hb.se/bhs/ith/humanit.htm>. Adresse: Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, 501 90 Borås. E-post: mad@adm.hb.se. Artikler og andre publikasjoner finnes i fulltekst på: <http://www.adm.hb.se/personal/mad/>.

Eirik Dønne (f. 1951) er advokat og spesialist på rettighetsjus. Han har bl.a. (sammen med flere) utgitt en kommentarutgave av Personregisterloven (1978). Kontoradresse: Pb 6878 St Olavs pl, 0130 Oslo. E-post: eirik.dønne@chello.no.

Odd Einar Haugen (f. 1954) er professor i norrøn filologi ved Universitetet i Bergen. Han har publisert *Stamtreet og tekstlandskap*, 2 b. (dr.philos.-avhandling, 1992), *Grunnbok i norrønt språk* (1993, 4. utg.

164

2001), flere antologier, f.eks. *Den filologiske vitenskap* (sammen med Einar Thomassen, 1990), Bjarne Fidjestøls *Selected papers* (sammen med Else Mundal, 1997), og den posthume utgivelsen av Bjarne Fidjestøls *The Dating of Eddic Poetry* (1999). Han har dessuten skrevet en rekke tidsskriftartikler. I 2000–2001 ledet han forskningsgruppen «Editing medieval manuscripts» ved Senter for høyere studier, Oslo. Han har vært redaktør av *Maal og Minne* siden 1995. Adresse: Nordisk institutt, Sydneplassen 7, 5007 Bergen. Epost: odd.haugen@nor.uib.no. Nett-adresse: <http://www.hf.uib.no/i/Nordisk/ansatte/haugen.html>.

Claus Huitfeldt (f. 1957) er førsteamanuensis ved Filosofisk institutt, Universitetet i Bergen. Han grunnla og ledet i årene 1990–99 Wittgensteinarkivet ved Universitetet i Bergen og er siden 2000 faglig leder for HIT-senteret (Forskningsprogram for humanistisk informasjonsteknologi) samme sted. I arbeidet med Wittgensteinarkivet utarbeidet han et kodesystem som i dag danner grunnlag for arbeid med videre utvikling av bl.a. SGML-baserte systemer. Huitfeldt har publisert en rekke artikler om tekstkoding, og er medlem av redaksjonen i *Henrik Ibsens skrifter*. Adresse: HIT-senteret, Universitetet i Bergen, Allegaten 27, 5007 Bergen. E-post: Claus.Huitfeldt@hit.uib.no. HIT-senterets hjemmeside: <http://www.hit.uib.no/>.

Karl G. Johansson (f. 1959) er lektor i nordiske språk ved Institutionen för humaniora, Växjö universitet. Hans viktigste publikasjoner er doktoravhandlingen *Studier i Codex Wormianus. Skrifttradition och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet* (1997), oversettelser av Snorre Sturlassons *Heimskringla* (1992–1994) og *Edda* (sammen med Mats Malm, 1997). Han har dessuten publisert et antall artikler om norrøne emner i vitenskapelige tidsskrifter. Han deltar for tiden i et samarbeid om å etablere et elektronisk arkiv for tekster fra nordisk middelalder. Adresse: Volrat Thamsgatan 7B, 412 60 Göteborg. E-post: svekgj@svenska.gu.se.

165

Iver Kjær (f. 1938) er siden 1991 direktør for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Tidligere har han vært assistant professor i Scandinavian Studies ved University of California, Berkeley, og lektor i dansk språk ved Københavns Universitet. Han har bl.a. sammen med John Kousgård Sørensen utgitt *Danmarks gamle Ordsprog I-VIII* (b. III og VIII er under arbeid). Han er redaktør av *Danske Studier* og medlem av Den Arnamagnæanske Kommisjon samt av styret for Søren Kierkegaard Forskningscentret. Adresse: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Christians Brygge 1, 1219 København K. E-post: ik@dsl.dk.

Karsten Kynde (f. 1950) er datalog ved Søren Kierkegaard Forskningscenteret ved Københavns Universitet, og elektronisk redaktør for *Søren Kierkegaards Skrifter*. Han har også hatt ansvar for elektronisk tilrettelegging av utgavene av Henrik Pontoppidans *Det Forjættede Land* (1997) og *Lykke-Per* (2001). Kynde er medlem av arbeidsgruppen i NNE og var medredaktør av 2. bind av herværende skriftserie, *Megen viden i forskellige hoveder* (2000). Han har publisert flere artikler om elektronisk edisjonsfilologi, se <http://www.sk.ku.dk/kynde/>. Adresse: Søren Kierkegaard Forskningscenteret ved Københavns Universitet. Store Kannikestræde 15, 1169 København K. E-post: kk@sk.ku.dk.

Eva Nyström (f. 1949) er medredaktør ved prosjektet *The Linnaean Correspondence* (Linnékorrespondensen). Adresse: Slottet, ing. H0, 752 37 Uppsala. E-post: eva.nystrom@idehist.uu.se. Linnéutgavens nettsadresse: <http://www.c18.org/pr/lc/>.

Astrid de Vibe (f. 1950) er forlagssjef i Pax Forlag. Hun har skrevet diverse artikler om litteratur i antologier og tidsskrifter. Adresse: Pax Forlag, Pb 2336 Solli, 0201 Oslo. E-post: vibe@pax.no.

166

Redaktører

Jon Gunnar Jørgensen (f. 1953) er (ut året 2001) filologisk leder for utgaveprosjektet *Henrik Ibsens skrifter*. Han har publisert doktoravhandlingen *Det tapte håndskriftet Kringla* (2000), vitenskapelige utgaver av *Aslak Bolts Jordebok* (1997), *Ynglinga saga* (2000) og (sammen med andre) Ibsens *Catilina* (diplomatarisk manuskriptutgave m. innledninger, 2000), samt en rekke artikler innen norrøn filologi og edisjonsfilologi. Han er medredaktør i tidsskriftet *Collegium medievale*. Adresse: Henrik Ibsens skrifter, boks 1166 Blindern, 0316 Oslo. E-post: j.g.jorgensen@ibsen.uio.no. Ibsenprosjektets hjemmeside: <http://ibsentexts.hit.uib.no/>.

Tone Modalsli (f. 1942) er amanuensis i Håndskriftsamlingen i Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo og medlem av redaksjonen i *Henrik Ibsens skrifter*. Hun har utgitt Sigrid Undsets manuskript *Tolv år* (1998) og (sammen med andre) en diplomatarisk utgave av Ibsens manuskript til *Catilina* (2000). Hun er medlem av arbeidsgruppen for NNE. Adresse: Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo, postboks 2674 Solli, 0203 Oslo. E-post: tone.modalsli@nb.no.

Espen S. Ore (f. 1953) er siden november 2000 ansatt ved Nasjonalbiblioteket i Norge, avdeling Oslo. Før dette arbeidet han ved HITsenteret, Universitetet i Bergen. Ore har vært medarbeider i prosjektet *Henrik Ibsens skrifter* og medlem av redaksjonen fra 1998 til 2001. Han har også arbeidet med runetekster, greske papyrustekster og transkriberte tibetanske sutraer. Han har (sammen med andre) utgitt Henrik Ibsens *Catilina* (2000). Ved Nasjonalbiblioteket arbeider Ore med databaser ved Håndskriftsamlingen og andre spesialsamlinger. Adresse: Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo, postboks 2674 Solli 0203 Oslo. E-post: espen.ore@nb.no.

167

Vigdis Ystad (f. 1942) er professor i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo og prosjektleder/hovedredaktør for *Henrik Ibsens skrifter*. Hennes viktigste publikasjoner er avhandlingen *Kristofer Uppdals lyrikk* (1978), «– livets endeløse gåde»: *Ibsens dikt og drama* (1996), *Ibsen at the Centre for Advanced Study* (1997). Hun har utgitt *Henrik Ibsen: Dikt* (Bokklubben, 1991) og (sammen med andre) *Catilina* (2000). Hun er redaktør av *Ibsen Studies* (tidligere *Contemporary Approaches to Ibsen*) 1988–2001. Hun har hatt fremtredende verv bl.a. ved Norges forskningsråd og

Senter for høyere studier ved Det Norske Videnskaps-Akademi og vært medlem av universitetets akademiske kollegium. Hun er styremedlem ved Kunsthøyskolen i Oslo., og hun sitter i arbeidsgruppen for NNE. Adresse: Henrik Ibsens skrifter, Boks 1166, Blindern, 0316 Oslo. E-post: a.v.ystad@ibsen.uio.no. Ibsenprosjektets hjemmeside: <http://ibsentexts.hit.uib.no/>.

169

Personregister

Ambjørnsen, Ingvar 141
Andersen, Stig 12, 13, 15
Anfält, Tomas 7, 81, 84, 88, 91, 163
Apollon, Daniel 54
Apulejus 69
Aquila 25
Asbjørnsen, Peter Chr. 139
Augustinus, Aurelius 79
Banks, Joseph 94
Beissner, Friedrich 48
Biggs, Michael 132
Birkerts, Sven 17
Bjarni Einarsson 35, 46
Björn K. Þórólfsson 35
Bolter, Jay David 63
Boswell, John 99
Bray, Tim 113
Brighurst, Robert 37
Broberg, Gunnar 102
Brown, Andrew 85
Browne, Patrick 96
Brunse, Niels 17
Burman, J. 86
Burnard, Lou 133
Carlson, Stephen C. 37
Celsius, Olof 99, 100
Chaucer, Geoffrey 46, 79
Clayton, John 96
Curran, Stuart 79
Dahlström, Mats 7, 61, 163
Darwin, Charles 84
Deiss, Lucien 40
Djønne, Eirik 7, 20, 143, 163
Douglas, Gina 88
DuRietz, Rolf E. 63, 78
Ehret, Georg Dionysios 95, 96, 100–102
Eliot, T.S. 72
Ellenius, Allan 102
Ellis, John 96
Erasmus av Rotterdam 25
Eusebius fra Cæsarea 22, 25, 41
Feltenius, Leif 102
Fidjestøl, Bjarne 164
Finnur Jónsson 57
Firchow, Evelyn Scherabon 35
Fries, Thore Magnus 83

170

Glamann, Kristof 17
Goethe, Johann W. 13
Greeven, Heinrich 19, 44
Griesbach, Johann Jakob 20, 44
Grimstad, Kaaren 35
Gronovius, Johan Frederik 86, 95, 96
Groot, Johan Wilhelm de 87
Grundtvig, N.F.S. 12
Grusin, Richard 63
Gumbrecht, Hans Ulrich 73, 79
Gökce, Carol 88
Hamsun, Knut 135, 136, 139

Haugen, Odd Einar 7, 19, 45, 49, 163
 Heiberg, J.L. 105, 106
 Herder, Johann Gottfried 13
 Hitler, Adolf 29
 Hohm, J.B. 78
 Huitfeldt, Claus 7, 78, 114, 115, 132, 133, 164
 Hulth, Johan Magnus 83
 Ibsen, Henrik 11, 15, 48, 136, 139, 140, 166, 167
 Jensen, Helle 35
 Jesus 37, 40
 Johannes (evangelist) 19, 37, 40, 41
 Johansson, Karl G. 7, 47, 59, 164
 Johnstad, Gunnar 37
 Joyce, Michael 62
 Jönsson, Ann Mari 84
 Jørgensen, Jon Gunnar 5, 8, 166
 Katarina II 82
 Kellogg, Robert 55, 59
 Kendall, Robert 78
 Keynes, G. 100
 Kielberg, Esther 14
 Kierkegaard, Søren 7, 113, 114
 Kjær, Iver 7, 11, 164
 Kondrup, Johnny 114
 Konstantin den store 22
 Kuhn, Hans 55
 Kynde, Karsten 7, 14, 103, 113, 165
 Landow, George P. 79
 Langland, William 79
 Larsen, Poul Steen 17
 Lasarus 147
 Levinson, Paul 78
 Levy, David M. 78
 Lindblad, Gustaf 54, 55, 59
 Lindqvist, Herman 136
 Linné, Carl von 7, 81–84, 86–91, 93–96, 98–102, 163
 Linné, Carl von, d.y 82
 Longstaff, Thomas R.W. 37
 Lukas (evangelist) 19, 35, 37, 40, 41
 Lundeby, Einar 139
 Madsen, Iver K. 37
 Magerøy, Hallvard 35
 Malm, Mats 164
 Marder, Louis 68, 79
 Markus (evangelist) 19, 35, 37, 40, 41
 Matteus (evangelist) 19, 37, 40, 41, 103
 McGann, Jerome J. 62, 78
 McLuhan, Marshall 64
 Meissner, Rudolf 29
 Metzger, Bruce 22, 41
 Miller, Philip 93, 94, 96, 101, 102
 Modalsli, Tone 5, 166

171

Moe, Jørgen 139
 Moraea, Sara 82
 Müller-Wille, Staffan 102
 Mundal, Else 164
 Mykle, Agnar 135, 138
 Nichol, bp 78
 Nichols, Stephen G. 59
 Nietzel, Diedrich 98, 99, 102
 Nowvieskie, Bethany 70, 79
 Nunberg, Geoffrey 74, 79
 Nyström, Eva 7, 84, 91, 165
 Óláfr Þórðarson Hvítaskáld 57
 Ore, Espen S. 5, 79, 166
 Origenes fra Alexandria 25
 Pang, Alex Soojung-Kim 79
 Paoli, Jean 113
 Peringskiöld, Johan 29

Peurell, Erik 79
 Pichler, Alois 132
 Pontoppidan, Henrik 14, 15, 165
 Potter, P. Aaron 76, 79
 Presley, Elvis 16
 Proust, Marcel 74
Raschellà, Fabrizio D. 57
 Raven, C.E. 100
 Raymond, D.R. 79
 Rays, John 99
 Redlich, Carl 13
 Renear, Allen 78
 Robinson, Peter 66, 69, 78–80
 Rossetti, Dante Gabriel 79
 Rossvær, Viggo 132
 Rudbeck, Olof, d.y. 98
 Rushbrooke, William G. 19, 20
 Ryan, Marie-Laure 78
 Rømhild, Lars Peter 14
Sandel, Cora 135, 137
 Sartre, Jean-Paul 136
 Schlyter, C.J. 52
 Schouten, S. 86
 Seip, Didrik Arup 139
 Shakespeare, William 68, 73
 Siemens, Raymond G. 68, 79
 Sigurður Nordal 57
 Sinding-Larsen, Henrik 78
 Smith, James Edward 82, 90
 Smith, Mahlon H. 20
 Smith, Margaret 78
 Snorre Sturlasson 57, 164
 Soulsby, Basil H. 88
 Sperberg-McQueen, C.M. 78, 114, 133
 Stein, Robert H. 37
 Stockhofen, (?) 96
 Storm, Gustav 30, 31
 Strand, Johnny 102
 Streuvels, Stijn 69, 79
 Strindberg, August 48, 50, 53
 Suphan, Bernhard 13
 Sutherland, Kathryn 79
 Svedjedal, Johan 7, 69, 79
 Symmachus 25
 Sørensen, John Kousgård 165
Tanselle, George Thomas 78, 84, 90
 Taylor, Kevin 66, 69, 78–80
 Theodotion 25
 Thomas, Page A. 37
 Thomassen, Einar 164
 Tompa, F.W. 79
 Trew, Christopher Jacob 96
Ugglå, Arvid Hjalmar 83
 Undset, Sigrid 166

172

Van Hulle, Dirk 79
 Vanhoutte, Edward 64, 78, 79, 113
 Verelius, Olof 29
 Vergilius Maro, Publicus 71
 Vibe, Astrid de 7, 135, 165
Wallberg, Charlotte 79
 Waller, Erik 89
 Wittgenstein, Ludwig 79, 115–117, 121, 124, 132, 164
 Wolf, Kirsten 59
 Wretö, Tore 48, 49, 59
 Wright, Georg Henrik von 132
Ystad, Vigdis 5, 11, 12, 167
 Ährling, Ewald 83
Aarseth, Espen 79

